

31 สิงหาคม 2515

ที่ระลึก

งานพระราชทานเพลิงศพ

นายประวิตร ธรรมโกวิท ต.ช.

ณ วัดธาตุทอง

๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๕

[illegible] ต.ม.

[illegible] ธันวาคม [illegible]

[illegible] เมษายน [illegible]

นายประวิตร ธรรมโกวิท ต.ช.

ปฏิสนธิ : ๙ **ธันวาคม** ๒๔๕๔

จุติ : ๒๒ **เมษายน** ๒๕๑๕

ประวัติ

คุณประวิตร ธรรมโกวิท เกิดที่จังหวัดอุตรดิตถ์ อำเภอลับแล เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นบุตรนายซอ นางตองอ่อน ธรรมโกวิท ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดทองนพคุณ ธนบุรี และโรงเรียนพาณิชกิจวิทยาลัย ถนนสุริวงศ์ พระนคร ต่อมาได้บวชอยู่ที่วัดทองนพคุณ ธนบุรี เรียนธรรมวินัยสอบได้นักธรรมเอกและเปรียญ ๖ ประโยค เมื่อสึกแล้วได้เข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สอบได้ชั้นปริญญาตรี เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต พ.ศ. ๒๔๘๑

เริ่มเข้ารับราชการที่กรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ต่อมาได้สอบเข้าเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรีกรมสรรพสามิต กระทรวงการคลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

รับราชการอยู่ในกรมสรรพสามิตประมาณ ๒ ปี ได้เลื่อนเป็นข้าราชการชั้นโท และดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้

หัวหน้าแผนกไม้ขีดไฟ กองการสามิต

หัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการกรม

หัวหน้าแผนกควบคุมยาสูบ กองการยาสูบ

หัวหน้าแผนกควบคุมการจำหน่ายสุรา กองการสุรา

พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้เลื่อนขึ้นเป็นข้าราชการชั้นเอก และได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ คือ

สรรพสามิตจังหวัดเอก จังหวัดนครปฐม

สรรพสามิตเอก จังหวัดชลบุรี

สรรพสามิตเขต ๙ (สำนักงานเขตตั้งอยู่ที่จังหวัดสงขลา)
หัวหน้ากองการฝิ่น
หัวหน้ากองแสตมป์
เลขานุการกรม
และหัวหน้ากองรายได้

พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้เลื่อนเป็นข้าราชการพลเรือนชั้นพิเศษ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายตรวจพิเศษ

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ครั้งสุดท้าย ตริตาภรณ์ช้างเผือก

ได้ทำการสมรสกับนางสาวยุพนา นิธากร เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๖

คุณประวิตร ธรรมโกวิท ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ นครหลวงกรุงเทพ ฯ

ขอขอบพระคุณ

ในงานบำเพ็ญกุศลศพ คุณประวิตร ธรรมโกวิท ตั้งแต่วันที่ ๒๓ เมษายน ถึงวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๑๕ รวม ๗ คืน มีท่านที่เคารพนับถือและญาติมิตรจำนวนมาก ได้กรุณาช่วยเหลือและร่วมเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม และในงานพระราชทานเพลิงศพคุณประวิตร ธรรมโกวิท ก็ยังมีท่านผู้มีเกียรติและญาติมิตรที่รักใคร่ชอบพอมาร่วมให้เกียรติคับคั่ง ดิฉันรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านที่เคารพและญาติมิตรทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบพระคุณอย่างสูงด้วยใจจริงไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ยุพนา ธรรมโกวิท

๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๕

คำนำ

คุณยุพนา ธรรมโกวิท ได้แจ้งความประสงค์ที่จะพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา ในการปลงศพคุณประวิตร ธรรมโกวิท ผู้สามี สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนามีความยินดี เพราะเป็นส่วนธรรมวิทยาทาน จึงได้มอบเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ และข้อธรรมบางประการในพระธรรมบท ซึ่งคุณอุษา จารุดุล เป็นผู้รวบรวม โดยได้ พยายาม ประมวล เรื่อง จาก คัมภีร์ พุทธ ศาสนา มารวม ไว้ ในที่ เดียว สดวกแก่การศึกษาค้นคว้า จะได้เห็นลีลาพุทธประวัติตามแนวของพระเถระผู้แต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีในสมัยก่อน

ขอบุญกุศลอันเกิดจากธรรมวิทยาทานส่วนนี้ จงอำนวยวิบากสมบัติแก่คุณ ประวิตร ธรรมโกวิท ในสัมปรายภพ ตามควรแก่คติวิสัยทุกประการ

พระธรรมคุณาภรณ์
สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา
วัดสระเกศ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

ปรารภเหตุ

เนื่องจาก คุณยุพนา ธรรมโกวิท ได้ปรารภว่า ในการปลงศพคุณประวิตร ธรรมโกวิท สามีของเธอ อยากจะได้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ จนถึงองค์ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระสมณโคดม และนิทานชาดก และธรรมบทบางเรื่องที่ข้าพเจ้าได้เคยรวบรวมไว้เพื่อพิมพ์แจกเป็นธรรมบรรณาการ ข้าพเจ้าเห็นเจตนาของเธอเป็นกุศล จึงเต็มใจอนุเคราะห์

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเริ่มเรื่อง ขออัญเชิญประณามคาถามากล่าวไว้เพื่อเป็นศิริมงคลแก่ตัวเองและผู้อื่นดังนี้

สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ อภิวาทิย

ข้าพเจ้าขอถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น อันหาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้ อีกทั้งพระธรรมและพระอริยสงฆ์ทั้งหลาย

ผู้รวบรวม

สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

วัดสระเกศ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

ประวัติพระพุทธเจ้า

ในภัททกัปป์โดยสังเขป

ประวัติพระพุทธเจ้า

ในภัททกัปป์โดยสังเขป

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้ หาจำนวนประมาณมิได้ และในกัปป์ที่ว่างพระศาสนาก็มีพระปัจเจกพุทธะอุบัติขึ้นตรัสรู้พระสัจจธรรมจำเพาะด้วยตนเอง จะได้อธิบายความพอเป็นสังเขป ดังนี้

พระพุทธเจ้ามี ๓ ประเภท คือ

๑. สัมมาสัมพุทธะ

๒. ปัจเจกพุทธะ

๓. อนุพุทธะ

สัมมาสัมพุทธะ ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง แล้วทรงแสดงธรรมนำสัตว์ทั้งหลายออกจากวัฏฏสงสาร ทรงรื้อสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิกันดาร และมรณกันดารให้ถึงพระนิพพานอันเป็นเอกันตบรมสุข

ปัจเจกพุทธะ ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณ คือ ตรัสรู้จำเพาะด้วยตนเอง แต่ไม่แสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย เพื่อตรัสรู้ตามได้

อนุพุทธะ คือท่านผู้ได้ฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วตรัสรู้ตาม ได้แก่พระอรหันตสาวกนั่นเอง

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งปวง ทรงสร้างพระบารมีแยกได้เป็น ๓ ประเภทเช่นกัน คือ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงบำเพ็ญบารมียิ่ง ด้วยปัญญา ชื่อว่า **ปัญญาธิกะ**

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงบำเพ็ญบารมียิ่ง ด้วยศรัทธา ชื่อว่า **สัทธาธิกะ**

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงบำเพ็ญบารมียิ่ง ด้วยความเพียร ชื่อว่า **วิริยาธิกะ**

พระปัญญาธิกะ ต้องทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขย แสนกัปป์ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระสัทธาธิกะ ต้องทรงบำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขย แสนกัปป์ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระวิริยาธิกะ ต้องทรงบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขย แสนกัปป์ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย องค์ปัจจุบันนี้ เป็นพระ-ปัญญาธิกะ ทรงบำเพ็ญพระบารมีมา ๔ อสงไขย กับหนึ่งแสนกัปป์ จึงได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

อนึ่ง ที่ว่า พระปัญญาธิกะ ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขย แสนกัปป์ พระสัทธาธิกะ ทรงบำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขย แสนกัปป์ พระวิริยาธิกะ ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขย แสนกัปป์นั้น หมายเอานับแต่**ได้รับคำพยากรณ์**จากสำนักของพระพุทธเจ้าในปางก่อนจนถึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ต้องบำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขย แสนกัปป์ จึงได้ตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณ

สำหรับพระอนุพุทธะนั้น บำเพ็ญบารมีมาต่างกัน เช่น พระอัครสาวก บำเพ็ญบารมีมา หนึ่งอสงไขย แสนกัปป์ พระอสีติมหาสาวก บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งแสนกัปป์ เป็นต้น

การที่จะกล่าวถึงเรื่องราวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ต้นมานั้น เป็นเรื่องเหลือวิสัย ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียงพระพุทธเจ้าที่ทรงอุบัติขึ้นเฉพาะในภัทท-กัปป์นี้เท่านั้น ซึ่งมีพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ๕ พระองค์ รวมทั้งสมเด็จพระ-บรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราด้วย โดยจะเริ่มแต่คราวที่พระทีปังกรพุทธเจ้าทรงทำนายพระสุเมธดาบสโพธิสัตว์ว่า

"พวกเธอจงดูดาบสนี้ ผู้เป็นชฎิลมีตะบะกล้า ในกัปป์นับไม่ถ้วนนับแต่กัปป์นี้ เธอจักเป็นพุทธเจ้าในโลก ฯลฯ ดาบสนี้จักเป็นพระโคตมะ"

เรื่องของพระสุเมธดาบส

เล่ากันมาว่า ในที่สุด สี่อสงไขย กับอีกแสนกัปป์แต่ภัททกัปป์นี้ ได้มีนครชื่อว่า **อมรวดี** พราหมณ์นามว่า **สุเมธ** ซึ่งเกิดบริสุทธิ์ดีทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายมารดา ๑ บิดา ๑ ประสูติจากครรภ์อันบริสุทธิ์ ใคร ๆ กล่าวคัดค้านไม่ได้ ไม่มีใครรังเกียจ ด้วยกล่าวถึงชาติตระกูลกระทั่งเครือตระกูลที่ ๗ มีรูปงาม น่าทัศนา น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยเป็นผู้มีรูปสมส่วนอย่างยิ่ง อยู่ประจำ ณ อมรวดีนครนั้น พราหมณ์นั้นไม่ทำการงานอย่างอื่น ได้แต่เรียนศิลปะสำหรับพราหมณ์อย่างเดียว ในกาลที่พราหมณ์นั้นยังเด็กอยู่นั่นแลมารดาบิดา ก็ทำกาลกิริยา ทีนั้น อำมาตย์ชื่อว่า **ราสิสัฒกะ** นำบัญชีส่วยมาให้พราหมณ์นั้นแล้วเปิดคลังที่เต็มด้วยทองเงินแก้วมณีและมุกดาเป็นต้น แล้วบอกทรัพย์กระทั่งถึง ๗ ชั่วตระกูลว่า "ดูกรกุมาร ทรัพย์ของมารดาและบิดาของเธอเท่านี้ ของตาและยายเท่านี้" แล้วพูดว่า "เธอจงคุ้มครองทรัพย์นี้" สุเมธผู้เป็นบัณฑิตคิดว่า "บิดา และ ปู่ เป็นต้นของเราอุตส่าห์

รวบรวมทรัพย์นี้ไว้แล้ว เมื่อจะไปยังปรโลก ก็ไม่ได้ถือเอาแม้กหาปณะหนึ่งไป แต่ว่าเราชอบที่จะทำเหตุแห่งการที่จะถือเอาไปได้" ดังนี้แล้ว **จึง**กราบทูลแก่พระราชา ให้ทานแก่มหาชนแล้วบวชเป็นดาบส ควรกล่าวสุเมธกถาในที่นี้ สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในพุทธวงศ์ ดังนี้ว่า:–

ในสี่อสงไขยกับอีกแสนกัปป์ มีนครหนึ่งชื่อว่า **อมรวดี** เป็นเมืองที่น่าทัศนา น่ารื่นเริงใจ มีข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่างจากเสียง ๑๐ ประการ คือ เสียงช้าง ๑ เสียงม้า ๑ เสียงกลอง ๑ เสียงสังข์ ๑ เสียงรถ ๑ เสียงพิณ ๑ เสียงตะโพน ๑ เสียงกังสดาล ๑ เสียงบัณเฑาะว์ ๑ เสียงคนเรียกกันมาบริโภคข้าวน้ำ ว่า พวกท่านจงกินเถิดจงดื่มเถิด ๑ เมืองนั้นสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ขวักไขว่ไปด้วยชนนานาชาติ เป็นเมืองที่มั่งคั่งดี เป็นดั่งเทพนคร เป็นที่อยู่ของคนมีบุญ

ในกาลนั้น เราเป็นพราหมณ์นามว่า **สุเมธ** ในอมรวดีนคร สั่งสมทรัพย์ไว้หลายโกฏิ มีทรัพย์สมบัติมากมาย เป็นคนคงแก่เรียนทรงมนต์ขลัง ถึงฝั่งแห่งไตรเพท ถึงฝั่งในตำราทายลักษณะ และในคัมภีร์ชื่อ **อิติหาส**

ในครั้งนั้น นั่งอยู่ในที่ลับ ได้คิดอย่างนี้ว่า "การเกิดในภพใหม่เป็นทุกข์ ความที่สรีระร่างกายแตกทำลายไปก็เป็นทุกข์ ความหลงตายก็เป็นทุกข์ ความที่ชีวิตถูกชราย่ำยีก็เป็นทุกข์" ก็ในกาลนั้น เรามีความเกิดเป็นธรรมดา มีความแก่เป็นธรรมดา มีความเป็นไข้เป็นธรรมดา จักแสวงหาพระนิพพาน ซึ่งไม่แก่ไม่ตาย อันปลอดภัย ถ้ากระไรหนอ เราไม่พึงห่วงใย ไม่ต้องการ (ทรัพย์สมบัติ) ละทิ้งกายอันเปื่อยเน่านี้ซึ่งเต็มไปด้วยซาก

ศพต่าง ๆ ไปเสียเถิด ทางนั้นไม่อาจจะไม่มีหามิได้ ทางนั้นมีอยู่และจักมีแน่นอน เราจักแสวงหาทางนั้น เพื่อความหลุดพ้นไปจากภพ

"เมื่อมีความเจริญ แม้ความเสื่อมก็จำต้องปรารถนา อุปมาเหมือนเมื่อมีทุกข์ แม้ชื่อว่าสุขก็ย่อมมีได้

เมื่อมีไฟ ๓ อย่าง (ราคะ โทสะ โมหะ) นิพพาน (เครื่องดับไฟ) ก็จำต้องปรารถนา อุปมาเหมือนเมื่อมีร้อน ก็ย่อมมีเย็นแก้

เมื่อมีความเกิด ก็จำต้องปรารถนาความไม่เกิด อุปมาเหมือน แม้เมื่อมีความชั่ว ถึงความดีก็ย่อมมีได้

เมื่อมีน้ำสำหรับล้างมลทินคือกิเลส อยู่ในสระ คือ อมตะ บุคคลไม่แสวงหาสระนั้น จะโทษสระคืออมตะได้ไฉน อุปมาเหมือนบุรุษผู้ตกหลุมคูถ เห็นสระซึ่งมีน้ำขังอยู่เต็ม แล้วไม่แสวงหาสระนั้น จะโทษสระได้ไฉน

เมื่อหนทางอันปลอดโปร่งมีอยู่ บุคคลผู้ถูกกิเลสล้อมไว้แล้ว ไม่แสวงหาหนทางนั้น จะโทษหนทางอันปลอดโปร่งได้ไฉน อุปมาเหมือนบุรุษผู้ถูกพวกข้าศึกล้อมไว้รอบด้าน เมื่อหนทางสำหรับจะหนีไปได้ มีอยู่ แต่ไม่หนีเอาตัวรอด จะโทษหนทางได้ไฉน

เมื่อบุคคลผู้ระทมทุกข์ถูกพยาธิ คือ กิเลสบีบคั้น ไม่แสวงหาอาจารย์ จะโทษอาจารย์ผู้แนะนำนั้นได้ไฉน อุปมาเหมือนบุรุษผู้เจ็บป่วย เมื่อหมอผู้รักษามีอยู่ แต่ไม่ให้หมอรักษาพยาธินั้น จะโทษหมอผู้เยียวยาได้ไฉน"

เราไม่ควรห่วงใย ไม่ควรต้องการ (ทรัพย์สมบัติ) ทิ้งกายอันเปื่อยเน่านี้ ซึ่งเป็นที่สั่งสมซากศพต่าง ๆ ไปเสียเถิด อุปมาเหมือนบุรุษแก้ซากศพที่น่าสะอิดสะเอียนซึ่งผูกไว้ที่คอได้แล้ว พึงไปอยู่เป็นสุขเสรีตามลำพังตนฉะนั้น เราจะทิ้งกายนี้ซึ่งเต็มด้วยซากศพต่าง ๆ ไปเสีย เหมือนถ่ายอุจจาระลงในส้วมแล้ว ไม่ห่วงใย ไม่ต้องการ ไปเสีย ฉะนั้นเราจักทิ้งกายนี้ซึ่งมีช่อง ๙ ช่อง อันไหลเยิ้มอยู่เป็นนิจไปเสีย ดุจเจ้าของทั้งหลายทิ้งเรือที่เก่าคร่ำคร่าฉะนั้น ข้อนี้มีอุปมาเหมือนพวกเจ้าของเรือทิ้งเรือที่เก่าคร่ำคร่า ชำรุดทรุดโทรม ที่รั่ว ไม่มีความเยื่อใย ไม่ต้องการ ไปเสียฉะนั้น เราจักละกายนี้ซึ่งเปรียบด้วยมหาโจรไปเสีย เพราะกลัวจะชิงตัดกุศล อุปมาเหมือนบุรุษถือห่อสิ่งของเดินไปกับพวกโจร ทิ้งโจรไปเสีย เพราะเห็นภัย คือ โจรจะชิงสิ่งของฉะนั้น

ครั้นเราคิดอย่างนี้แล้วได้ให้ทรัพย์ตั้งหลายร้อยโกฏิแก่คนทั้งที่มิใช่อนาถา ทั้งที่เป็นอนาถา แล้วเข้าไปยังป่าหิมวันต์ ในที่ไม่สู้ไกลป่าหิมวันต์ มีภูเขาชื่อว่าธรรมิกอยู่ เราสร้างอาศรมไว้อย่างดี บรรณศาลาก็สร้างไว้อย่างดี เราสร้างที่เดินจงกรมซึ่งเว้นจากโทษ ๕ อย่าง ประกอบด้วยคุณ ๘ อย่าง โดยที่จะนำกำลังอภิญญามาได้ เราละผ้าสาฎกอันประกอบด้วยโทษ๙อย่าง นุ่งผ้าคากรองอันประกอบด้วยคุณ ๑๒ อย่าง เราละบรรณศาลาอันอาเกียรณ์ด้วยโทษ ๘ อย่าง เข้าไปยังโคนไม้ อันประกอบด้วยคุณ ๑๐ อย่าง เราละข้าวเปลือกที่เขาหว่านปลูกไว้โดยสิ้นเชิงแล้ว มาถือเอาผลไม้ตามแต่จะหาได้ซึ่งสมบูรณ์ด้วยคุณมิใช่

น้อย เราได้ตั้งความเพียรในการนั่ง การยืน และการจงกรม อยู่ในที่นั้น ภายในหนึ่งสัปดาห์ก็ได้บรรลุกำลังแห่งอภิญญา

ในเรื่องบรรณศาลานี้ พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาอาศรมบทนั้น อันสำเร็จแล้วด้วยอานุภาพแห่งบุญของตนในกาลนั้น จึงตรัสว่า "สารีบุตร อาศรมอันเราสร้างไว้ดีแล้ว บรรณศาลาก็สร้างไว้ดีแล้วใกล้ธรรมิกบรรพตนั้น เราสร้างที่จงกรมที่เว้นจากโทษ ๕ อย่างไว้ที่อาศรมบทนั้น"

โทษแห่งที่จงกรมเหล่านี้มี ๕ อย่าง คือ

๑. พื้นที่แข็งขรุขระ
๒. มีต้นไม้อยู่ภายใน
๓. มีชัฏปกคลุม
๔. แคบเกินไป
๕. กว้างเกินไป

จริงอยู่เมื่อเดินจงกรมในที่จงกรม ซึ่งมีภาคพื้นแข็งขรุขระ เท้าทั้งสองย่อมเจ็บ จะบวมขึ้น จิตจะไม่ได้ความแน่วแน่ กัมมัฏฐาน ย่อมวิบัติ แต่กัมมัฏฐานจะสำเร็จได้ก็เพราะอาศัยการอยู่อย่างผาสุขที่พื้นอ่อนนุ่มและราบเรียบ ฉะนั้นข้อที่ภาคพื้นแข็งขรุขระ พึงทราบว่าเป็นโทษข้อที่ ๑ ในที่จงกรม

เมื่อต้นไม้มีภายในท่ามกลางหรือที่สุดแห่งที่จงกรม เพราะอาศัยความประมาท หน้าผากหรือศีรษะของผู้จงกรมอยู่ย่อมจะกระทบ เพราะฉะนั้นข้อที่มีต้นไม้อยู่ภายใน พึงทราบว่าเป็นโทษข้อที่ ๒

ผู้จงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมมีชัฏ มีหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้นปกคลุมอยู่ ในเวลามืด ย่อมจะเหยียบสัตว์ มีงูเป็นต้นตาย หรือถูกสัตว์เหล่านั้นกัดแล้ว ได้รับความลำบาก ฉะนั้น ข้อที่จงกรมมีชัฏปกคลุม พึงทราบว่าเป็นโทษข้อที่ ๓

เมื่อเดินจงกรมในที่แคบเกินไป ซึ่งว่าโดยกว้างประมาณ ๑ ศอก หรือครึ่งศอก เล็บทั้งหลายก็ดี นิ้วเท้าทั้งหลายก็ดี ย่อมแตกเพราะลื่นในที่จำกัด ฉะนั้น ข้อที่ภาคพื้นแคบเกินไป พึงทราบว่าเป็นโทษข้อที่ ๔

เมื่อเดินจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมกว้างเกินไป จิตย่อมพล่าน ไม่ได้ความแน่วแน่ ฉะนั้น ข้อที่ภาคพื้นกว้างเกินไป พึงทราบว่าเป็นโทษข้อที่ ๕

แต่ที่จงกรมซึ่งเป็นที่จงกรมขนาดเล็ก ว่าโดยส่วนกว้าง ๑ ศอกคืบ ที่ข้างทั้งสองประมาณ ๑ ศอก ด้านยาว ๖๐ ศอก มีพื้นอ่อนนุ่มเกลี่ยทรายไว้เรียบ ย่อมเหมาะ เพราะฉะนั้น ที่จงกรมนั้นก็เป็นเช่นนั้น เหมือนกับที่จงกรมของพระมหามหินทเถระ ผู้ปลูกความเลื่อมใสแก่ชาวเกาะที่เจติยคีรีวิหาร เพราะฉะนั้นสุเมธบัณฑิต จึงได้กล่าวว่า "เราได้สร้างที่จงกรมอันเว้นจากโทษ ๕ ประการ ที่อาศรมบทนั้น"

ประกอบด้วยคุณ ๘ อย่าง คือ ประสบสุขของสมณ ๘ อย่างได้แก่

๑. ไม่มีความหวงแหนทรัพย์สมบัติ เป็นต้น

๒. ความแสวงหาบิณฑบาตอันหาโทษมิได้

๓. ความที่ฉันบิณฑบาตอันบริสุทธิ์

๔. เมื่อราชตระกูลบีบคั้นราษฎร ยึดทรัพย์สินอันเป็นแก่นสาร หรือทาสหญิงทาสชาย และกหาปณะ เป็นต้น ไม่มีความมัวหมองเพราะบีบคั้นราษฎร

๕. ความที่ไม่หลงติดด้วยอำนาจความพอใจในเครื่องใช้สรอยต่าง ๆ

๖. ความปลอดภัยในการถูกปล้น

๗. ความที่ไม่คลุกคลีด้วยพระราชาหรืออำมาตย์ของพระราชา

๘. ความไม่ถูกกระทบกระทั่งในทิศทั้ง ๔

บทว่าโดยที่นำกำลังอภิญญามาได้นี้อธิบายว่า

ภายหลังเราอยู่ในอาศรมนั้น ทำบริกรรมในกสิณเริ่มวิปัสสนาโดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ **เพื่อต้องการจะให้อภิญญาและสมาบัติเกิดขึ้นแล้วนำกำลังวิปัสสนาอันมีกำลังมา** อธิบายว่า เราสร้างอาศรมนั้นไว้กระทำให้สมควรแก่กำลังแห่งวิปัสสนานั้น เพื่อต้องการอภิญญา โดยที่เมื่ออยู่ในที่นั้นสามารถจะนำกำลังนั้นมาได้

เล่ากันมาว่า ในกาลนั้น เมื่อวิสสุกัมมเทพบุตร นิรมิตทุกสิ่งทุกอย่างที่จะเป็นเครื่องใช้สอยของเหล่าบรรพชิตอย่างนี้ คือนิรมิตอาศรมอันประดับด้วยกุฎี ที่เร้น และที่จงกรมเป็นต้น อันดาดาษไปด้วยไม้ดอกและไม้ผล น่ารื่นรมย์ มีน้ำจืดสนิท ปราศจากพาลมฤคและสกุณชาติที่มีเสียงน่าสะพึงกลัว อันควรแก่วิเวก จัดแจงกระดานสำหรับยึดเหนี่ยวไว้ในที่สุดทั้งสองแห่งที่จงกรมอันประดับแล้ว นิรมิตแผ่นศิลาซึ่งมีพื้นราบเรียบมีสีดังถั่วเขียวไว้ตรงกลางที่จงกรม สำหรับนั่ง นิรมิตดาบสบริกขารมีชฎาทรวดทรงกลม ผ้าคากรอง ไม้สามง่าม และลักจั่นเป็นต้นไว้ภายในบรรณศาลา นิรมิตหม้อน้ำดื่ม สังข์ตักน้ำดื่มและขันไว้ที่ซุ้มน้ำ นิรมิตรกระเบื้องรองถ่านเพลิงและฟืนเป็นต้นไว้ในโรงไฟแล้วสลักอักษรไว้ที่ฝาบรรณศาลาว่า "ผู้ใดผู้หนึ่งประสงค์จะบวช จงถือเอาบริกขารเหล่านี้บวชเถิด" ดังนี้แล้วกลับไปสู่เทวโลกตามเดิม

สุเมธบัณฑิต ค้นหาที่ผาสุกอันควรเป็นที่อยู่อาศัยของตนตามแนวซอกเขาที่ชายป่าหิมวันต์ ได้เห็นอาศรมบททีวิสสุกัมมนิรมิตไว้ ที่ท้าวสักกะประทาน น่ารื่นรมย์ ที่คุ้งแม่น้ำ แล้วจึงไป ณ ที่สุดแห่งที่จงกรม เมื่อไม่เห็นรอยเท้า จึงคิดว่า บรรพชิตที่อยู่ประจำจักแสวงหาภิกษาในย่านชุมนุมชน แล้วเหน็ดเหนื่อยมา ชรอยจะเข้าไปยังบรรณศาลานั่งอยู่ คอยอยู่หน่อยหนึ่งแล้วเห็นว่าชักช้านัก อยากจะทราบจึงเปิดประตูบรรณศาลาเข้าไปข้างใน แลดูข้างโน้นข้างนี้ อ่านอักษรที่ฝาใหญ่แล้วจึงคิดว่า "บริกขารเหล่านี้ เป็นบริกขารที่สมควรแก่เรา เราจักถือเอาบริกขารเหล่านี้บวช"

ดังนี้จึงละผ้านุ่งผ้าห่มทั้งคู่ด้วยตนเองสมดังคำตรัสของพระผู้มีพระภาคที่ว่า "สารีบุตรเราเข้าไปแล้วอย่างนั้นได้ละผ้าสาฎกไว้ที่บรรณศาลานั้น"

เราเมื่อจะละผ้าสาฎกพิจารณาเห็นโทษ ๙ อย่างแล้วจึงละ จริงอยู่โทษ ๙ อย่างย่อมปรากฏในผ้าสาฎกของผู้บวชเป็นดาบส

โทษ ๙ อย่างในผ้าสาฎกนั้น คือ

ผ้านั้นมีค่ามาก เป็นโทษข้อ ๑

ผ้านั้นเกิดขึ้นเพราะเนื่องด้วยมีผู้อื่นเป็นเจ้าของ เป็นโทษข้อ ๑

ผ้านั้นเศร้าหมองเร็ว เพราะการใช้สอย เป็นโทษข้อ ๑

เพราะว่าผ้าสาฎกที่เศร้าหมอง จำเป็นจะต้องซักและย้อม ผ้านั้นเก่าไปเพราะการใช้สอย เป็นโทษข้อ ๑

เพราะว่าผ้าเก่าจะต้องชุนหรือปะ ความลำบากด้วยการแสวงหาใหม่เป็นโทษข้อ ๑

ความเป็นของไม่ควรแก่การบรรพชาของดาบส เป็นโทษข้อ ๑

ความเป็นของสาธารณ์ทั่วไปแก่พวกข้าศึก เป็นโทษข้อ ๑

จะต้องคุ้มครองไว้โดยวิธีที่พวกข้าศึกจะถือเอาผ้านั้นไม่ได้ เพราะความเป็นของเบา ความเป็นของสวยสำหรับผู้ใช้สอย เป็นโทษข้อ ๑

ความมักมากในสิ่งของใช้ประจำตัวของผู้ครองแล้วเที่ยวไป เป็นโทษข้อ ๑

ในกาลนั้น เราพิจารณาเห็นโทษ ๙ อย่างเหล่านี้ จึงละผ้าสาฎกเสียแล้วนุ่งผ้าคากรอง คือ ถือเอาผ้าคากรองซึ่งบุคคลฉีกหญ้ามุงกระต่ายออกเป็นริ้ว ๆ แล้วกรองไว้ เพื่อประโยชน์แก่การนุ่งห่ม

ผ้าคากรองประกอบด้วยคุณ ๑๒ อย่าง คือ

มีค่าน้อย ดีเป็นของควร นี้เป็นคุณข้อแรก

สามารถจะทำได้ด้วยมือของตน นี้เป็นคุณข้อที่ ๒

ค่อย ๆ เศร้าหมองเพราะการใช้สอย แม้เมื่อซัก ก็ไม่ชักช้า นี้เป็นคุณข้อที่ ๓

แม้เก่าเพราะการใช้สอย ก็ไม่ต้องเย็บ นี้เป็นคุณข้อที่ ๔

เมื่อแสวงหาอีก ก็กระทำได้ง่าย นี้เป็นคุณข้อที่ ๕

ควรแก่การบรรพชาของดาบส นี้เป็นคุณข้อที่ ๖

พวกที่เป็นข้าศึกก็ใช้สอยไม่ได้ นี้เป็นคุณข้อที่ ๗

ไม่เป็นฐานะแห่งเครื่องประดับของผู้ใช้สอย นี้เป็นคุณข้อที่ ๘

เป็นของเบาในเวลาครอง นี้เป็นคุณข้อที่ ๙

มีความปรารถนาน้อยในปัจจัยคือจีวร นี้เป็นคุณข้อที่ ๑๐

ความชอบธรรมและไม่มีโทษ เพราะเกิดแต่หญ้าคา นี้เป็นคุณข้อที่ ๑๑

แม้เมื่อผ้าคากรองหายก็ไม่เสียดาย นี้เป็นคุณข้อที่ ๑๒

มีคำถามว่า สุเมธบัณฑิต ละได้อย่างไร? แก้ว่า นัยว่า สุเมธบัณฑิตนั้น เมื่อจะเปลื้องผ้าสาฎกทั้งคู่นั้น ได้ถือผ้าคากรองที่ย้อมแล้ว คล้ายพวงดอกอังกาบที่พาดอยู่กับราวจีวร นุ่งแล้วจึงห่มผ้าคากรอง ซึ่งมีสี เหมือนสีทองอีกผืนหนึ่งทับบนผ้านุ่งนั้น แล้วทำหนังเสือเหลืองที่เขาลอกออกทั้งเล็บคล้ายสัณฐานดอกบุนนาคให้เป็นผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่งแล้วจึงสวมชฎาทรงกลม เสียบไม้กลัดเข้าไปกับมวยผม เพื่อจะทำไม่ให้ไหวติงได้แล้วตั้งลักจั่นซึ่งมีสีดังแก้วประพาฬลงในสาแหรกคล้ายกับข่ายแก้วมุกดา แล้วถือเอาไม้คานซึ่งคดในที่ทั้ง ๓ ห้อยลักจั่นไว้ที่ปลายไม้คานข้างหนึ่ง ห้อยขอกระเช้าและไม้สามง่ามเป็นต้นไว้ที่ปลายไม้คานอีกข้างหนึ่ง แล้วก็หาบเครื่องบริกขารขึ้นบ่า เอามือข้างขวาจับไม้เท้าออกจากบรรณศาลาแล้ว เดินจงกรมกลับไปกลับมาอยู่ ณ ที่จงกรมใหญ่ ยาวประมาณ ๖๐ ศอก แลดูเพศของตนแล้วเกิดความอุตสาหะว่า **"มโนรถของเราถึงที่สุดแล้ว บรรพชาของเรางามหนอ ก็ขึ้นชื่อว่า**

บรรพชาน้อันวีรบุรุษทั้งปวง มีพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญชมเชยแล้ว เราละเครื่องผูก คือ คฤหัสถ์ได้แล้ว เราออกบวชแล้ว เราได้บรรพชาอันสูงสุดแล้ว เราจักประพฤติสมณธรรม จักได้สุขในมรรคผล" ดังนี้

จึงปลงหาบบริกขารลงแล้ว นั่งบนแผ่นศิลามีสีคล้ายถั่วเขียว ท่ามกลางที่จงกรมเหมือนพระปฏิมาทองคำ ยังส่วนแห่งวันให้ผ่านพ้นไป เข้าไปยังบรรณศาลาในเวลาเย็น นอนบนเครื่องลาดด้วยกิ่งไม้อ่อนข้างเตียงฟาก ให้สรีระรับอากาศแล้ว ตื่นในเวลาใกล้รุ่ง รำพึงถึงการมาของตนว่าเรานั้นพิจารณาเห็นโทษในฆราวาส แล้วละโภคทรัพย์นับไม่ได้ (และ) ยศยิ่งใหญ่เข้าป่าแสวงหาเนกขัมมะจึงบวช จำเดิมแต่นี้ไป การที่เราประพฤติ(ตนให้เป็นคน)ประมาทย่อมไม่ควร คิดว่าก็พวกแมลง คือมิจฉาวิตก ย่อมกัดคนผู้ละที่สงัดเที่ยวไป บัดนี้ ชอบที่เราจะพอกพูนวิเวกเพราะว่า เราพิจารณาเห็นความกังวลในฆราวาสแล้วจึงออกมาถึงที่อยู่อันผาสุก คือที่เป็นอยู่โดยที่ซึ่งมีบรรณศาลานี้ที่น่าฟูใจ ภูมิภาคก็ถูกเขาประพรมไว้เป็นอย่างดี มีสีประหนึ่งว่าผลมะตูมสุก ทั้งฝาเล่าก็ขาวดังสีเงินยวง หลังคาใบไม้มีสีดุจสีเท้านกพิราบ เตียงฟากมีสีคล้ายเครื่องลาดอันวิจิตร เคหสมบัติหาปรากฏแก่เรา เหมือนภูมิประเทศอันยิ่งกว่านี้ไม่

ดังนี้แล้ว เมื่อสอดส่องถึงโทษแห่งบรรณศาลาอยู่ จึงได้เห็นโทษ ๘ อย่าง

การใช้บรรณศาลา ย่อมมีโทษ ๘ อย่าง คือ

แสวงหาเตรียมการ (ก่อสร้าง) เป็นการงานมากมาย ที่ต้องรวบรวมส่วนประกอบต่าง ๆ ที่จำเป็น เป็นโทษข้อที่ ๑

การที่ต้องดูแลรักษา ดินเหนียว (คลุก) ใบหญ้าที่ล่วงหล่นบ่อยๆ ให้คงสภาพใหม่อยู่ เป็นโทษข้อที่ ๒

ชื่อว่าเสนาสนะย่อมถึงความเก่าแก่ (ต้องซ่อมแซม) เป็นเหตุให้ต้องลุกขึ้น (ซ่อมแซม) ไม่เป็นเวลา (ทำให้) ไม่มีสมาธิจิต เป็นโทษข้อที่ ๓

ทำให้สภาพของร่างกายบอบบางต่อความร้อนเย็น เป็นโทษข้อที่ ๔

ย่อมอาจปกปิด (ความชั่วให้พ้น) การติเตียนได้เมื่อเข้าไปในกระท่อมเพื่อกระทำชั่วอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นโทษข้อที่ ๕

เป็นเหตุให้เกิดทรัพย์สิน ว่าเรือนนี้เป็นของเรา เป็นโทษข้อที่ ๖

ชื่อว่าการมีเรือนนั้นย่อมให้มีผู้อยู่ร่วมด้วย เป็นโทษข้อที่ ๗

การมีสภาพเป็นสาธารณะทั่วไป จึงเป็นสาธารณะแก่สัตว์ เช่น เลน เรือด และจิ้งจก เป็นต้น เป็นโทษข้อที่ ๘

ดังนั้น พระมหาสัตว์เห็นโทษ ๘ อย่างนี้แล้วจึงละบรรณศาลา เหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

"เราละบรรณศาลาอันเกลื่อนกล่นด้วยโทษ ๘ อย่างแล้ว จึงเข้าไปยังโคนต้นไม้อันประกอบด้วยคุณ ๑๐ อย่าง"

พระองค์ตรัสว่า เราปฏิเสธที่มุงบังแล้ว เข้าไปสู่โคนต้นไม้อันประกอบด้วยคุณ ๑๐ อย่าง

ที่โคนต้นไม้นั้น ย่อมมีคุณ ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ

ไม่มีการยึดเอา (เป็นเจ้าของ) เป็นคุณข้อที่ ๑

เป็นที่มีการงานน้อย จึงไม่ต้องดูแลรักษา เป็นคุณข้อที่ ๒

ไม่ต้องดูแลรักษา แม้ (บุคคลนั้น) จะสามารถหรือไม่สามารถก็ตาม ย่อมเกิดความผาสุขได้ เป็นคุณข้อที่ ๓

ไม่อาจปกปิด (ความชั่วให้พ้น) การติเตียนเพราะการทำชั่วในที่นั้นย่อมละอาย ไม่ซ่อนเร้น(ความชั่วให้พ้น)จากการติเตียนได้ เป็นคุณข้อที่ ๔

เป็นการไม่ทำให้กายซึมเซาเกียจคร้าน เช่นอยู่กลางแจ้งซึ่งไม่ทำให้กายซึมเซาเกียจคร้าน เป็นคุณข้อที่ ๕

ไม่มีสภาพทำให้เกิดเป็นทรัพย์สิน เป็นคุณข้อที่ ๖

ไม่มีความ (รู้สึก) ผูกพันในที่อาศัย เป็นคุณข้อที่ ๗

ไม่มีการไล่ให้ออกไป (จากโคนไม้) ด้วย (คำ) ว่า "เราจะดูแลรักษาเรือนนี้ (เอง) พวกเธอจงออกไป" นั้น เพราะ (โคนไม้) เป็นประดุจเรือนสาธารณะทั่ว ๆ ไป เป็นคุณข้อที่ ๘

รู้สึกอิ่มเอิบ เมื่อได้อยู่อาศัย เป็นคุณข้อที่ ๙

ไม่ต้องเที่ยวแสวงหาเพราะเสนาสนะคือโคนไม้เป็นของหาได้ง่ายตามที่ได้ไป ๆ มาแล้ว เป็นคุณข้อที่ ๑๐

ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "เราเห็นคุณ ๑๐ อย่างเหล่านี้ จึงเข้าไปยังโคนต้นไม้"

พระมหาสัตว์กำหนดเหตุเหล่านี้เพียงเท่านี้แล้ว รุ่งขึ้นจึงได้เข้าไปบ้านเพื่อภิกษา

ทีนั้น พวกมนุษย์ในบ้านที่พระมหาสัตว์นั้นไปถึง จึงได้ถวายภิกษาด้วยความอุตสาหะใหญ่ ท่านยังภัตตกิจให้สำเร็จแล้ว ก็กลับมาอาศรมแล้วนั่งคิดว่า "เราบวชเพราะไม่ได้อาหาร (อด) ก็หาไม่ ธรรมดาว่าอาหารที่ดีนี้ ย่อมยังความเมาให้เจริญใน (เรื่อง) มานะและใน (เรื่อง) ความเป็นบุรุษ" ก็ทุกข์ซึ่งมีอาหารเป็นมูล ย่อมไม่มีที่สิ้นสุด ไฉนหนอ เราพึงละอาหารที่เกิดแต่ข้าวเปลือกอันบุคคลหว่านปลูกแล้วโดยไม่เหลือเศษ พึงมีผลไม้ตามแต่จะหามาได้เป็นโภชนะ (ดัง) ในข้อที่ว่า เราละอาหารที่เกิดแต่ข้าวเปลือกอันบุคคลหว่าน

ปลูกแล้วโดยไม่เหลือเศษ มาถือเอาผลไม้ที่หล่นซึ่งสมบูรณ์ด้วยคุณหลายหลาก แล้วท่านก็ทำอย่างที่คิดตั้งแต่นั้นมา พากเพียรพยายามอยู่ ได้ยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดได้ภายใน ๗ วัน เหตุนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

"เราละข้าวเปลือกที่บุคคลหว่านปลูกแล้ว โดยไม่เหลือเศษมาถือเอาแต่ผลไม้ตามแต่จะหาได้ ซึ่งมีคุณหลายหลาก ตั้งความเพียรในที่นั่ง ที่ยืนและที่จงกรมในอาศรมนั้น บรรลุกำลังแห่งอภิญญาภายใน ๗ วัน เมื่อเราถึงความสำเร็จเป็นผู้ชำนิชำนาญในศาสนาอย่างนี้แล้ว พระชินเจ้าทรงพระนามว่าทีปังกร ผู้ทรงเป็นนายกของโลกเสด็จอุบัติ เรามัวอิ่มเอิบอยู่ด้วยความยินดีในฌานจึงไม่ได้เห็นนิมิต ๔ คือ

๑. เมื่อพระองค์เสด็จอุบัติ

๒. ทรงประสูตร

๓. ตรัสรู้

๔. ทรงแสดงธรรม

พวกมนุษย์มีใจยินดีนิมนต์พระตถาคตให้เสด็จในเขตประเทศปลายแดน จึงพากันแผ้วถางทางที่พระองค์จะเสด็จมา ในสมัยนั้น เราครองผ้าคากรองออกจากอาศรมของตน เหาะไปในท้องฟ้า ในกาลนั้นได้เห็นชนเกิดความร่าเริงบันเทิงใจ จึงลงจากท้องฟ้า ถามพวกมนุษย์ในขณะนั้นว่า มหาชนผู้เกิดความร่าเริงบันเทิงใจ ย่อมแผ้วถางทางที่มาเพื่อใคร พวกเขาถูกเราถามแล้วจึงตอบว่า พระชินเจ้าทรงพระนามทีปังกร เป็นพุทธเจ้าไม่มีใครจะเทียบถึง ทรงเป็นนายกของโลกเสด็จอุบัติมาในโลก มหาชนย่อมแผ้วถางทางเป็นที่เสด็จมาเพื่อพระองค์ เพราะได้ฟังชื่อว่า พุทฺโธ ก็เกิดปีติในทันทีทันใด

เรากล่าวอยู่ว่า พุทฺโธ พุทฺโธ ได้เสวยโสมนัสแล้ว เราทั้งๆที่ยินดียืนอยู่ ณ ที่นั้น ก็สลดจิตคิดว่า เราจักปลูกพืชทั้งหลายไว้ในที่นี้ กาลเวลาอย่าได้ล่วงเลยไปเสีย ถ้าหากพวกท่านแผ้วถางทางเพื่อพระ-พุทธเจ้า ก็จงให้ทางส่วนหนึ่งแก่เราเถิด ถึงเราก็จักแผ้วถางทางเป็นที่เสด็จดำเนินมา

พวกเขาได้ให้ทางส่วนหนึ่งแก่เราเพื่อจะแผ้วถางทางในกาลนั้น เราคิดว่า พุทฺโธ พุทฺโธ พลางแผ้วถางทางในกาลนั้น

เมื่อทางบางส่วนของเรายังไม่สำเร็จ พระชินเจ้าผู้มหามุนีทรงพระนามว่า ทีปังกร พร้อมด้วยพระขีณาสพประมาณสี่แสน ผู้ปราศจากมลทินล้วนแล้วแต่ได้อภิญญา ๖ ประกอบด้วยตาทิคุณ ก็เสด็จดำเนินมาตามหนทาง การต้อนรับก็กำลังเป็นไป กลองเป็นอันมากก็บันลือลั่น นรชนและพวกเทวดาก็ปรีดาปราโมทย์ แซ่ซ้องสาธุการ พวกเทวดาก็เห็นพวกมนุษย์ แม้พวกมนุษย์ก็เห็นพวกเทวดา พวกเทวดาก็ประโคมดนตรีทิพย์ พวกมนุษย์ก็ประโคมดนตรีมนุษย์ เทวดาและมนุษย์ทั้งสองนั้นต่างก็ประโคมดนตรีตามเสด็จพระตถาคต พวกเทวดาเหาะมาทางอากาศ โปรยดอกมณฑารพดอกบัว และดอกปาริฉัตตกะ อันเป็นทิพย์ทั่วทุกทิศานุทิศ พวกเทวดาเหาะมาทางอากาศ โปรยจุรณจันทน์และของหอมอันประเสริฐ ซึ่งล้วนแต่เป็นของทิพย์ทั่วทุกทิศานุทิศ พวกนรชนมาตามภาคพื้น ชูดอกจำปา ดอกพงแขม (ดอกสน) ดอกกระทุ่ม ดอกกากะทิง ดอกบุนนาค และดอกการะเกด ทั่วทุกทิศานุทิศ

ส่วนเราสยายผมออกและเปลื้องผ้าคากรอง แล้วลาดหนังเสือไว้บนเปือกตมนั้น แล้วนอนคว่ำอยู่ (ด้วยคิดว่า) พระพุทธเจ้าจงทรงเหยียบเราเสด็จไปพร้อมทั้งหมู่สาวก อย่าได้เหยียบเปือกตมเลย พระองค์จักอำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่เรา เรานอนบนแผ่นดิน

ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า วันนี้เมื่อเราปรารถนา ก็จักฆ่าเหล่ากิเลสได้ การกระทำธรรมให้แจ้งด้วยเพศที่คนเขาไม่รู้จักในที่นี้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เราเล่า เราจักบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้วจักเป็นพระพุทธเจ้าในมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก ความเป็นบุรุษผู้แสดงความสามารถข้ามพ้นได้คนเดียว จักมีประโยชน์อะไรแก่เราเล่า เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จักยังมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้น ความเป็นบุรุษผู้มีบุญญาธิการซึ่งแสดงความสามารถข้ามพ้นได้คนเดียวนี้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เราเล่า เราบรรลุพระสัพพัญญุต-ญาณแล้วจะยังประชุมชนเป็นอันมากให้ข้ามพ้น เราจักตัดกระแสแห่งสังสารจักร กำจัดภพทั้งสามแล้วขึ้นธรรมนาวา ให้พวกมนุษย์และเทวดาข้ามพ้น

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ทีปังกร ทรงรู้แจ้งโลก ทรงรับเครื่องสักการะที่เขานำมาถวาย ประทับยืนอยู่ที่ภาคพื้นเบื้องศีรษะของเราได้ตรัสคำนี้ว่า

"พวกเธอจงดูดาบสนี้ ผู้เป็นชฎิลมีตบะกล้า ในกัปป์นับไม่ถ้วนนับแต่กัปป์นี้ไป เธอจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก เธอจักเป็นพระ-ตถาคต เสด็จออกจากนครอันมีนามว่า กบิลพัสดุ์ ที่น่ารื่นรมย์ ทรงตั้งความเพียรทำทุกกรกิริยา ประทับนั่ง ณ โคนต้นไม้อชปาลนิโครธ ทรงรับข้าวปายาส ณ ที่นั้นแล้ว จักเข้าไปประทับ ณ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระชินเจ้า เสวยข้าวปายาสที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราแล้ว จักเสด็จมาประทับ ณ โคนต้นโพธิ์โดยหนทางที่เขาแต่งไว้เป็นอันดี แต่นั้นจะทรงทำประทักษิณบัลลังก์อันเป็นที่ผ่องใสแห่งพระโพธิญาณ แล้วจักตรัสรู้ธรรมอันเยี่ยมยอด เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระยศอันยิ่งใหญ่ ที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์

พระมารดาผู้ชนนีของดาบสนี้ทรงพระนามว่า มายา พระบิดาจักทรงพระนามว่า สุทโธทนะ ดาบสนี้จักเป็นพระโคตมะ พระเถระ ๒ รูป คือ โกลิตะ และอุปติสสะผู้ไม่มีอาสวะ ปราศจากราคะ มีจิตสงบ มีจิตตั้งมั่น จักเป็นอัครสาวก ภิกษุพุทธอุปัฏฐากชื่อว่า อานนท์ จักอุปัฏฐากพระชินเจ้านั้น นางเขมาและนางอุบลวรรณา ผู้ไม่มีอาสวะ ปราศจากราคะ มีจิตสงบ มีจิตตั้งมั่น จักเป็นอัครสาวิกา ไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่าอัสสัตถะ

พวกมนุษย์และเทวดาได้ยินพระดำรัสของพระมเหสีเจ้าผู้ซึ่งไม่มีใครเสมอเหมือนนี้ว่า ผู้นี้จักเป็นหน่อพุทธางกูรผู้รู้แจ้งดังนี้แล้ว ก็พากันชื่นชมทุกทั่วหน้า เสียงโห่ร้องก็บันลือลั่น พวกมนุษย์และพวกเทวดาทั้งหมื่นโลกธาตุ ก็ปรบมือหัวเราะ กระพุ่มหัตถ์นมัสการ ตั้งความปรารถนาไว้ว่า แม้ถ้าว่าพวกเราจักพลาดจากพระชินเจ้าพระองค์นี้เสียต่อไปในอนาคตกาล พวกเราก็จักพบกันกับดาบสนี้เฉพาะพระพักตร์ อุปมาเหมือนพวกมนุษย์จะข้ามน้ำ ถ้าพลาดจากท่าตรงข้าม ครั้นมายึดท่าตอนล่างได้แล้ว ก็ข้ามมหานทีได้ฉะนั้น

พระพุทธเจ้าพระนามว่า ทีปังกร ผู้ทรงรู้แจ้งโลกทรงรับเครื่องสักการะบูชาที่เขานำมาบูชา ทรงประกาศกรรมของเราแล้ว ได้ทรงยกพระบาทเบื้องขวาขึ้น เหล่าชินบุตรผู้ซึ่งอยู่ในที่นั้นทั้งหมด ก็ได้ทำประทักษิณเรา พวกมนุษย์ พวกนาค และพวกคนธรรพ์พากันอภิวาทแล้วก็หลีกไป

เมื่อพระโลกนาถพร้อมด้วยพระสงฆ์เสด็จล่วงสายตาเราไปแล้ว เรามีจิตยินดีร่าเริง ลุกขึ้นจากอาสนะในกาลนั้น เราเป็นผู้ประสบสุขด้วยสุข บันเทิงด้วยปราโมทย์และดื่มด่ำด้วยปีติ นั่งคู้บัลลังก์ในกาลนั้น

ในกาลนั้นเรานั่งคู้บัลลังก์แล้วคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้เชี่ยวชาญในฌาน ถึงความเต็มเปี่ยมในอภิญญาแล้ว

ในหมื่นโลกธาตุ ไม่มีฤาษีผู้ที่จะเสมอเหมือนเรา เราเป็นผู้ไม่มีใครจะเสมอเหมือนในธรรม คือความสำเร็จเป็นหน่อพุทธางกูร ได้รับความสุขเช่นนี้

ขณะที่เรานั่งคู้บัลลังก์ ประชาสัตว์ ซึ่งอยู่ในหมื่นโลกธาตุ ต่างก็เปล่งเสียงบันลือลั่นว่า ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

นิมิตเหล่าใดย่อมปรากฏในขณะที่ประทับขัดบัลลังก์อันประเสริฐของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในปางก่อน นิมิตเหล่านั้นย่อมปรากฏในวันนี้

ความเยือกเย็นย่อมคลายตัวไป และความอบอ้าวก็สงบระงับไป นิมิตเหล่านั้นย่อมปรากฏในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

หมื่นโลกธาตุก็เงียบเชียบ ปราศจากความสับสนวุ่นวาย นิมิตเหล่านั้นย่อมปรากฏในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

พายุใหญ่ก็ไม่รำพายพัด แม่น้ำทั้งหลายย่อมไม่ไหล นิมิตเหล่านั้น ย่อมปรากฏในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

เหล่าบุปผาชาติทั้งที่เกิดบนบก ทั้งที่เกิดในน้ำ ทุกชนิดย่อมเบ่งบานในขณะนั้น บุปผาชาติเหล่านั้นทุกชนิดเบ่งบานแล้วในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

เถาวัลย์หรือหมู่พฤกษชาติ ซึ่งล้วนแต่ตระการไปด้วยผลในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

เหล่ารัตนะ ทั้งที่อยู่บนอากาศ ทั้งที่อยู่บนภาคพื้น ย่อมส่องแสงโชติช่วงในขณะนั้น รัตนะแม้เหล่านั้นก็ส่องแสงโชติช่วงในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ดนตรีทั้งที่เป็นของมนุษย์และของทิพย์ ย่อมส่งเสียงในเวลานั้น ดนตรีทั้งสองประเภทนั้น ก็ส่งสำเนียงเสียงลั่นในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ดอกไม้ที่มีสีอันงาม ก็ตกลงมาจากฟากฟ้านภากาศในเวลานั้น ดอกไม้เหล่านั้นก็ตกลงมาแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

มหาสมุทรย่อมคะนอง หมื่นโลกธาตุย่อมหวั่นไหว ทั้งสองประเภทนั้นก็บันลือลั่นแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

แม้ไฟในนรกทั้งหมื่นโลกธาตุก็ดับหมดในเวลานั้น ไฟเหล่านั้นก็ดับหมดแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ดวงตะวันย่อมปราศจากมลทิน ดวงดาวย่อมปรากฏทุกประเภท นิมิตเหล่านั้นก็ปรากฏแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

น้ำย่อมพุ่งขึ้นจากแผ่นดินโดยที่ฝนมิได้ตกในเวลานั้น น้ำนั้นก็พุ่งขึ้นจากแผ่นดินแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ดวงดารา วิสาขนักษัตร ประกอบด้วยดวงจันทร์ ย่อมไพโรจน์ในท้องฟ้า ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ฝูงสัตว์ที่อาศัยโพลงอาศัยซอกเป็นที่อยู่ ย่อมออกจากที่อยู่ของตน สัตว์เหล่านั้นได้ออกจากที่อยู่แม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่มีความเดียดฉันท์กัน ย่อมมีไมตรีจิตสนิทสนมในเวลานั้น สัตว์เหล่านั้นก็เป็นมิตรกันทั้งหมดแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

โรคย่อมสงบหมด และความหิวก็ไม่มีในเวลานั้น นิมิตทั้งหลายเหล่านั้นย่อมปรากฏแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ราคะย่อมเบาบาง โทษะ โมหะย่อมประลัยในเวลานั้น ราคะ โทษะ โมหะ เหล่านี้ ก็เสื่อมสิ้นไปทั้งหมดแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

สิ่งที่น่ากลัวย่อมไม่มีในเวลานั้น แม้ในวันนี้ก็ปรากฏอย่างนั้น เพราะนิมิตนั้น พวกข้าพเจ้าจึงทราบว่า ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ธุลีย่อมไม่ฟุ้งขึ้นในเวลานั้น แม้ในวันนี้ก็ปรากฏอย่างนั้น เพราะนิมิตนั้น พวกข้าพเจ้าจึงทราบว่าท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

กลิ่นที่ไม่ชอบใจย่อมหายไปหมด กลิ่นทิพย์ย่อมฟุ้งตลบในเวลาใด กลิ่นนั้นก็ฟุ้งตลบแม้ในเวลาวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

พวกเทวดาทั้งหลายทั้งปวงยกเว้นอรูปพรหมย่อมปรากฏในเวลานั้น เทวดาเหล่านั้นทั้งหมดก็ปรากฏแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธ-เจ้าแน่

ชื่อว่านรกทั้งหมดย่อมปรากฏในเวลานั้น นรกเหล่านั้นทั้งหมดก็ปรากฏแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ฝาเรือนก็ดี บานประตูก็ดี ภูเขาก็ดี ย่อมไม่เป็นเครื่องบังสายตาในเวลานั้น สัมภาระเหล่านั้น ก็เป็นที่เปิดเผยแม้ในวันนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

จุติ และ ปฏิสนธิ ย่อมไม่มีในขณะนั้น แม้ในวันนี้ก็ปรากฏเหมือนอย่างนั้น ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่

นิมิตเหล่านี้ย่อมปรากฏแก่เหล่าสัตว์เพื่อประโยชน์แก่การตรัสรู้ ขอท่านจงประคองความเพียรให้มั่นอย่าถอยหลัง จงก้าวหน้า ส่วนข้าพเจ้าย่อมแจ้งประจักษ์นิมิตนั้น ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่ ดังนี้แล

เราได้สดับถ้อยคำของพระพุทธเจ้า และทวยเทพในหมู่จักรวาลทั้ง-สองฝ่าย ได้เป็นผู้มีความปรีดาปราโมทย์ ดำริในเวลานั้นอย่างนี้ว่า พระ-พุทธเจ้าทั้งหลายมีถ้อยคำไม่เป็นสอง พระชินเจ้าทั้งหลายมีถ้อยคำไม่เปล่าประโยชน์ ถ้อยคำที่ไม่จริงย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้า ทั้งหลาย เราต้องเป็นพระพุทธเจ้าแน่

ก้อนดินที่โยนไปในอากาศต้องตกลงในภาคพื้นเป็นแน่แท้ฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดต้องเป็นถ้อยคำแน่นอนเหมือนฉะนั้น

เมื่อราตรีสิ้นไป ดวงตะวันต้องขึ้นเป็นแน่ฉันใด ถ้อยคำของพระ-พุทธเจ้าผู้สูงสุดต้องเป็นถ้อยคำแน่นอนเหมือนฉะนั้น

สีหะออกจากที่นอนแล้วต้องบันลือเป็นแน่ฉันใด ถ้อยคำของพระ-พุทธเจ้าผู้สูงสุดต้องเป็นถ้อยคำแน่นอนเหมือนฉะนั้น

ผู้แบกของหนักเมื่อถึงจุดหมายแล้วย่อมปลงภาระลงเป็นแน่ฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าผู้สูงสุด ต้องเป็นถ้อยคำแน่นอนเหมือนฉะนั้นแล

เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันกระทำความเป็นพระพุทธเจ้า ทางโน้นและทางนี้ ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำ ทั่วไปในทิศทั้งสิบ ตลอดถึงธรรมธาตุ เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบทานบารมีซึ่งเป็นมหาวิถี ที่พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาซึ่งบุญอันยิ่งใหญ่ในครั้งก่อนๆ ทรงประพฤติเป็นลำดับมา เป็นพุทธการกธรรมข้อต้น"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงบำเพ็ญทานบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อต้นดังนี้ สมาทานทำให้มั่นไว้ก่อนถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ หม้อน้ำที่เต็มอันผู้หนึ่งผู้ใดคว่ำลง ย่อมคายน้ำจนไม่เหลือ ย่อมรักษาน้ำไว้ในนั้นไม่ได้ฉันใด เธอเห็นพวกยาจกเป็นคนชั้นต่ำ หรือชั้นสูงหรือชั้นกลางก็ตาม จงให้ทานจนไม่เหลือ ดุจหม้อน้ำที่เขาคว่ำไว้ฉะนั้นแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีเพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบศีลบารมีที่พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ แต่ครั้งก่อน ได้บำเพ็ญอบรมกันมา เป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๒"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงบำเพ็ญศีลบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ ๒ สมาทานไว้ให้มั่นต่อไปถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ อันจามรีเมื่อขนข้องอยู่ในที่ไหน ๆ ย่อมยอมตายในที่นั้น ๆ ย่อมไม่ยอมเสียหางฉันใด เธอก็จงเป็นเหมือนฉะนั้น จงบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ทั้ง ๔ ภูมิ จงรักษาศีลให้มั่นทุกเมื่อ ดุจจามรีรักษาหางฉะนั้นแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีแต่เพียงเท่านี้ก็หาไม่ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบเนกขัมมบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ในกาลก่อน ได้บำเพ็ญอบรมมา อันเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๓"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ ๓ นี้ สมาทานให้มั่นต่อไปถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ คนได้รับความลำบากอยู่นานในเรือนจำ ย่อมไม่ชอบอยู่ในเรือนจำเป็นอย่างยิ่ง แสวงหาแต่การพ้นไปอย่างเดียวฉันใด เธอก็จงเป็นเหมือนฉะนั้น จงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ มุ่งแต่เนกขัมมะเพื่อรอดพ้นจากภพอยู่เทอญ

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีเพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบปัญญาบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหา ซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๔"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงบำเพ็ญปัญญาบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ ๔ สมาทานให้มั่นต่อไปถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ภิกษุผู้ที่ขอภิกษาไม่เว้นตระกูล ทั้งชั้นต่ำ ชั้นสูงและชั้นกลางอย่างนี้ ย่อมได้อาหารพอเลี้ยงชีวิต ฉันใด เธอก็เหมือนกัน เที่ยวถามท่านผู้รู้อยู่ทุกเมื่อ บำเพ็ญปัญญาบารมีแล้ว จักได้บรรลุสัมโพธิญาณแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีแต่เพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นธรรมในกาลนั้น "ได้พบวิริยบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๕"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงบำเพ็ญวิริยบารมีอันเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๕ นี้ สมาทานให้มั่นต่อไปถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ราชสีห์ย่อมมีความเพียรไม่ย่อหย่อน มีใจอันความเพียรประคองไว้ทุกเมื่อ ในการนั่งการยืน และการเดินฉันใด เธอก็เหมือนฉะนั้น จงประคองความเพียรให้มั่นทุกภพ บำเพ็ญวิริยบารมีแล้ว จักได้บรรลุสัมโพธิญาณแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีแต่เพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบขันติบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๖"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงสมาทานขันติบารมี ข้อที่ ๖ นี้ให้มั่นคงต่อไป เธอมีใจไม่เป็นสองในบารมีนั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณ อันธรรมดาแผ่นดินย่อมอดทนสิ่งที่สะอาดและไม่สะอาดทุกชนิดที่เขาทิ้งลง ย่อมไม่ทำความยินดียินร้ายฉันใด แม้เธอก็เช่นกัน เป็นผู้อดทนต่อความนับถือ และความดูหมิ่นของคนทุกประเภท บำเพ็ญขันติบารมีแล้ว จักได้บรรลุโพธิญาณแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีแต่เพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบสัจจบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๗"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงสมาทานสัจจบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ ๗ นี้ให้มั่นคงต่อไป เธอมีถ้อยคำไม่เป็นสองในบารมีนั้น จักได้บรรลุสัมโพธิญาณ อันดาวประจำรุ่งย่อมเป็นดาราประจำวิถีในโลกนี้ทั้งเทวโลก ไม่โคจรละลงจากวิถีทุกสมัยทุกฤดู หรือทุกปี ฉันใด แม้เธอก็เหมือนกัน อย่าเดินละลงจากวิถีในความสัตย์ บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว จักได้บรรลุสัมโพธิญาณแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีเพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบอธิษฐานบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๘"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงสมาทานอธิษฐานบารมี อันเป็นพุทธการก-ธรรม ข้อที่ ๘ นี้ ทำให้มั่นต่อไป เธอเป็นผู้คงที่ในบารมีนั้น จักได้บรรลุสัมโพธิญาณ ภูเขาศิลาล้วน ย่อมตั้งดำรงคงที่ไม่หวั่นไหวเพราะลมที่แรงกล้าดำรงอยู่ในที่เดิมเทียว ฉันใด เธอก็เหมือนกัน จงเป็นผู้คงที่ในอธิษฐานบารมีทุกเมื่อ บำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้ว จักได้บรรลุสัมโพธิญาณแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีแต่เพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบเมตตาบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรม ข้อที่ ๙"

สอนตนว่าดังนี้ เธอจงสมาทานเมตตาบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ ๙ นี้ ทำให้มั่นต่อไป เธอจงเป็นคนที่ไม่มีใครเสมอด้วยเมตตา ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ชื่อว่าน้ำย่อมแผ่ความเย็นย่อมล้างมลทินคือธุลี

ในคนทั้งดีและชั่วสม่ำเสมอกันฉันใด แม้เธอก็เหมือนกันจงเจริญเมตตาสม่ำเสมอในคนทั้งผู้ที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูล เธอบำเพ็ญเมตตาบารมีแล้ว จักได้บรรลุสัมโพธิญาณแล

อันพุทธการกธรรมนั้น จักมีแต่เพียงเท่านี้ก็หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอื่นอีก เมื่อเราเลือกเฟ้นในกาลนั้น "ได้พบอุเบกขาบารมี ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ครั้งก่อน ๆ ได้บำเพ็ญอบรมกันมา จัดเป็นพุทธการกธรรมครบข้อที่ ๑๐"

ได้สอนตนว่าดังนี้ เธอจงสมาทานอุเบกขาบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ ๑๐ นี้ให้มั่นคงต่อไป เธอเป็นผู้คงที่ มั่นคง จักบรรลุสัมโพธิญาณ ชื่อว่าแผ่นดินย่อมเว้นจากการยินดีและยินร้าย วางเฉยในคนที่ทิ้งของที่ไม่สะอาดหรือสะอาดทั้งสองพวก ฉันใด แม้เธอก็เหมือนกัน จงเป็นผู้คงที่ในสุขและทุกข์ทุกเมื่อ เธอบำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว จักบรรลุโพธิญาณแล

ธรรมเครื่องบ่มโพธิญาณในโลก มีจำนวนเท่านี้แล นอกจากนี้แล้วไม่มีอะไรอีก เธอจงตั้งมั่นอยู่ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นธรรมอันมีสภาวะ หน้าที่และลักษณะเหล่านี้อยู่ ด้วยเดชแห่งธรรม พสุธาได้หวั่นไหวทั่วไปทั้งหมื่นโลกธาตุ แผ่นดินไหวเสียงลั่นดุจเครื่องยนต์หีบอ้อยถูกบีบฉะนั้น แผ่นดินย่อมหมุนอย่างเดียวกันกับจักรเครื่องยนต์น้ำมันหมุนฉะนั้นแล

สมุทรก็ตีฟองกำเริบขึ้น และจอมคีรีที่สมุทรนั้นก็โอนอ่อนน้อมลง เสียงครางหึ่งหึ่งก็ก้องขึ้นที่เขาสิเนรุ

บริษัทที่อยู่ในที่อังคาสพระพุทธเจ้านั้น ย่อมโงนเงนเป็นลมล้มนอนอยู่ ณ ภาคพื้น ณ ที่นั้น หม้อน้ำหลายพัน และกระถางหลายร้อยย่อมกระทบซึ่งกันและกันแตกละเอียดอยู่ในที่นั้น มหาชนสะดุ้งตกใจกลัวตื่นเต้น มีใจอันหวาดหวั่น มาประชุมกัน เฝ้าพระทีปังกรพุทธเจ้า กราบทูลถามว่า "ความ

ร้ายหรือดีจักมีแก่โลก โลกย่อมปั่นป่วนทั่วกันทั้งหมด ขอพระองค์ผู้มีจักษุ จงได้โปรดบรรเทาความปั่นป่วนนั้น" พระมหามุนีทีปังกรพุทธเจ้าตรัสให้ชนเหล่านั้นทราบในเวลานั้นว่า "พวกท่านจงวางใจเถิดอย่ากลัวเลย เพราะเรื่องแผ่นดินไหวนี้ ดาบสที่เราทำนายไว้ในวันนี้ว่าจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกนั้น เธอเลือกเฟ้นธรรมที่พระชินเจ้าบำเพ็ญกันมาแต่ครั้งก่อน ๆ เมื่อเธอเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นภูมิของพระพุทธเจ้า โดยหาส่วนเหลือมิได้แล้ว แผ่นดินที่ไหวทั่วหมื่นโลกธาตุรวมทั้งเทวโลกนี้ ย่อมเกิดด้วยเหตุนั้นแล"

เพราะได้ฟังคำของพระพุทธเจ้าใจของพวกเขาสงบลงทันที เขาทั้งหมดเข้าไปอภิวาทเราอีกครั้งหนึ่ง เราสมาทานพระพุทธคุณ ทำใจให้มั่นนมัสการพระทีปังกรพุทธเจ้าแล้ว ลุกจากอาสนะในเวลานั้นแล

เมื่อเราลุกจากอาสนะ พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งสองฝ่าย ได้โปรยบุปผาชาติทั้งของทิพย์และของมนุษย์ พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งสองฝ่ายนั้นได้แสดงความยินดีให้เราทราบด้วยว่า "ความปรารถนาที่ท่านตั้งไว้เป็นเรื่องใหญ่ท่านจงได้โพธิญาณนั้นตามความปรารถนา ขอเสนียดทั้งปวงจงพินาศ ขอความโศกและโรคาพาธจงเสื่อมสูญ ขออันตรายจงอย่ามีแก่ท่าน ขอท่านจงตรัสรู้โพธิญาณอันสูงสุดฉับพลันเถิด

ต้นไม้ดอกย่อมผลิดอกในเมื่อถึงฤดูฉันใด ขอท่านผู้เป็นมหาวีรบุรุษจงบานด้วยพุทธญาณเหมือนฉะนั้นแล

พระสัมพุทธะทุกพระองค์ ได้บำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการ ฉันใด ขอท่านผู้เป็นมหาวีรบุรุษ จงบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการเหมือนฉะนั้นแล

พระสัมพุทธะทุกพระองค์ ได้ตรัสรู้ ณ ควงไม้อันเป็นที่ผ่องใสแห่งโพธิญาณฉันใด ขอท่านผู้เป็นพระมหาวีรบุรุษ จงได้ตรัสรู้โพธิญาณของพระชินเจ้าเหมือนฉะนั้นแล

พระสัมพุทธะทุกพระองค์ได้ทรงประกาศพระธรรมจักรฉันใด ขอท่านผู้เป็นมหาวีรบุรุษก็จงประกาศพระธรรมจักรเหมือนฉะนั้นแล

ดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ย่อมบริสุทธิ์ไพโรจน์ฉันใด ท่านจงมีใจเต็มเปี่ยมไพโรจน์ในหมื่นโลกธาตุเหมือนฉะนั้นแล

พระสุริยะพ้นจากราหูแล้ว ย่อมเปล่งปลั่งด้วยความร้อนฉันใด ขอท่านจงเปลื้องโลกไพโรจน์ด้วยศิริเหมือนฉะนั้นแล

แม่น้ำทุกประเภทย่อมไหลลงสู่มหาสมุทรฉันใด ขอชาวโลกนี้กับทั้งชาวเทวโลกจงรวมอยู่ ณ สำนักของท่านเหมือนฉะนั้นแล"

เรานั้นได้รับความชมเชยสรรเสริญจากเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นแล้ว ได้สมาทานบารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อจะบำเพ็ญบารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการนั้น ให้ครบสิบทัศเต็มบริบูรณ์ จึงกลับไปยังป่าหิมพานต์ในกาลนั้นแล

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทีปังกร ผู้โลกวิทูทุกเวลา เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกอีกหลายพระองค์ พระโกณฑัญญะ เป็นต้น จนถึงพระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่า เวสสภู

ในกาลต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภูพระองค์นั้นมาถึงในกัปป์นี้ซึ่งชื่อว่าภัททกัปป์ พระพุทธเจ้าทรงบังเกิดขึ้น ๔ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ๑ พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ ๑ พระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ๑

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ มีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว ในการประชุมนั้น ได้มีพระสาวกถึง ๔ หมื่นองค์

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชานามว่า เขมะ ถวายมหาทานพร้อมทั้งบาตรและจีวร ยาหยอดตา และเภสัชทั้งหลายแก่พระ-ภิกษุ มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธาน ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วทรงผนวช แม้พระศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ มีพระนครชื่อว่า เขมะ พระบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า อัคคิทัตตะ พระมารดาเป็นพราหมณี นามว่า วิสาขา มีพระอังคาพยพสูง ๔๐ ศอก มีพระชนมายุ ๔ หมื่นพรรษา พระ-อัครสาวกทั้งสองนามว่า วิธูระ ๑ สัญชีวะ ๑ พุทธอุปัฏฐากนามว่า วุฑฒิชะ พระอัครสาวิกาทั้งสองนามว่า สามา ๑ สรัพภา ๑ ต้นซึกใหญ่ (มหาสิรีส) เป็นไม้ตรัสรู้

ในกาลต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะพระองค์นั้นมา พระ-ศาสดาพระนามว่า โกนาคมนะ ทรงอุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ พระองค์นั้น ก็มีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว ในการประชุมนั้น มีพระสาวกถึง ๓ หมื่นองค์

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชา พระนามว่า ปัพพตะ มีหมู่อำมาตย์แวดล้อมเสด็จไปสู่สำนักพระศาสดา สดับพระธรรมเทศนาแล้ว อาราธนาพระภิกษุสงฆ์ มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธาน ทรงบำเพ็ญมหาทานถวายผ้าเมืองปัตตุณณะ ผ้าเมืองจีน ผ้าไหม ผ้ากัมพล ผ้าทุกูลพัตร และผ้าแถบสีดี แล้วทรงผนวชในสำนักพระศาสดา แม้พระศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีพระนครชื่อว่า โสภนะ พระบิดาเป็นพราหมณ์ นามว่า ยัญญทัตตะ พระมารดาเป็นพราหมณีนามว่า อุตตรา

มีพระอังคาพยพสูง ๓๐ ศอก มีพระชนมายุ ๓ หมื่นพรรษา พระอัครสาวกทั้งสองพระนามว่า ภิยโยสะ ๑ อุตตระ ๑ พุทธอุปัฏฐากนามว่า โสตถิชะ พระอัครสาวิกาทั้งสองนามว่า สมุททา ๑ อุตตรา ๑ ต้นมะเดื่อเป็นไม้ตรัสรู้

ในกาลต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ พระองค์นั้นมา พระศาสดาพระนามว่า กัสสปะ ทรงอุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ พระองค์นั้นก็มีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว ในการประชุมนั้น ได้มีพระสาวกถึง ๒ หมื่นองค์

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาณพนามว่า โชติปาละ เรียนจบไตรเพท ปรากฏชื่อเสียงขจรขจายไปทั้งภาคพื้นดินทั้งในนภากาศ ได้เป็นมิตรของช่างหม้อนามว่า ฆฏิการ พระโพธิสัตว์พร้อมกับช่างหม้อนั้น เข้าไปเฝ้าพระศาสดาฟังธรรมกถาแล้วบวช ปรารภความเพียรเรียนจบพระไตรปิฎก ชำระพระพุทธศาสนาให้หมดจดด้วยวัตรสมบัติ แม้พระศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์ พระโพธิสัตว์นั้นแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีพระนครชื่อว่า พาราณสี พระบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า พรหมทัตต์ พระมารดาเป็นพราหมณีนามว่า ธนวดี มีพระอังคาพยพสูง ๒๐ ศอก มีพระชนมายุ ๒ หมื่นพรรษา พระอัครสาวกทั้งสองนามว่า ติสสะ ๑ ภารทวาชะ ๑ พุทธอุปัฏฐากนามว่า สัพพมิตตะ พระอัครสาวิกาทั้งสองนามว่า อรุณา ๑ อุรุเวลา ๑ ต้นไทรเป็นต้นไม้ตรัสรู้

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ พระองค์นั้นลงมา ยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายแล้ว ไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ก็พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์

มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ทีปังกร เป็นต้น แล้วทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรม มีทานบารมีเป็นต้น ที่พระองค์ได้ประมวลมา ธรรมสโมธาน ๘ ประการ เหล่านี้ คือ

๑. ความเป็นมนุษย์

๒. ความถึงพร้อมด้วยเพศ (เป็นบุรุษเพศ)

๓. ความถึงพร้อมด้วยอุปนิสสัยเป็นเหตุสร้างกุศลมาก

๔. ได้พบเห็นพระศาสดา

๕. ได้บรรพชา

๖. ความถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษ (มีได้ฌาณสมาบัติเป็นต้น)

๗. ความถึงพร้อมด้วยบุญญาภิสมภารอย่างยิ่งยวด (เช่นได้บำเพ็ญมหาบริจาค ๕)

๘. มีฉันทะอันแรงกล้าในพระโพธิญาณ

เพราะธรรมสโมธาน ๘ ประการนี้ อภินิหารย่อมสำเร็จได้

แล้วทรงสร้างอภินิหารแทบบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ทรงตั้งความอุตสาหะว่า เอาเถอะเราจะค้นหาธรรมที่กระทำความเป็นพระ-พุทธเจ้าทุกด้าน แล้วได้เห็นว่าในครั้งนั้นเราค้นหาอยู่ ก็ได้พบเห็นทานบารมีก่อนดังนี้เรื่อยมาจนถึงเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เมื่อพระองค์เสด็จมายังมนุษยโลกนี้ ได้บรรลุอานิสงส์สำหรับพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ได้สร้างอภินิหารไว้แล้ว ดังที่ท่านพรรณนาสรรเสริญไว้ว่า

"นรชนทั้งหลาย เพียบพร้อมด้วยองค์คุณทุกอย่างดังกล่าวมานี้ เป็นผู้แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้ เมื่อท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสารตลอดกาลนานแม้ตั้งร้อยโกฏิกัปป์ ก็ไม่เกิดในอเวจีมหานรก และไม่เกิดในโลกันตริกนรกทั้งหลายเหมือนกัน ไม่เกิดเป็นนิชฌามตัณหิกเปรต ขุบปิปาสิกเปรต กาลกัญชิกเปรต แม้ถึงจะเกิดในทุคคติก็ไม่เกิดเป็นสัตว์เล็กๆ เมื่อเกิดในหมู่มนุษย์ก็ไม่เป็นคนตาบอดแต่กำเนิด ไม่เป็นคนหูหนวก ไม่เป็นคนใบ้ ไม่เป็นหญิง ไม่เป็นอุภโตพยัญชนก ไม่เป็นบัณเฑาะก์

ผู้ที่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้ ย่อมไม่เป็นผู้นับเนื่องอยู่ในพวกอภัพพบุคคลดังกล่าวมา เป็นผู้พ้นจากอนันตริยกรรม ๕ ประการ มีโคจรบริสุทธิ์ทุกอย่าง ไม่ส้องเสพมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นเป็นกรรมวาที และกิริยวาที แม้จะอยู่ในสวรรค์ก็ไม่เกิดในอสัญญีภพ เพราะในเทวดาชั้นสุทธาวาสทั้งหลายย่อมไม่มีอุปนิสสัยอันเป็นเหตุสร้างกุศลมาก เป็นผู้น้อมใจไปในเนกขัมมะ เป็นสัปบุรุษ ไม่ติดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ เป็นผู้ประพฤติเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก บำเพ็ญบารมีทุกอย่างครบบริบูรณ์"

เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จมายังมนุษยโลกนี้ บำเพ็ญบารมีทั้งหลายอยู่ในกาลเสวยพระชาติเป็นอกิตติกพราหมณ์ ในกาลเสวยพระชาติเป็นสังขพราหมณ์ ในกาลเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าธนญชัยราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสุทัสสนราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นมหาโควินทะ ในกาล

เสวยพระชาติเป็นพระเจ้านิมิมหาราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมาร ในกาลเสวยพระชาติเป็นวิสัยหเสฏฐี ในกาลเสวยพระชาติเป็นกระต่ายบัณฑิต ในกาลเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีวิราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรเหล่านี้ อัตตภาพที่บริบูรณ์ด้วยทานบารมีย่อมประมาณไม่ได้

อนึ่ง ในคราวที่พระโพธิสัตว์นั้นเสวยพระชาติเป็นกระต่ายบัณฑิต ก็ได้สละชีวิตดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"เราเห็นยาจกผู้เข้ามาขอ แล้วได้สละร่างกายของเราให้เป็นทาน ทานของเราไม่มีอะไรเปรียบเทียบได้ นี้เป็นทานบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญทานบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

อนึ่ง ในกาลเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีลวนาคราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นจัมเปยยนาคราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นภูริทัตตนาคราช ในกาลเสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัททันต์ ในกาลเสวยพระชาติเป็นชัยทิสราชบุตร ในกาลเสวยพระชาติเป็นอลีนจิตตกุมารเหล่านี้ อัตตภาพที่บริบูรณ์ด้วยสีลบารมีย่อมประมาณไม่ได้เหมือนกัน

อนึ่ง ในคราวที่พระโพธิสัตว์นั้นเสวยพระชาติเป็นสังขปาลนาคราชได้บริจาคชีวิตของตนดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"เราแม้ถูกยิงด้วยลูกศรทั้งหลาย แม้จะถูกแทงด้วยหอกทั้งหลาย ก็ไม่โกรธในบุตรนายบ้าน นี้เป็นสีลบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญสีลบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

อนึ่ง ในกาลเสวยพระชาติเป็นโสมนัสสกุมาร ในกาลเสวยพระชาติเป็นหัตถิปาลกุมาร ในกาลเสวยพระชาติเป็นอโยฆรบัณฑิตเหล่านี้ อัตตภาพที่บริบูรณ์ด้วยการสละสมบัติ การบำเพ็ญเนกขัมบารมี ย่อมประมาณไม่ได้เลยเหมือนกัน

อนึ่ง ในคราวที่พระโพธิสัตว์นั้นเสวยพระชาติเป็นจูฬสุตโสมบัณฑิต ได้ทรงสละราชสมบัติเพราะมิได้ทรงใยดี แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ดังที่ทรงปรารภไว้อย่างนี้ว่า

"เราได้สละราชสมบัติมากมายที่อยู่ในเงื้อมมือ คล้ายกับถ่มก้อนเขฬะ เมื่อเรากำลังสละอยู่ก็ไม่มีความเสียดายเลย นี้เป็นเนกขัมบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญเนกขัมบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

อนึ่ง ในกาลเสวยพระชาติเป็นวิธูรบัณฑิต ในกาลเสวยพระชาติเป็นมหาโควินทบัณฑิต ในกาลเสวยพระชาติเป็นกุททาลบัณฑิต ในกาลเสวยพระชาติเป็นอรกบัณฑิต ในกาลเสวยพระชาติเป็นโพธิปริพพาชก ในกาลเสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิตเหล่านี้ อัตตภาพที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาบารมีย่อมประมาณไม่ได้เลย

อนึ่ง ในกาลเสวยพระชาติเป็นเสนกบัณฑิตในสัตตุภัสตุชาดก พระ-โพธิสัตว์นั้นได้แสดงงูที่อยู่ภายในถุงดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"เราใช้ปัญญาพิจารณาอยู่ ได้ช่วยเปลื้องพราหมณ์ให้พ้นจากทุกข์ได้ ปัญญาของเราไม่มีอะไรเปรียบเทียบ นี้เป็นปัญญาบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญปัญญาบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

อนึ่ง ชื่อว่าอัตตภาพที่บริบูรณ์ด้วยวิริยบารมีเป็นต้น อันประมาณไม่ได้นี้ ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนกได้ทรงว่ายข้ามมหาสมุทร ดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"ก็พวกมนุษย์ทั้งหมด มองเห็นฝั่ง พากันตาย ท่ามกลางมหาสมุทร จิตของเรามิได้เปลี่ยนแปรไปเป็นอย่างอื่นเลย นี้เป็นวิริยบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญวิริยบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นขันติวาทีดาบส ได้ทรงอดกลั้นทุกข์มากมายคล้ายกับไม่มีชีวิตจิตใจ ดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"เราย่อมไม่โกรธในพระเจ้ากาสิราชผู้ใช้ขวานอันคมกริบฟันเรา ผู้คล้ายกับไม่มีจิตใจ นี้เป็นขันติบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้ทรงบำเพ็ญขันติบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมหาสุตตโสมบัณฑิต ได้ทรงสละชีวิตรักษาความสัตย์ไว้ ดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"เราสละชีวิตของเรา ตามรักษาวาจาสัตย์ ให้ปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ให้พ้นจากการจองจำ นี้เป็นสัจจบารมีของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้ทรงบำเพ็ญสัจจบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมูคปักขราชกุมาร (เตมีใบ้) ได้ทรงสละแม้ชีวิต อธิษฐานวัตรปฏิบัติ ดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"พระราชมารดาและพระราชบิดา มิใช่เป็นผู้น่าเกลียดชังของเรา อิสสริยยศยิ่งใหญ่ก็มิใช่เป็นสิ่งที่น่าเกลียดชังของเรา แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นสิ่งที่เรารักอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น การตั้งใจมั่นจึงเป็นวัตรปฏิบัติของเรา"

ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญอธิษฐานบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาพระนามว่าเอกราช มิได้ทรงคำนึงถึงแม้ชีวิต ทรงประพฤติเมตตาธรรมอยู่ ดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"ใคร ๆ ย่อมไม่หยาบคายกะเรา ทั้งเราก็ไม่กลัวใคร ๆ ในกาลนั้น เราได้กำลังเมตตาอุปถัมภ์แล้ว ย่อมยินดีในป่าใหญ่"

ดังนี้ ชื่อว่าได้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนักบวชชื่อว่าโลมหังสะ ไม่ละเลยอุเบกขาในพวกเด็กชาวบ้าน แม้ผู้ยังความสุขและความทุกข์ให้เกิดขึ้นด้วยความหยาบช้าร้ายกาจนานัปการ มีการถ่มน้ำลายรดเป็นต้น และด้วยการนำดอกไม้และของหอมมาให้เป็นต้น ดังที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า

"เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพที่มีแต่กระดูกทำเป็นหมอนหนุน พวกเด็กชาวบ้าน พากันเข้าไปแสดงรูปอเนกประการ"

ดังนี้ ชื่อว่าได้ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีชั้นปรมัตถบารมี โดยส่วนเดียว

พระโพธิสัตว์เจ้าครั้นทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลายครบบริบูรณ์ พรรณนามาฉะนี้แล้ว เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้ทรงบำเพ็ญบุญเป็นอันมากซึ่งเป็นเหตุให้มหาปฐพีไหว ดังที่ตรัสไว้ว่า

"พื้นแผ่นดินนี้ ไม่มีจิตใจ ไม่ทราบถึงความสุขและทุกข์ ถึงกระนั้น ก็ยังไหวถึง ๗ ครั้ง เพราะกำลังทานบารมีของเรา"

เมื่อสิ้นพระชนมายุขัย ก็ทรงจุติจากมนุษยโลกนี้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต ทรงยิ่งใหญ่กว่าเทพพวกอื่นในชั้นดุสิตนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ ประการ เสวยทิพยสมบัติอยู่จนตลอดพระชนมายุขัย ถ้าหากนับอย่างมนุษย์นี้เป็นเวลาถึง ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี

แต่บัดนี้อีก ๗ วัน จักถึงอายุขัย เพราะเหตุนั้นจึงเกิดบุรพนิมิต ๕ ประการเหล่านี้ คือ

๑. ผ้าทรงเศร้าหมอง

๒. ทิพยมาลาเหี่ยวแห้ง

๓. พระเสโท (เหงื่อ) ไหลออกจากพระกัจฉะ (รักแร้)

๔. พระฉวีวรรณเศร้าหมอง

๕. ทรงเบื่อหน่ายทิพยอาสน์ ดังนี้

พวกเหล่าเทวดาได้เห็นบุรพนิมิต ๕ ประการนั้นแล้ว เกิดความสลดใจว่า ผู้เจริญทั้งหลาย สวรรค์ทั้งหลายจักว่างเปล่าเสียแน่แท้แล้ว ครั้นทราบว่าพระมหาสัตว์เจ้าได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีบริบูรณ์เพียบพร้อมแล้วจึงพากันคิดว่า บัดนี้พระมหาสัตว์นี้ไม่ทรงอุบัติในเทวโลกชั้นอื่น แต่เสด็จอุบัติในมนุษยโลก เมื่อทรงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พวกมนุษย์จักพากันบำเพ็ญบุญ ครั้นจุติแล้วก็จักมาเกิดเต็มเทวโลก จึงพากันมากราบทูลวิงวอนเพื่อทรงอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า ดังที่ตรัสไว้ว่า

"ในกาลที่เราตถาคตเป็นท้าวสันดุสิต อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต พวกเทวดาประมาณหมื่นหนึ่ง พากันมาเฝ้า ประคองอัญชลีวิงวอนเราตถาคตว่า ข้าแต่พระมหาวีรเทพ บัดนี้ถึงเวลาของพระองค์แล้วขอพระองค์จงเสด็จอุบัติในพระครรภ์พระมารดา ตรัสรู้อมตบท ทรงโปรดชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาให้ข้ามพ้นจากวัฏฏสงสารเทอญ"

พระมหาสัตว์ยังมิได้ทรงรับอาราธนาของเทพยดาทั้งหลายทันที ทรงพิจารณามหาวิโลกนะ (การตรวจดูอย่างใหญ่) ๕ ประการ คือพิจารณากำหนดกาล ทวีป ประเทศ สกุล และพระมารดา ใน ๕ ประการนั้น ทรงพิจารณากาลก่อนว่าเป็นกาละหรืออกาละหนอ

ในกาละนั้น ในกาลที่อายุของสัตว์มากกว่าแสนปีก็ไม่จัดเป็นกาละ เพราะอะไร เพราะในกาละเช่นนั้นสัตว์ทั้งหลายลืมระลึกถึงชาติชราและมรณะ อนึ่งเล่าพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่พ้นจากไตรลักษณ์ก็ไม่มี เมื่อทรงแสดงถึงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็จะฟังไม่เข้าใจว่านี่พูดเรื่องอะไรกัน แล้วก็จะไม่เชื่อฟัง ความตรัสรู้ก็จะไม่มี เมื่อไม่มีผู้รู้ตาม คำสอนก็จะไม่เป็นประโยชน์ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นอกาละ

แต่อายุของสัตว์ทั้งหลายน้อยกว่าร้อยปีก็เป็นอกาละเหมือนกัน เพราะอะไร เพราะในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสหนาแน่น คนที่มีกิเลสหนาแน่นถึงจะสั่งสอนเท่าไรก็ไม่ตั้งอยู่ในคำสั่งสอน คำสั่งสอนก็สูญหายไปพลันเหมือนรอยขีดในน้ำฉะนั้น เพราะฉะนั้น แม้กาลนั้นก็จัดเป็นอกาละ

การกำหนดอายุของสัตว์ตั้งแต่แสนปีลงมาถึงร้อยปีเป็นอย่างต่ำเป็นกาละ

ในเวลานั้นอายุของสัตว์มีกำหนดร้อยปี ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ได้เห็นเป็นกาลที่ควรจะเสด็จลงมาเกิดในมนุษยโลกได้แล้ว

ต่อแต่นั้นจึงทรงพิจารณาดูทวีปที่จะเกิดต่อไป ทรงพิจารณาดูทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ได้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เกิดในทวีปทั้งสามเลย แต่ได้เสด็จอุบัติในชมพูทวีปเท่านั้น

ต่อนั้นทรงพิจารณาดูโอกาสว่า ชมพูทวีปกว้างใหญ่ไพศาลมีบริเวณประมาณหมื่นโยชน์ พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในบริเวณไหนหนอ ก็ทรงพบมัชฌิมประเทศ

มัชฌิมประเทศนั้นตามด้านยาวประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ด้านกว้างประมาณ ๒๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบประมาณ ๙๐๐ โยชน์ ในประเทศที่กำหนดนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ์ กษัตริย์พราหมณ์คหบดีมหาศาลที่มีศักดิ์ใหญ่เหล่าอื่นย่อมบังเกิดขึ้น ที่สุดได้ตกลงพระทัยว่า เราจักบังเกิดในนครกบิลพัสดุ์

ต่อนั้นทรงพิจารณาดูสกุล ทรงเห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายยอมไม่เกิดในสกุลแพศย์และในสกุลสูทร พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมบังเกิดแต่ในสกุลกษัตริย์หรือสกุลพราหมณ์ที่โลกสมมติ(ชาวโลกยกย่อง) บัดนี้ชาวโลกยอมรับนับถือสกุลกษัตริย์ เราจักเกิดในสกุลกษัตริย์ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช จักเป็นบิดาของเรา

ต่อนั้นทรงพิจารณาดูพระพุทธมารดา ทรงเห็นว่าธรรมดาพระพุทธมารดานั้นต้องเป็นหญิงไม่เหลาะแหละในชาย ต้องไม่เป็นนักเลงสุรา และต้องได้บำเพ็ญบารมีตั้งแสนกัปป์ ตั้งแต่เกิดก็ต้องรักษาศีลห้าบริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อย พระมหามายาราชเทวีพระองค์นี้เป็นหญิงเช่นนั้น พระมหามายาราชเทวี จักเป็นมารดาแห่งเรา แต่ว่าพระชนมายุพระนางได้เท่าไร ทรงเห็นว่าพระนางจะมีอายุเกินกว่าสิบเดือนไปเจ็ดวัน

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงพิจารณาดูมหาวิโลกนะทั้งห้าแล้วดังนี้ จึงตรัสตอบเทวดาทั้งหลายว่า ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ กาละนี้เป็นกาละที่สมควรจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว เพื่อจะสงเคราะห์พวกเทวดาจึงให้ปฏิญญา แล้วตรัสว่า ขอท่านทั้งหลายจงไปเถิด เมื่อส่งเทวดากลับแล้ว พร้อมด้วยเหล่าเทวดาชั้นดุสิตได้เสด็จเข้าไปยังนันทวันในดุสิตบุรี (ความจริงสวนนันทวันนั้นมีในเทวโลกทั้งปวง) เทวดาในนันทวันกล่าวว่า ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ท่านจงจุติจากที่นี้ไปเกิดในสุคติภพเถิด ต่างพากันระลึกถึงกุศลกรรมที่ตนได้เคยทำไว้ พระมหาสัตว์แวดล้อมด้วยเทวดา ที่ระลึกถึง กุศลกรรมอย่างนี้ แล้วเที่ยวไปในที่นั้น ๆ จุติไปถือปฏิสนธิในพระคัพโภทรของพระนางมหามายาราชเทวี

จะแสดงวิธีถือปฏิสนธิของพระมหาสัตว์ดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นในพระนครกบิลพัสดุ์ กำลังมีพิธีเดือน ๘ มหาชนพากันเล่นนักษัตร แม้พระมหามายาราชเทวี ตั้งแต่วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะไปเจ็ดวัน ก็ทรงเล่นนักษัตรที่ปราศจากสุรา แต่สมบูรณ์ด้วยเครื่องดอกไม้ของหอมและเครื่องประดับ ในวันที่เจ็ดตั้งแต่เช้าก็ทรงสรงน้ำหอม พระราชทานทรัพย์สี่แสนถวายมหาทาน ประดับพระองค์ด้วยสรรพาภรณ์วิภูษิต เสวยโภชนาหารสุทธารส ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถประทับ ณ แท่นศิริไสยาสน์ เสด็จสู่บรรทม

ขณะบรรทมได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุบินนิมิตดังนี้ว่าท้าว มหาราชทั้ง ๔ ยกพระองค์พร้อมกับพระแท่นบรรทมเข้าไปยังป่าหิมพานต์ วางไว้บนพื้นศิลาประมาณ ๖๐ โยชน์ ภายใต้ต้นสาละมีปริมณฑลประมาณเจ็ดโยชน์แล้วยืนเฝ้าอยู่ด้านหนึ่ง ต่อนั้นมีนางเทวีนำพระเทวีไปยังสระอโนดาต ช่วยกันสรงเพื่อชำระมลทินมนุษย์ให้หมดจดแล้วให้ทรงภูษาทิพย์ ลูบไล้ด้วยทิพยคันธชาติประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ จากนั้นไปไม่ไกลนัก มีวิมานทองตั้งอยู่ที่ภูเขาเงินทางด้านปาจีน ลาดทิพยไสยาสน์สูงหน่อยหนึ่ง แล้วให้นอนในที่นั้น

ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระยาช้างเศวตรกุญชร เที่ยวอยู่ที่ภูเขาทองซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลนัก จากนั้น ลงจากภูเขาทองมาแล้วขึ้นเขาเงินมาทางด้านอุตตรทิศ ถือดอกปทุมเงินด้วยงวงมีสีเหมือนเงิน บรรลือโกญจนาทแล้วเข้ายังวิมานทองทำปทักษิณสามครั้ง ณ มาตุไสยาศ ทำลายพระปรัศ(สีข้าง) เบื้องขวาเข้าอยู่ในพระกุจฉิประเทศ (ท้อง)

พระบรมโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ ณ วันนักษัตร เดือนอุตตราษาฑ

พอรุ่งเช้า พระเทวีตื่นบรรทมแล้ว กราบทูลพระสุบินนั้นแก่พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระราชาโปรดให้เชิญพราหมณ์ปาโมกข์ ๖๔ คนมาแล้วรับสั่งให้จัดอาสนะอันควรค่าบนภาคพื้นอันฉาบทาโคมัยสด กระทำมงคลสักการะด้วยข้าวตอกเป็นต้น ให้จัดภาชนะทองภาชนะเงินใส่ข้าวปายาสที่ปรุงด้วยเนยใสน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดจนเต็ม ปิดฝาทองเงินไว้เรียบร้อยแล้ว พระราชทานเลี้ยงพราหมณ์ที่เชิญมานั่งอยู่นั้นและอังคาสพราหมณ์ให้อิ่มหนำแล้ว ต่อนั้นทรงแจ้งพระสุบินนิมิตแก่พราหมณ์เหล่านั้น

ตรัสถามว่าจักเป็นอย่างไรบ้าง พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตรอย่าได้ทรงดำริอย่างไรเลย พระราชเทวีทรงพระ-ครรภ์ เป็นชายมิใช่เป็นสตรี มหาบพิตรจะได้พระราชโอรส พระราชโอรสนี้ถ้าอยู่ครองฆราวาสจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ถ้าเสด็จออกผนวชจักเป็นพระ-พุทธเจ้าในโลก ดังนี้

ก็ในขณะที่พระบรมโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในมาตุคัพโภทรนั้น หมื่นโลกธาตุก็กัมปนาทหวั่นไหว บุพพนิมิต ๓๒ ประการก็ปรากฏ หมื่นจักรวาฬมีแสงสว่างแผ่สร้านไปหาประมาณมิได้ คนตาบอดก็กลับเป็นตาดีเหมือนได้เห็นพระสิริของพระบรมโพธิสัตว์ คนหูหนวกก็กลับเป็นหูดีฟังเสียงได้ คนใบ้ก็พูดได้ คนค่อมก็หายกลายเป็นคนตัวตรง คนง่อยก็เดินได้ สรรพสัตว์ที่ถูก

จองจำก็พ้นจากเครื่องจองจำมีขื่อคาเป็นต้น ไฟในนรกทั้งหลายก็ดับสิ้น ความหิวกระหายในเปรตวิสัยก็ระงับสิ้น สัตว์เดียรัจฉานก็ไม่มีภัยต่อกัน สัตว์ทั้งปวงก็หายโรค ไฟกิเลสมีราคะเป็นต้นก็สงบระงับลงทันที สัตว์ทั้งปวงก็เจรจาอ่อนหวานเข้าหากัน ช้างม้าต่างก็ร่าเริงทั่วกัน สรรพดุริยางค์ก็บรรลือลั่นไม่ขาดสาย อาภรณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในมือของมนุษย์ก็มีเสียงได้ ทิศทั้งหลายก็สว่างไปทั่ว ลมเย็นก็กระพือพัดให้เหล่าสัตว์เกิดความสบาย ฝนที่มิใช่ฤดูกาลก็ตกลงมา น้ำไหลเอิบอาบไปทั่วพื้นดิน สกุณาปักษีก็มิได้บินไปในอากาศ แม่น้ำก็มิได้ล้นฝั่ง น้ำในมหาสมุทรก็กลับกลายเป็นน้ำหวาน พื้นน้ำก็ดาดาษด้วยปทุมชาติทั้ง ๕ พรรณทั่วทุกแห่ง ดอกไม้ทั้งไม้บกไม้น้ำก็ผลิดอกบานไสว ดอกปทุมที่เกิดตามลำต้น ก็เกิดที่ลำต้น ชนิดที่เกิดที่กิ่งก็เกิดขึ้นตามกิ่ง ชนิดที่เกิดเป็นเถาก็เกิดขึ้นตามเถา ดอกปทุมชนิดมีก้านก็แชกแผ่นหินเกิดขึ้นแห่งละเจ็ด ๆ ผุดขึ้นอยู่บนบก ปทุมที่ห้อยอยู่ในอากาศก็ผุดขึ้น ฝนดอกไม้ก็ตกอยู่รอบด้าน ทิพยดุริยางค์ก็บรรลือลั่นอยู่ในอากาศ หมื่นโลกธาตุก็ฉวัดเฉวียนเป็นพวงมาลัย เป็นพัดวาลวิชนีที่คลี่คลาย อบอวลด้วยดอกไม้ธูปและของหอม เหมือนพ่อนดอกไม้ที่เขาสลักไว้ เหมือนกำดอกไม้ที่เขามัดไว้และเหมือนที่นอนดอกไม้ที่เขาประดับตบแต่งไว้แล้วฉะนั้น

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิอย่างนี้แล้ว ตั้งแต่วันถือปฏิสนธิมีเทพบุตร ๔ องค์ถือพระขรรค์มาทำการรักษาพระโพธิสัตว์และพระมารดาของพระโพธิสัตว์ เพื่อคุ้มกันอันตราย พระมารดาพระโพธิสัตว์ก็มิได้มีจิตคิดกำหนัดในบุรุษอื่น พระมารดาพระโพธิสัตว์สมบูรณ์ด้วยลาภยศเนืองนอง ทรงพระสำราญไม่ลำบากพระกาย ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์เหมือนมองเห็นเส้นด้ายทอที่เขาร้อยไว้ในแก้วมณีอันใสสอาด เพราะพระครรภ์ที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิเป็นเหมือนห้องในเจดีย์ ไม่สมควรที่สัตว์อื่น

จะอยู่ร่วมหรือเกิดร่วม ฉะนั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาก็เสด็จทิวงคตไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต พระมารดาทรงครรภ์พระโพธิสัตว์ได้สิบเดือนก็ประสูติ นี้เป็นธรรมดาของพระมารดาพระโพธิสัตว์

พระมหามายาเทวี ทรงครรภ์แก่ปรารถนาจะเสด็จยังเรือนพระญาติจึงทูลลาพระเจ้าสุทโธทนมหาราชว่า ขอเดชะ หม่อมฉันปรารถนาจะไปยังเทวทหนคร ซึ่งเป็นฝ่ายสกุลของหม่อมฉัน พระราชาโปรดประทานพระบรมราชานุญาตแล้ว โปรดให้เตรียมทางเสด็จตั้งแต่นครกบิลพัสดุ์ถึงนครเทวทหะประดับตบแต่งทั้งสองฟากมรรคาด้วยต้นกล้วย ตั้งหม้อน้ำ ธงชัยและธงผ้าโปรดให้พระเทวีประทับบนพระวอทอง มีอำมาตย์พันคนแห่หามตามเสด็จเป็นขบวนใหญ่

ในระหว่างพระนครทั้งสองนั้น มีมงคลสาลวันมีนามว่าลุมพินีตั้งอยู่ในระหว่างนั้นในสมัยนั้นดอกรังบานไสวเป็นอันเดียวกันตั้งแต่กก (โคน) ถึงปลายกิ่ง ในระหว่างกิ่งและระหว่างดอก หมู่ภมรต่างพรรณห้าชนิด หมู่นกชนิดต่าง ๆ บินเคล้าด้วยเสียงอันไพเราะ สวนลุมพินีทั่วบริเวณเป็นเหมือนสวนจิตรลดาสวนสวรรค์ เป็นเหมือนภาคพื้นน้ำที่เขาจัดไว้เพื่อพระราชาที่มีอานุภาพใหญ่

พระเทวีทอดพระเนตรเห็นแล้วประสงค์จะทรงกีฬา (เดินเล่น) ในสาลวันนั้น อำมาตย์ทั้งหลายก็เชิญเสด็จพระเทวีเข้าประทับยังสวนนั้น พระนางเธอเสด็จเข้าประทับ ณ ควงไม้สาลมงคล ทรงประสงค์จะเหนี่ยวกิ่งรังกิ่งรังก็น้อมลงมาเหมือนยอดหวายถึงพระหัตถ์พระนางเธอ พระนางเธอก็เหยียดพระหัตถ์ จับกิ่งรังนั้นไว้ ทันใดนั้นพระนางเธอก็ประชวรพระครรภ์จะประสูติมหาชนก็พากันถอยมาจัดการกั้นม่านถวายพระนางเธอ พระนางเธอทรงยืนจับกิ่งรังประสูติพระโอรสในขณะนั้น ขณะนั้นท้าวมหาพรหมทั้ง ๔ ผู้มีจิต

บริสุทธิทรงถือข่ายทองมารองรับพระโพธิสัตว์ วางไว้ตรงพระพักตร์พระมารดา ทรงปลอบพระนางเธอว่า ขอพระเทวีจงทรงดีพระทัยเถิด พระโอรสมีศักดาใหญ่ประสูติแล้ว

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อคลอดจากครรภ์มารดาย่อมเปรอะเปื้อนด้วยครรภมลทินอันไม่สอาด พระบรมโพธิสัตว์มิได้เป็นอย่างนั้น พระบรม-โพธิสัตว์ ประสูติจากพระครรภ์เหมือนพระธรรมถึกลงจากธรรมาสน์ เหมือนบุรุษลงจากพะอง ทรงเหยียดพระหัตถ์และพระบาททั้งสองประทับยืนอยู่ เป็นผู้บริสุทธิ์สอาดปราศจากครรภมลทิน รุ่งเรืองสว่างไสว เหมือนแก้วมณีออกจากผ้ากาสิกพัสตร์

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติแล้วอย่างนั้น มีท่อธารอุทกธารไหลมาจากอากาศ ๒ ท่อ เพื่อสระสรงพระโพธิสัตว์และพระมารดา ให้ความอบอุ่นแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดาเป็นอย่างดี ครั้นแล้วท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ประคองรับจากหัตถ์ท้าวมหาพรหมซึ่งยืนรับด้วยข่ายทองด้วยหนังชมดอันอ่อนนุ่มไม่ระคายพระวรกาย ต่อนั้นพวกมนุษย์ก็รับจากมือของท้าวมหาราชด้วยผ้าเนื้อละเอียด พระบรมโพธิสัตว์ออกจากมือพวกมนุษย์มาประทับยืน ณ พื้นดินผินพระพักตร์สู่เบื้องบูรพา หมื่นจักรวาลมีพื้นเนื่องเป็นอันเดียวกัน

พวกเทวดาและมนุษย์พากันมาบูชาพระบรมโพธิสัตว์ด้วยของหอมและมาลา ต่างพรรณากล่าวสรรเสริญพระบรมโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษไม่มีใครอื่นในหมื่นโลกธาตุจะเสมอด้วยพระองค์ หาผู้อื่นยิ่งกว่ามิได้แล้ว พระ-บรมโพธิสัตว์ทรงตรวจดูทั้ง ๑๐ ทิศ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทั้งเบื้องล่างเบื้องบน ไม่พานพบผู้เสมอเหมือนแล้ว เมื่อกำหนดว่านี้เป็นทิศอุดรแล้ว เสด็จย่างพระบาทไป ๗ ก้าว ท้าวมหาพรหมถือฉัตรกั้นตามเสด็จ ท้าวสุยามถือพัดจาลวิชนีตามเสด็จ ทวยเทพนอกจากนั้นพากันถือเครื่องราชกกุธภัณฑ์

ที่เหลือตามเสด็จไปยังประเทศนั้น ๆ ทรงบรรลือสีหนาทเปล่งอาสภิวาจาว่า "**เราเป็นผู้ยอดเยี่ยมในโลก**" ดังนี้

ความจริงพระบรมโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์แล้วตรัสได้ ปรากฏในชาติทั้งสามคือ ในพระชาติเป็นมโหสถ ในพระชาติเป็นพระเวสสันดร และในพระชาติที่สุดนี้

ได้ยินว่าในพระชาติเป็นมโหสถนั้น เมื่อพระมโหสถออกจากท้องมารดานั้น ท้าวสักกเทวราชได้เอาแก่นจันทน์มาวางไว้บนมือแล้วเสด็จกลับไป มโหสถก็กำแก่นจันทน์ไว้ในมือคลอดออกมา เมื่อพระมารดาแลเห็นก็ถามว่า พ่อกำอะไรออกมาด้วยพระโพธิสัตว์ก็ตอบว่า แท่งยาคุณแม่ เพราะพระโพธิสัตว์ถือแท่งยามานี้ คนทั้งหลายจึงตั้งชื่อให้ว่า มโหสถ มโหสถโพธิสัตว์ใช้แท่งยานั้นจุ่มในน้ำแล้ว ใครเป็นโรคอะไรก็รักษาให้หายได้สิ้น คนทั้งหลายก็พากันเรียกว่า หมอใหญ่ หมอใหญ่ ไปทั่วกัน อาศัยคำนั้น จึงเรียกกันติดปากว่า ท่านมโหสถ ท่านมโหสถ ดังนี้

ในพระชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น เมื่อพระราชกุมารประสูติจากพระครรภ์พระมารดาแล้วเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาออกกราบทูลพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้า มีทรัพย์สิ่งหนึ่งสิ่งใดบ้างหรือ ข้าพระพุทธเจ้าจะให้ทาน พระมารดาจึงตอบว่ามีอยู่มากมูลไม่บกพร่อง แล้วโปรดให้วางถุงทองไว้เหนือพระหัตถ์พระลูกเจ้า ในพระชาติเป็นพระเวสสันดรบรรลือสีหนาทดังกล่าวมานี้

พระบรมโพธิสัตว์พอประสูติจากพระครรภ์พระมารดาก็ทรงเปล่งวาจาได้มีปรากฏในพระชาติทั้งสามดังพรรณนามานี้ ในขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ บุพพนิมิตสามประการปรากฏฉันใด แม้ในขณะประสูติบุพพนิมิตทั้งหลายก็ปรากฏเหมือนฉันนั้น ก็ในขณะที่พระโพธิสัตว์ของเราประสูติ ณ

สวนลุมพินีนั้น พระนางยโสธรา ฉันนอำมาตย์ กาฬุทายีอำมาตย์ อานันท ราชกุมาร ม้ากัณถกะ ต้นมหาโพธิ ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ นั้น ขุมหนึ่งประมาณหนึ่งคาวุต ขุมหนึ่งประมาณกึ่งโยชน์ ขุมหนึ่งประมาณสามคาวุต ขุมหนึ่งประมาณโยชน์หนึ่ง ชาวพระนครทั้งสองพร้อมใจกันไปเชิญเสด็จพระบรมโพธิสัตว์เสด็จกลับเข้าไปยังนครกบิลพัสดุ์ ในวันนั้นทวยเทพต่างพากันคิดว่า พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนประสูติแล้ว พระกุมารพระองค์นี้จักได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่างร่าเริงอยู่ในชั้นดาวดึงส์ พากันยกธงชัยและธงแผ่นผ้าประกอบกีฬานักษัตรถึงกัน

ในสมัยนั้น กาลเทวลดาบสผู้ได้สมาบัติแปดเป็นกุลุปกะ (ดาบสผู้เป็นอาจารย์)ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระดาบสนั้นทำภัตต์กิจเสร็จแล้วไปยังพิภพดาวดึงส์เพื่อพักกลางวัน ขณะที่นั่งอยู่ในที่พักกลางวันได้เห็นพวกเทวดาที่พากันเล่นนักษัตรเหล่านั้นจึงถามว่า ทำไมท่านทั้งหลายจึงร่าเริงกันนัก มีเหตุอะไรหรือ จงบอกให้เราทราบบ้าง พวกเทวดาตอบว่าท่านเจ้าขา พระราชโอรสพระเจ้าสุทโธทนประสูต พระกุมารนั้นจักได้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเป็นผู้ประกาศธรรมจักรด้วย เราทั้งหลายจักได้เห็นพระพุทธลีลาศอันหาที่สุดมิได้ เราทั้งหลายจักได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ท่าน เพราะเหตุนี้แล เราทั้งหลายจึงมีความร่าเริงบรรเทิงใจกัน

พระดาบสได้ฟังดังนั้นแล้วกลับจากเทวโลกโดยเร็วพลัน เข้าไปยังพระราชนิเวศน์นั่งที่อาสนะที่เขาจัดถวาย แล้วถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรได้ทราบว่าพระราชโอรสของมหาบพิตรประสูติแล้วหรือ อาตมภาพขอเฝ้าพระกุมารนั้น พระราชาโปรดให้ประดับพระกุมารแล้วนำมาให้นมัสการพระดาบส เพราะพระบรมโพธิสัตว์เป็นบุคคลที่ไม่ควรจะไหว้ใครแล้ว ถ้ามีผู้ไม่รู้ วางพระกุมารหันพระเศียรไว้แทบเท้าของพระดาบสไซร้ ศีรษะของผู้นั้น

ก็จะพึงแตกออกเป็นเจ็ดภาค พระดาบสคิดว่า เราไม่ควรจะทำตัวให้พินาศเปล่า จึงลุกจากอาสนะไปประคองอัญชลีต่อพระโพธิสัตว์ พระราชาเห็นเป็นอัศจรรย์ จึงบังคมพระโอรสของพระองค์ พระดาบสระลึกไปในกัปป์แปดสิบ คือในอดีตกาลสี่สิบ ในอนาคตกาลสี่สิบ ได้เห็นลักษณะสมบัติของพระบรมโพธิสัตว์ จึงใคร่ครวญดูว่า พระกุมารนี้จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่หรือไม่หนอ ทราบว่าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่โดยไม่สงสัย จึงแย้มออกมาว่าพระกุมารนี้เป็นอัจฉริยบุรุษแท้ แล้วใคร่ครวญต่อไปว่า เราจะอยู่ทันเห็นพระกุมารนี้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ ก็ทราบว่า เราจักไม่ทันเห็นพระกุมารนี้เป็น จะต้องตายเสียในระหว่าง ถึงพระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้อีกตั้งร้อยองค์พันองค์ก็ไม่อาจเห็นได้ เพราะเราตายไปบังเกิดในอรูปพรหม เราจักไม่ได้เห็นอัจฉริยบุรุษปานนี้ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า นี้จักเป็นความเสื่อมอย่างใหญ่หลวงของเรา แล้วก็ร้องไห้ออกมา คนทั้งหลายเห็นเช่นนั้นจึงถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของเราหัวเราะอยู่เมื่อตะกี้นี้เอง ทำไมจึงกลับร้องไห้เล่า พระผู้เป็นเจ้าเห็นอันตรายใด ๆ จักมีแก่พระลูกเจ้านี้หรือ พระดาบสตอบว่า ไม่มีอันตรายใดๆ แก่พระลูกเจ้าดอก พระลูกเจ้าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่โดยไม่ต้องสงสัย เขาถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมท่านจึงร้องไห้เล่า พระดาบสตอบว่า เราคิดว่าเราจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ทันพระมหาบุรุษเห็นปานนี้ได้เป็นพระพุทธเจ้า นี้เป็นความเสื่อมอย่างใหญ่หลวงของเรา เราเศร้าโศกถึงตนเอง เราจึงร้องไห้

ต่อนั้นพระดาบสจึงใคร่ครวญดูว่า ในหมู่ญาติของตนใครจะอยู่ทันเห็นพระกุมารนี้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าบ้าง ก็ได้เห็นนาลกทารกซึ่งเป็นหลานชายของตน จึงไปยังเรือนน้องสาวของตนถามว่า นาลกะลูกชายของท่านไปไหน น้องสาวตอบว่า อยู่เจ้าข้า พระดาบสบอกว่า เจ้าจงเรียกมาหาเมื่อนาลกะมาหาแล้วจึงพูดว่า พ่อนาลกะ พระเจ้าลูกเธอในพระเจ้าสุทโธทนะ

ประสูติแล้ว พระเจ้าลูกเธอพระองค์นั้นเป็นหน่อพุทธางกูร อีกสามสิบห้าปีข้างหน้าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เจ้าจักได้ทันเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เจ้าจงบวชเสียในวันนี้ นาลกกุมารนี้เป็นคนเกิดในสกุลที่มีทรัพย์สมบัติประมาณแปดโกฏิ จึงคิดว่าท่านลุงของเรา คงจะไม่ชักจูงเราในทางที่ไม่มีประโยชน์เป็นแน่แล้ว จึงให้คนไปหาผ้ากาสายะกับบาตรดินมาจากร้านตลาดใน ทันใดนั้นเอง ปลงผมและหนวดครองผ้ากาสายะ อธิษฐานบรรพชาเพศว่า เราบวชเฉพาะคนที่เป็นเอกอัครบุคคลในโลก แล้วประคองอัญชลีเฉพาะพระพักตร์พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ไหว้พร้อมด้วยองค์ห้า ใส่บาตรในถลก แล้วคล้องที่จงอยบ่าเข้าป่าหิมพานต์เจริญสมณธรรม

อาลกดาบสนั้นได้ไปเฝ้าพระตถาคตเจ้าครั้งได้ตรัสรู้ตอนแรก ทูลให้ทรงแสดงอาลกปฏิปทาแล้วกลับเข้าไปป่าหิมพานต์ตามเดิม บรรลุพระอรหัตต์ได้ปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ มีชีวิตอยู่ได้ ๗ เดือน ยืนพิงภูเขาทองแห่งหนึ่งนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ในวันที่ห้าจากวันประสูติ หมู่พระญาติจัดการพิธีลดพระเศียรพระ-โพธิสัตว์เพื่อการพิธีขนานพระนาม จึงจัดการตบแต่งพระราชฐานด้วยจตุ-คันธชาติสี่ชนิด เกลี่ยดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ห้าให้หุงข้าวปายาสล้วน แล้วให้เชิญพรามหณ์ผู้เรียนจบไตรเพท ๑๐๘ คนให้เข้ามายังพระราชฐาน เลี้ยงพราหมณ์เหล่านั้นแล้วถวายไทยทานต่างชนิดตามควร แล้วโปรดให้พิจารณาพระลักษณะว่า พระกุมารนี้จักเป็นอย่างไร ในพราหมณ์ร้อยแปดคนนั้นได้เลือกพราหมณ์ไว้ ๘ คนคือ รามพราหมณ์คน ๑ ธชพราหมณ์คน ๑ ลักขณพราหมณ์คน ๑ สุชาติมันตีพราหมณ์คน ๑ โภชพราหมณ์คน ๑ สุยามพราหมณ์คน ๑ โกณฑัญญพราหมณ์คน ๑ สุทัตตพราหมณ์คน ๑ ให้

พราหมณ์ทั้ง ๘ คนนี้เป็นผู้พยากรณ์ พราหมณ์ทั้ง ๘ คนนี้จึงเป็นผู้พิจารณาพระลักษณะ ในวันที่พระโพธิสัตว์ทรงปฏิสนธิพราหมณ์เหล่านี้ก็เป็นผู้ทำนายพระสุบินนิมิต

ในพราหมณ์ทั้ง ๘ คนนั้น พราหมณ์เจ็ดคนชูนิ้วขึ้นสองนิ้วแล้วพยากรณ์คติเป็นสองว่า คนที่ประกอบด้วยลักษณะเช่นนี้ อยู่ครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ออกบวชจักเป็นพระพุทธเจ้า จึงพรรณนาศิริสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ์ทั้งหมด พราหมณ์อีกคนหนึ่ง ชื่อว่าโกณฑัญญะโดยโคตรตรวจดูพระลักษณะของพระโพธิสัตว์อย่างละเอียดละออแล้ว พูดว่า ไม่มีเหตุอะไรที่จะให้พระมหาบุรุษอยู่ครองเรือนได้ พระมหาบุรุษจักต้องเป็นพระพุทธเจ้าโดยส่วนเดียวเท่านั้น จึงยกนิ้วเดียวพยากรณ์ลงเป็นหนึ่ง เพราะว่าโกณ-ฑัญญพราหมณ์ผู้นี้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว เป็นสัตว์มีภพนี้เป็นที่สุด จึงครอบงำพราหมณ์ทั้ง ๗ คนด้วยปัญญา พิจารณาเห็นลงเป็นหนึ่งแน่ว่า ไม่มีเหตุอะไรที่จะทำให้ผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะเช่นนี้อยู่ครองเรือนได้ คนเช่นนี้ต้องเป็นพระพุทธเจ้าแน่ไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น จึงยกนิ้วขึ้นหนึ่งนิ้วแล้วพยากรณ์ลงเป็นหนึ่ง

เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นกลับไปเรือนแล้วจึงเรียกลูกชายของตนมาสั่งว่า ลูกรักของพ่อ พ่อแก่แล้ว พ่อจะมีชีวิตอยู่ไม่ทันได้เห็นพระราช-โอรสของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว พวกเจ้าจงพากันออกบวชในศาสนาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเถิด พราหมณ์ทั้ง ๗ ดำรงชีพอยู่ตามอายุขัยแล้วดับขันธ์ไปตามยถากรรม

โกณฑัญญพราหมณ์เป็นคนไม่มีโรค เมื่อพระมหาสัตว์ทรงเจริญวัยโดยลำดับเสด็จออกมหาภิเนกษกรมแล้ว เสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำหนดว่าภูมิภาคนี้เป็นรมณียสถาน ควรที่กุลบุตรผู้ตั้งความเพียรพึงประกอบความเพียร เมื่อกำหนดใจเช่นนั้นแล้วก็เข้าอาศัยอยู่ ณ สถานที่นั้น โกณฑัญญะ

พราหมณ์ได้ทราบดังนั้นแล้วจึงไปชวนพราหมณ์ซึ่งเป็นลูกของพราหมณ์ทั้ง ๗ คนนั้นว่า ได้ทราบว่าพระสิทธัตถกุมารเสด็จออกบรรพชาแล้ว พระกุมารนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าแน่ไม่ต้องสงสัย ถ้าบิดาของท่านไม่มีโรคภัยอยู่มาได้ถึงบัดนี้แล้ว วันนี้เป็นออกบวชกันแน่ ถ้าท่านปรารถนาเช่นนั้นบ้าง ก็จงมาเราจักพากันบวชตามพระกุมารนี้ เขาไม่อาจจะมีความพอใจร่วมกันเป็นหนึ่งได้ทั้งหมด จึงออกบวชเพียง ๔ คน คนทั้ง ๔ จึงยกท่านโกณฑัญญพราหมณ์เป็นหัวหน้า ต่อมาคนทั้ง ๕ นั้นได้ชื่อว่าพระปัญจวัคคีเถระ

ในคราวนั้น พระราชาตรัสถามว่า ลูกของเราเห็นอะไร จึงจะออกบวช พราหมณ์ตอบว่า เห็นบุพพนิมิตทั้ง ๔ จึงออกบวช ตรัสถามว่าอะไรบ้าง ตอบว่า คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระราชารับสั่งว่าตั้งแต่นี้ต่อไป ใครอย่าให้คนที่มีรูปลักษณะเช่นนั้นเข้ามาหาลูกของเรา เราไม่มีความต้องการให้ลูกของเราเป็นพระพุทธเจ้า เราต้องการจะเห็นลูกของเราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์แห่งทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร แวดล้อมด้วยปริมณฑล ๓๖ เที่ยวไปในพื้นคคนัมพร เมื่อตรัสสั่งอย่างนี้แล้ว จึงโปรดให้ตั้งอารักขาไว้ในทิศทั้ง ๔ ประมาณข้างละคาพยุต (๑๐๐ เส้น) เพื่อจะป้องกันมิให้บริษัทที่มีรูปลักษณะทั้ง ๔ นั้นเข้ามาพบพระกุมารได้

วันหนึ่งเป็นวันมงคล มีพระประยูรญาติทั้งสองฝ่าย ๆ ละแปดหมื่นสกุลมาประชุมกัน ทุกคน ๆ ที่มาในที่นั้นต่างก็ทูลเกล้าฯ ถวายโอรสของตน ๆ ด้วยคิดว่า พระกุมารนี้จะเป็นพระพุทธเจ้าหรือจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์เราทั้งหลายก็จะให้บุตรของเราคนหนึ่ง ๆ ถ้าพระกุมารนี้ได้เป็นพระพุทธเจ้าก็จะมีสมณะผู้กษัตริย์เป็นบริวารตามเสด็จไป ถ้าพระกุมารนี้จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ก็จะได้มีขัตติยกุมารแวดล้อมตามเสด็จไป พระราชาโปรดให้เลือกนางนม

ที่ทรงรูปสัณฐานสมส่วนปราศจากโทษโดยประการทั้งปวง บำรุงเลี้ยงพระ-โพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระเจริญวัยด้วยศิริโสภาคย์อันใหญ่ยิ่ง มีปรีชาหาประมาณมิได้

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันพระราชพิธีแรกนาขวัญ วันนั้นชาวเมืองต่างพากันประดับเมืองทั่วไปเหมือนทิพยวิมาน คนทั้งหลายมีทาษกรรมกรทั้งหมดเป็นต้น ต่างพากันนุ่งผ้าใหม่ประดับตบแต่งร่างกายด้วยของหอมและพวงดอกไม้ ชวนกันไปยังราชสกุล พระราชาทรงนำคนทั้งหลายให้ไถนาตั้งพันคนในวันนั้นไถร้อยแปดคันหย่อนหนึ่งอันพร้อมกับเชือกร่ามโคหุ้มด้วยเงิน ส่วนไถคันที่พระราชาทรงนั้นหุ้มด้วยทองสีสุก เขาโค เชือก ปฏัก หุ้มด้วยทอง

พระราชามีบริวารใหญ่เสด็จออกจากเมืองโปรดให้เชิญพระราชโอรสตามเสด็จด้วย ในที่ประกอบพระราชพิธีนั้น มีต้นหว้าใหญ่ต้นหนึ่งมีใบหนาเงาทึบ พระราชาโปรดให้จัดที่ประทับพระกุมารภายใต้ต้นหว้าใหญ่นั้น เบื้องบนโปรดให้ดาดเพดานประดับทองแวดวงด้วยม่านตั้งการอารักขา ท้าวเธอประดับพระองค์เสร็จแล้ว มีหมู่อำมาตย์ห้อมล้อมเสด็จไปยังที่ประกอบพิธีในการพระราชพิธีนั้น พระราชาทรงไถทอง พวกอำมาตย์จับไถเงินร้อยแปดหย่อนหนึ่งนั้น ฝ่ายชาวนาจับไถที่เหลือจากนั้น คนทั้งหลายเหล่านั้นจับไถไปทางโน้นทางนี้ พระราชาทรงไถจากด้านในไปหาด้านนอก จากด้านนอกไปหาด้านใน

ในที่นั้นเกิดเป็นสมบัติใหญ่ขึ้น พวกนางนมที่อยู่งานเฝ้าพระบรม-โพธิสัตว์พากันออกนอกม่านด้วยปรารถนาว่าจะดูสมบัติของพระราชา พระ-บรมโพธิสัตว์มองดูข้างโน้นข้างนี้แล้ว ไม่เห็นใคร ๆ จึงรีบเสด็จลุกขึ้นนั่งขัดบัลลังก์เจริญอานาปานสติยังปฐมฌาณให้เกิดขึ้น นางนมไปมัวเพลินของกินของใช้เสียจึงกลับช้าไปเล็กน้อย เงาของต้นไม้ที่เหลือก็บ่ายไปตามแสงตะวัน

แต่ปริมณฑลของต้นหว้าใหญ่นั้นยังอยู่คงที่ นางนมระลึกได้ว่า พระลูกเจ้าประทับอยู่พระองค์เดียวแล้วรีบแหวกม่านเข้าไปภายใน เห็นพระบรมโพธิสัตว์นั่งคู้บัลลังก์อยู่บนแท่นไสยาศน์และปาฏิหารย์นั้น จึงพากันไปกราบทูลให้ทรงทราบว่า ขอเดชะ พระกุมารประทับนั่งอย่างนี้ เงาของต้นไม้อื่นคล้อยไปตามดวงตะวัน แต่ปริมณฑลของต้นหว้าใหญ่อยู่คงที่ พระราชารีบเสด็จมา ได้ทอดพระเนตรเห็นปาฏิหารย์นั้นแล้วทรงบังคมพระราชโอรสของพระองค์รับสั่งว่า ลูกรักของพ่อ นี้พ่อไหว้เจ้าเป็นครั้งที่สองแล้ว ดังนี้

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงเจริญพระชนมพรรษาได้สิบหกปี พระราชาโปรดให้สร้างปราสาทสามหลังอันควรแก่ฤดูทั้งสาม หลังหนึ่งมีพื้นเก้าชั้น หลังหนึ่งมีพื้นเจ็ดชั้น หลังหนึ่งมีพื้นห้าชั้น แล้วโปรดให้นักสนมประมาณสี่หมื่นอยู่เฝ้าบำรุง พระบรมโพธิสัตว์แวดล้อมด้วยนางฟ้อนที่ประดับตบแต่งแล้ว เหมือนเทพบุตรแวดล้อมด้วยนางเทพอัปษรฉะนั้น บำเรอด้วยดนตรีสตรีล้วนไม่มีบุรุษเจือปน เสวยสมบัติใหญ่ ประทับอยู่ในปราสาททั้งสามอันควรแก่ฤดู

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เสวยสมบัติใหญ่อยู่เช่นนั้น วันหนึ่งในหมู่พระญาติต่างพากันพูดว่า สิทธัตถกุมารนี้กลายเป็นโอรสของนักกีฬาแล้ว ไม่ทรงศึกษาศิลปะอะไรเมื่อสงครามปรากฏขึ้นจะทำอย่างไรกัน พระราชาจึงโปรดให้พระบรมโพธิสัตว์มาเฝ้าแล้วรับสั่งว่า ลูกรักของพ่อ พวกพระญาติต่างพากันพูดว่า สิทธัตถะไม่เล่าเรียนอะไรได้แต่เล่นกีฬาเท่านั้น พ่อจงสำคัญกาลที่ควรเถิด พระบรมโพธิสัตว์กราบทูลว่า ขอเดชะ ไม่มีศิลปะอะไรที่ข้าพระบาทจะต้องศึกษาอีกแล้ว ขอพระองค์ได้โปรดให้ประกาศให้ชาวพระนครมาชมข้าพระบาทแสดงศิลปะเถิด ตั้งแต่นี้ต่อไปอีกเจ็ดวัน ข้า

พระบาทจะแสดงศิลปะแก่หมู่พระญาติ พระราชาก็ทรงทำตามประสงค์ พระบรมโพธิสัตว์โปรดเชิญนายขมังธนูทั้ง ๔ คือ อักขณเวธี ผู้ยิงได้ดุจฟ้าแลบ วาลเวธี ผู้ยิงแม่นแม้ขนทรายก็ไม่ผิด สรเวธี ผู้ยิงสวนไปตามลูกธนูที่ยิงมา สัททเวธี ผู้ยิงตามเสียงที่ได้ยิน ซึ่งชำนาญในการยิงธนูศรมาประชุมกันแล้ว ทรงแสดงธนูศิลป์ ๑๒ ประเภท ซึ่งนายขมังธนูทั้งหลายอื่นทำไม่ได้ ให้หมู่พระประยูรญาติได้ทัศนาการ ตั้งแต่นั้นหมู่พระประยูรญาติก็คลายความสงสัยในพระโพธิสัตว์

อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะประพาศพระราชอุทยานรับสั่งหานายสารถีมาเฝ้าแล้วโปรดให้จัดรถถวาย นายสารถีรับบัญชาแล้วมาจัดแจงแต่งรถอันงามมีค่ามากด้วยเครื่องสรรพาลังการเทียมมงคลสินธพทั้ง๔มีสีเหมือนดอกโกมุทแล้วรับเสด็จพระบรมโพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์ประทับราชรถดังหนึ่งทิพยวิมานบ่ายโฉมหน้าไปยังพระราชอุทยาน เทพยดาทั้งหลายคิดว่าเวลานี้เป็นเวลาที่สมควรที่พระสิทธัตถราชกุมารจะตรัสรู้ได้แล้ว จักร่วมกันแสดงบุพพนิมิต แล้วให้เทวบุตรตนหนึ่ง แสดงตนเป็นคนแก่เฒ่า ฟันหักผมหงอก หลังโกง ตัวโค้ง ถือไม้เท้างกงันอยู่ พระบรมโพธิสัตว์จึงตรัสถามนายสารถีตามนัยที่กล่าวไว้ในมหาปทานสูตรว่า สารถีผู้สหาย คนเช่นนี้เขาเรียกว่าอะไร ผมของตาคนนี้จึงไม่เหมือนผมของคนอื่น นายสารถีก็กราบทูลตอบไป ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า **สหายรัก น่าติเตียนชาติความเกิดแท้ เพราะมีชาติความเกิด ความชราจึงมีแก่คนที่เกิดแล้ว** เกิดความสลดพระทัยยิ่งนัก จึงเสด็จกลับเพียงนั้น ถึงพระราชฐานแล้วเข้าประทับ ณ ปราสาทของพระองค์ พระราชารับสั่งถามว่า ทำไมลูกของเราจึงกลับเร็วนัก อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ พระกุมารทอดพระเนตรเห็นคนแก่จึงเสด็จกลับ พระราชารับสั่งว่า ลูกของเราเห็นคนแก่ก็จะออกบวช ทำไมมา

ทำให้เราพินาศเล่า จงรีบจัดหานางพ้อนให้ลูกของเราโดยพลัน ลูกของเราเสวยสมบัติเช่นนี้แล้ว จะได้ลืมการบวชเสีย แล้วโปรดให้เพิ่มการรักษาขึ้น ตั้งการรักษาในระยะเพียงกึ่งโยชน์ในทิศทั้งปวง

วันรุ่งขึ้น พระบรมโพธิสัตว์ก็เสด็จประพาศพระราชอุทยานเช่นนั้นอีก ได้ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บซึ่งเทวดาแสร้งนิรมิตไว้ ตรัสถามนายสารถีเช่นเดียวกับวันก่อน เกิดความสลดพระทัยเสด็จกลับเข้าประทับในปราสาท แม้พระราชาก็ตรัสถามตามนัยหนหลังแล้ว โปรดให้จัดตามนัยที่กล่าวแล้ว เพิ่มการรักษาขึ้นอีก ตั้งการรักษาในประเทศประมาณสามคาพยุต (๓๐๐ เส้น) โดยรอบ

รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง พระบรมโพธิสัตว์ได้เสด็จประพาศพระราชอุทยานเช่นเคย ได้ทอดพระเนตรเห็นคนตายซึ่งเทวดาแสร้งนิรมิตไว้ ตรัสถามสารถีเช่นเคย ทรงสลดพระทัยเสด็จกลับเข้าที่ประทับ ณ ปราสาท แม้พระราชาก็ได้ตรัสถามเช่นเคยแล้วโปรดให้จัดเช่นเคย ทรงเพิ่มการรักษาให้กวดขันยิ่งขึ้นอีก ให้ตั้งกองรักษาในประเทศประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ

รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ได้เสด็จประพาศพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตนุ่งห่มเป็นปริมณฑล ซึ่งเทวดาแสร้งนิรมิตไว้ ตรัสถามสารถีว่า สหายรัก นี่เขาเรียกว่าอะไร ถึงนายสารถีจะไม่รู้จักบรรพชิตหรือคุณของการบวชก็จริง เพราะพระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้นในโลก แต่ด้วยอานุภาพของเทพยดา นายสารถีจึงกราบทูลได้ว่า ขอเดชะ นี่เขาเรียกว่าบรรพชิต แล้วสรรเสริญคุณของการบวช พระบรมโพธิสัตว์ทรงน้อมพระทัยไปในบรรพชา ประทับอยู่ในสวนตลอดวันนั้น

ฝ่ายพระคันถรจนาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ทีฆนิกายกล่าวไว้ว่า พระบรมโพธิสัตว์ เสด็จไปทรงเห็นนิมิตทั้ง ๔ ในวันเดียวกัน ในวันนั้นตลอดวัน

พระบรมโพธิสัตว์ทรงกีฬา ทรงสรงในมงคลโบกขรณี เมื่อพระอาทิตย์อัษดงคตแล้ว ประทับพระแท่นมงคลศิลา ปรารถนาจะทรงแต่งพระองค์ ในลำดับนั้นนางบำเรอของพระบรมโพธิสัตว์ ถือเอาภูษาทรงต่างสี ชนิดเครื่องทรงต่าง ๆ และเครื่องแต่ง เครื่องหอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น ยืนเฝ้าอยู่รอบพระองค์

ในขณะนั้นพระแท่นที่ประทับของท้าวสักกะแสดงความร้อน ท้าวเธอทรงอาวัชนาการว่า ใครหนอต้องการจะให้ต้องเคลื่อนจากที่ไป ทอดพระเนตรเห็นเป็นเวลาที่พระโพธิสัตว์จะประดับพระองค์ จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า ดูกรวิสสุกรรมผู้เพื่อนรัก ล่วงกึ่งราตรีวันนี้แล้ว พระสิทธัตถกุมารจักเสด็จออกบรรพชา การแต่งพระองค์ครั้งนี้เป็นครั้งที่สุดแล้ว ท่านจงไปในพระราชอุทยาน พบพระโพธิสัตว์แล้วจงเข้าช่วยแต่งพระองค์ทันที วิสสุกรรมเทพบุตรรับพระโองการแล้วเข้าไปเฝ้าพระบรมโพธิสัตว์ด้วยเทวานุภาพ ได้แปลงเพศเป็นกัลบกภูษามาลา เข้ารับพระภูษาผ้าโพกจากมือของภูษามาลา พันพระเศียรของพระบรมโพธิสัตว์ ด้วยการสัมผัสมือเท่านั้น พระบรมโพธิสัตว์ก็ทรงทราบว่านี้ไม่ใช่มนุษย์ เป็นเทวดา ในขณะที่พันด้วยผ้าโพก พระภูษาจำนวนพันก็ลอยขึ้นโดยอาการดังแก้วมณีในพระเมาลีเบื้องพระเศียร เมื่อพันซ้ำลงอีกพระภูษาจำนวนพันก็ลอยขึ้นโดยทำนองนี้ เมื่อพันอยู่ตั้งสิบครั้งพระภูษาทรงตั้งพันก็ลอยขึ้น ใครๆ ไม่ควรจะคิดว่าพระเศียรเล็กพระภูษาผ้าโพกมาก จะลอยขึ้นไปได้อย่างไร ในพระภูษาโพกประมาณเท่านั้นก็มีประมาณเท่าดอกครามใหญ่ หรือดอกกระทุ่ม พระเศียรพระบรมโพธิสัตว์ปรากฏเป็นดอกสารภี ดังหนึ่งกลีบเกษรปนกับเส้นพระเกศา เมื่อพระโพธิสัตว์ประดับพระองค์อย่างนั้นแล้ว เมื่อพวกพราหมณ์ผู้รู้สรรพวิทยาการแสดงปฏิภาณของตน ๆ ทูลสรรเสริญพระบรมโพธิสัตว์ในประการที่ทรงเป็น

เยี่ยมในยุทธวิธีธนูศิลป์ด้วยคำว่า **ขอพระจอมนรินทรจงมีความชนะเถิดพระ-เจ้าข้า** ดังนี้เป็นต้น และคำสรรเสริญอันเป็นมงคลอย่างอื่นอีกประการต่าง ๆ พระบรมโพธิสัตว์ก็เสด็จขึ้นรถพระที่นั่งอันประดับประดาด้วยสรรพาลังการ

สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงทราบว่า มารดาพระราหุลประสูติพระโอรส จึงส่งข่าวไปว่า ขอพระลูกของเราจงยินดีเถิด พระบรม-โพธิสัตว์ทรงทราบข่าวนั้นแล้ว ตรัสว่า **ความผูกเกิดแล้ว เครื่องพันธนาการได้เกิดขึ้นแล้ว** พระราชาดำรัสถามว่า โอรสของเรา เขาตรัสอย่างไรบ้าง ได้สดับคำแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ว่า ตั้งแต่นี้ไป พระนัดดา ของเราจงมีนามว่า "ราหุล" ดังนี้

พระบรมโพธิสัตว์ประทับรถพระที่นั่งเสด็จกลับเข้าพระนครด้วยยศใหญ่ด้วยมโนรมย์อันยิ่งใหญ่และด้วยศิริโสภาคย์ ขณะนั้นพระนางกิสาโคตมีประทับอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน ทอดพระเนตรเห็นพระบรมโพธิสัตว์ทำปทักษิณพระนครทรงบังเกิดปีติโสมนัส ทรงเปล่งอุทานว่า

"พระกุมารนี้เป็นโอรสของพระมารดาใด พระมารดานั้นก็เย็นใจแน่ พระกุมารนี้เป็นโอรสของพระบิดาใด พระบิดานั้นก็เย็นใจแน่ พระกุมารนี้เป็นพระสามีของนารีใด นารีนั้นก็เย็นใจได้แน่"

พระโพธิสัตว์ได้สดับ ดังนั้นแล้ว ทรงดำริว่า พระนางเธอทรงรับสั่งอย่างนี้ เมื่อพระมารดาเห็นอัตภาพเช่นนี้พระหทัยก็สงบเยือกเย็น พระหทัยพระชนกก็สงบเยือกเย็น พระหทัยของพระนางประชาบดีก็สงบเยือกเย็น อะไรหนอสงบเยือกเย็น หทัยได้ชื่อว่าสงบเยือกเย็นหรือหนอ

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์มีพระหฤทัยปราศจากกิเลส จึงทรงปริวิตกว่า เมื่อไฟคือราคะสงบก็ได้ชื่อว่าสงบ เมื่อไฟคือโทสะสงบก็ได้ชื่อว่าสงบ เมื่อไฟ

คือโมหะสงบก็ได้ชื่อว่าสงบ พระนางเธอได้ทรงประกาศคำเช่นนี้แก่เรา และเราก็เที่ยวแสวงหาความสงบอยู่ วันนี้เราควรละฆราวาสออกบวช แสวงหาความสงบต่อไป จึงทรงเปลื้องมุกดาหารราคาประมาณแสนกษาปน์จากพระศอถวายพระนางกิสาโคตมี มีพระดำรัสว่า นี้จงเป็นส่วนของอาจารย์สำหรับพระน้านาง ดังนี้ พระนางเธอทรงดำริว่า สิทธัตถกุมารคงจะมีใจปฏิพัทธ์ในตัวเรา จึงส่งเครื่องบรรณาการมาให้เรา จึงเกิดปีติโสมนัสยิ่งนัก

ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ได้เสด็จยังปราสาทของพระองค์ด้วยศิริโสภาคย์อันยิ่งใหญ่แล้วเสด็จเข้าบรรทมในที่ศิริไสยาสน์ ในขณะนั้นเหล่านางนักสนมกำนัลทั้งหลาย ต่างช่วยกันประดับประดาร่างกายด้วยสรรพาภรณ์ครบถ้วนได้ศึกษาในการฟ้อนและการขับร้องเป็นต้น อย่างดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติดังนางเทพกัญญา ต่างถือดนตรีนานาชนิด ร่ายรับขับกล่อมห้อมล้อมพระบรมโพธิสัตว์อยู่อัตรา พระโพธิสัตว์มิได้ทรงเพลิดเพลินในการฟ้อนรำนั้น เพราะมีพระทัยปราศจากกิเลศจึงเสด็จเข้าสู่นิทรารมย์ครู่หนึ่ง เหล่าหญิงนักสนมกำนัลทั้งหลาย ต่างคิดกันว่า ผู้ที่เราขับรำถวายนั้นทรงบรรทมหลับสนิทเราจะมาขับรำให้ลำบากทำไม จึงต่างคนต่างวางดนตรีแล้วหลับไปประทีปยังโพลงอยู่ พระโพธิสัตว์ตื่นบรรทมนั่งคู้บัลลังก์บนพระแท่นที่ไสยาสน์ ทอดพระเนตรเห็นหญิงนักสนมกำนัลทั้งหลายเหล่านั้นกำลังนอนหลับทับเครื่องดนตรีอยู่ ลางนางก็นอนน้ำลายไหล ตัวเนื้อเปรอะเปื้อนด้วยน้ำลาย ลางนางก็นอนกัดฟัน ลางนางก็โกรนเสียงเหมือนกา ลางนางก็นอนอ้าปาก ลางนางก็นอนผ้าหลุดลุ่ย ปรากฏเป็นที่คับแคบอึดอัดพระบรมโพธิสัตว์ทอดพระเนตรอาการอันแปลกประหลาดเช่นนี้แล้ว ก็ยิ่งเกิดความเบื่อหน่ายยิ่งขึ้น ภาคพื้นซึ่งใหญ่กว้างประดับประดาสวยงามราวกับ

ที่ประทับของท้าวสักกเทวราช กลับปรากฏแก่พระโพธิสัตว์เหมือนป่าช้าผีดิบ ที่เขานำซากศพมาทิ้งไว้เกลื่อนกลาดฉะนั้น

ภพทั้งสามปรากฏเหมือนเรือนถูกไฟไหม้ ทรงเปล่งอุทานว่า "**ที่นี่เดือดร้อนจริงหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ**" น้อมพระทัยไปในบรรพชายิ่งนัก

พระบรมโพธิสัตว์ดำริว่า วันนี้เราต้องออกมหาภิเนกษกรมให้ได้ เสด็จลุกจากที่บรรทมเสด็จไปข้างประตูตรัสว่า ใครอยู่นี่ นายฉันนะนอนเอาศีรษะพาดธรณีประตูอยู่จึงทูลว่า ข้าแต่พระลูกเธอ ข้าพระพุทธเจ้าคือนายฉันนะ ตรัสว่า ฉันนะ วันนี้เราต้องการจะออกมหาภิเนกษกรมให้ได้ จงจัดม้ามาให้เราตัวหนึ่ง นายฉันนะรับพระบัญชาแล้วออกไปจัดม้าพร้อมทั้งเครื่องอาน ไปยังโรงม้าหลวงเมื่อยังตามไฟอยู่ เห็นม้ากัณฐกอัศวราชยืนอยู่ ณ ภาคพื้นอันสอาดกวาดไว้เรียบร้อยภายใต้เพดานที่ขึงไว้โดยรอบ คิดว่า วันนี้เราควรจะผูกม้ากัณฐกนั้นให้มั่น แล้วจึงผูกม้ากัณฐกะให้รัดกุม กัณฐกอัศวราช เมื่อนายฉันนะผูกมั่นคง จึงสำเหนียกว่า เขาผูกเรามั่นคงยิ่งนัก ไม่เหมือนการผูกในเวลาไปสนามกีฬาเป็นต้นในวันอื่น ๆ พระลูกเจ้าของเราทรงประสงค์จะเสด็จออกมหาภิเนกษกรมในวันนี้ ครั้นแล้วก็เกิดความยินดีลำพองออกมา เสียงม้าแผ่ไปทั่วเมือง ฝ่ายพวกเทวดาก็พากันเก็บเสียงไม่ให้โอกาสใคร ๆ ฟังได้

ส่วนพระบรมโพธิสัตว์เมื่อส่งนายฉันนะไปแล้ว คิดว่าเราจักดูลูกเราเสียก่อน เสด็จลุกจากที่ประทับไปยังห้องบรรทมของพระนางพิมพา ทรงเปิดพระทวารเข้าไปภายใน ขณะนั้นภายในห้องบรรทมมีไฟสว่าง ฝ่ายพระมารดาพระราหุลก็บรรทมวางพระหัตถ์เหนือพระเศียรพระโอรส ณ พระแท่นบรรทมซึ่งโรยดอกไม้ประมาณทะนานหนึ่งมีดอกมะลิเป็นต้น พระบรมโพธิสัตว์ประทับยืนที่พระธรณีประตูทอดพระเนตรแล้ว ดำริว่า ถ้าเราจักผลักพระหัตถ์พระเทวีออกแล้วอุ้มโอรสของเราไซร้ พระเทวีก็จะตื่นบรรทม การ

ไปของเราก็จะเกิดอันตรายขึ้น เราเป็นพระพุทธเจ้าเสียก่อน จึงกลับมาเยี่ยมโอรสของเราดังนี้ แล้วเสด็จลงจากปราสาท

ในอรรถกถาชาดกท่านกล่าวไว้ว่า เวลานั้น พระราหุลกุมารประสูติได้เจ็ดวัน แต่คำนั้นไม่มีในอรรถกถาทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ควรจะถือเอาคำนี้เถิด

พระบรมโพธิสัตว์เสด็จลงจากปราสาทอย่างนี้แล้ว เข้าไปใกล้ม้ากันถกะตรัสอย่างนี้ว่า พ่อกันถกะ วันนี้พ่อจงพาฉันไปให้ตลอดคืน ฉันอาศัยพ่อกันถกะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ยังโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามอยู่ แล้วเสด็จประทับ ณ หลังกันถกอัศวราชในขณะนั้น กันถกอัศวราชมีลักษณะดังนี้ ตั้งแต่คอยาวประมาณสิบแปดศอก ส่วนสูงก็สมส่วนกัน มีกำลังเร็วมาก สีขาวทั้งตัว เหมือนสีสังข์ ถ้ากันถกอัศวราชพึงลำพองหรือกระทืบเท้า เสียงก็จะก้องกลบทั่วพระนคร เพราะฉะนั้น เทพยดาทั้งหลายจึงพากันเก็บเสียงลำพองนั้นเสีย โดยไม่ให้ใคร ๆ ได้ยินเสียงม้านั้นด้วยอานุภาพของตน แล้วพร้อมใจกันยื่นมือเข้าไปรับตามย่างเท้าม้านั้น

พระโพธิสัตว์ประทับหลังอัศวราช โปรดให้นายฉันนะจับหางม้าตามเสด็จ ล่วงเข้ากึ่งราตรีบรรลุถึงประตูใหญ่ แต่ในเวลานั้น พระราชาทรงดำริว่า พระบรมโพธิสัตว์จักไม่สามารถเปิดประตูเมืองออกได้ในเวลาใด ๆ ดังนี้แล้ว จึงโปรดให้ทำประตูบานหนึ่ง ๆ ในสองบานนั้น ซึ่งจะต้องใช้กำลังของคนตั้งพัน พระบรมโพธิสัตว์สมบูรณ์ด้วยพระกำลัง ทรงพระกำลังเท่าช้างสารพันโกฏิ ทรงพระกำลังเท่าคนแสนโกฏิ เพราะฉะนั้น พระบรมโพธิสัตว์จึงทรงดำริว่า ถ้าไม่เปิดประตู วันนี้เราก็จะนั่งอยู่บนหลังกันถกอัศวราช เอาขาบีบกันถกอัศวราชกับนายฉันนะซึ่งเกาะหางมาด้วย โดดข้ามกำแพงสูงประมาณสิบแปดศอกไปก็ได้ นายฉันนะคิดว่า ถ้าไม่เปิดประตู เราก็จัก

ให้พระลูกเจ้าขึ้นคอเรา โอบอุ้มกันถกะที่ท้องด้วยมือขวาแบกโดดข้ามกำแพงไป ฝ่ายกันถกอัศวราชคิดว่า ถ้าไม่เปิดประตู เราจะให้นายของเราขี่หลังเราตามสบายและให้นายฉันนะเกาะหางเรา โดดข้ามกำแพงไป ถ้าประตูไม่เปิด คนทั้งสามคนใดคนหนึ่งก็จะพึงทำตามที่คิดนั้นทีเดียว เทพยดาผู้สิงอยู่ที่พระทวารจึงเปิดทวารให้

ในขณะนั้น มารผู้มีบาปหวังว่า จักให้พระบรมโพธิสัตว์เสด็จกลับจึงมายืนอยู่ในอากาศกล่าวว่า ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าออกไปเลย จากวันนี้ไปอีกเจ็ดวัน จักรรัตนจักปรากฏแก่ท่าน ท่านจักได้เสวยราชย์เบนจักรพรรดิ์แห่งทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ท่านจงกลับเถิด พระบรมโพธิสัตว์ถามว่า ท่านเป็นใคร มารทูลว่า เราเป็นวัสวดีมาร

"ดูกรมาร เรารู้ว่าจักรรัตนจะปรากฏแก่เรา เราไม่ต้องการราชสมบัติ เราจักให้หมื่นโลกธาตุบรรลือลั่น เราจักเป็นพระพุทธเจ้า" มารคิดว่าตั้งแต่นี้ต่อไป เราจักรู้กามวิตกหรือพยาปาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก ในเวลาที่พระกุมารนี้ดำริ แล้วพระยามารคอยหาช่องโอกาศติดตามพระกุมารไปเหมือนเงาฉะนั้น

ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ ไม่เพ่งเล็ง ละความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ซึ่งอยู่ในเงื้อมมือเสียเหมือนก้อนเขฬะ เสด็จออกจากเมืองด้วยสักการะใหญ่เมื่ออุตตราษาฒนักษัตรแห่งวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะกำลังเป็นไป มีประสงค์จะอำลาพระนครเป็นครั้งสุดท้าย แต่พอพระทัยของพระบรมโพธิสัตว์คิดถึงอย่างนี้แล้ว พื้นปฐพีเป็นเหมือนพูดว่า ข้าแต่มหาบุรุษ ท่านไม่ควรหันกลับแลดูอีกเลย แล้วแบ่งแยกออกเหมือนวงล้อของนายช่างหม้อ พระ-บรมโพธิสัตว์ผินพระพักตร์มาทางพระนคร ทอดพระเนตรพระนคร ทรง

แสดงเจดียฐานคือที่กลับม้ากันถกอัศวราช ทรงชักม้ากันถกอัศวราชบ่ายหน้าไปตามทางที่ควรจะไป เสด็จไปด้วยสักการะใหญ่ ด้วยศิริโสภาคย์อันโอฬาร

ได้ยินว่าในเวลานั้น พวกเทวดาพากันถือประทีปนำเสด็จถึงหกหมื่นดวง เบื้องพระปฤษฎางค์หกหมื่นดวง ทางเบื้องพระปรัศเบื้องขวาหกหมื่นดวง ทางเบื้องพระปรัศเบื้องซ้ายหกหมื่นดวง เทวดาเหล่าอื่นก็พากันถือดวงประทีปหาประมาณมิได้อยู่ตามขอบจักรวาฬ เทวดานาคและครุฑเป็นต้นพากันไปบูชาด้วยคันธชาติมาลาจุณและธูปอันเป็นทิพย์ ท้องฟ้าดาดาษด้วยดอกไม้ปาริฉัตตกะและดอกมณฑารพ ดูเหมือนเวลาฝนตั้งเค้าฉะนั้น ทิพยสังคีตก็บรรลือลั่นทั่วนภากาศ ดนตรีหกหมื่นแปดพันก็บรรลือลั่นอยู่โดยรอบท้องมหาสมุทรก็เป็นเหมือนฟ้าคะนอง และพื้นเขายุคนธรก็เป็นเหมือนสาครที่ตีฟองอยู่ฉาดฉานฉะนั้น

พระบรมโพธิสัตว์ผ่านแดนอาณาจักรทั้งสามโดยคืนเดียวเท่านั้น ทรงบรรลุถึงฝั่งอโนมานที ระยะทางประมาณสามสิบโยชน์ ถามว่าทำไมม้าไม่อาจไปได้ยิ่งกว่านั้นเล่า แก้ว่า ไม่ใช่ไม่อาจ เพราะม้านั้นสามารถเที่ยวไปในห้องจักรวาฬอันหาที่สุดมิได้ก่อนเวลาอาหารเช้า แล้วกลับมาทันบริโภคภัตรที่จัดไว้เพื่อตน รวดเร็วเหมือนบุคคลยืนอยู่ที่ดุมแห่งจักรแล้วเหยียบที่กงหมุนไปฉะนั้น ก็ในกาลนั้นม้าต้องลุยของหอมและพวงดอกไม้ที่เทวดานาคและครุฑโปรยลงไว้ในอากาศท่วมอุรประเทศ ผ่านกองของหอมและดอกไม้ไป จึงเกิดความเนิ่นช้า เพราะฉะนั้น จึงไปได้เพียงสามสิบโยชน์เท่านั้น

พระบรมโพธิสัตว์ประทับเหนือฝั่งแม่น้ำแล้วตรัสถามนายฉันนะว่า นี่แม่น้ำอะไร นายฉันนะกราบทูลว่า แม่น้ำอโนมา ตรัสว่าบรรพชาแม้ของเราก็เป็นอโนมา ทรงกระตุ้นให้สัญญาม้า ม้าโดดลงยังฝั่งแม่น้ำซึ่งกว้าง

ประมาณแปดอุสุภ พระบรมโพธิสัตว์เสด็จลงจากหลังม้าประทับ ณ เนินทรายเหมือนแผ่นเงิน ตรัสเรียกนายฉันนะเข้ามาเฝ้าแล้วตรัสว่า "ฉันนะสหายรัก ท่านจงนำเครื่องอาภรณ์และม้ากัณฐกะไป เราจักบวชในที่นี้"

นายฉันนะทูลว่า ขอเดชะ แม้ข้าพระบาทก็จักบวชตามเสด็จด้วย พระบรมโพธิสัตว์ทรงห้ามนายฉันนะถึงสามครั้งว่า ท่านยังไม่ควรบวช ท่านจงกลับไปก่อนมอบเครื่องอาภรณ์และม้ากัณฐกะ แล้วทรงดำริว่าผมของเรานี้ไม่สมควรแก่สมณะ คนอื่นไม่สมควรจะตัดพระเกษาพระบรมโพธิสัตว์ เราจักตัดด้วยพระขรรค์เอง แล้วทรงจับด้ามด้วยพระหัตถ์ขวา ทรงจับพระโมลีด้วยพระหัตถ์ซ้าย ตัดด้วยพระองค์เอง พระเกษาเหลือประมาณสององคุลีเกาะพระเศียรเวียนไปข้างขวา ประมาณนั้นเป็นอยู่ตลอดพระชนมชีพของพระบรมโพธิสัตว์ พระมัสสุก็สมกัน ไม่ต้องปลงพระเกษาและพระมัสสุอีกต่อไป พระบรมโพธิสัตว์ทรงจับกำพระโมลีโยนไปในอากาศทรงอธิษฐานว่า ถ้าเราจักได้เป็นพระพุทธเจ้า โมลีนี้จงตั้งอยู่ในอากาศ ถ้าเราจักไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า โมลีนี้จงตกลงยังภาคพื้น กำพระโมลีนั้นแล่นไปในอากาศประมาณโยชน์หนึ่ง แล้วตั้งด้วยผะอบรัตนะแล้วประดิษฐานจุฬามณีเจดีย์ ไว้ในพิภพดาวดึงส์

ท่านกล่าวไว้ว่า พระจอมอัครบุคคลทรงตัดพระโมลี ซึ่งอบด้วยของหอมอันประเสริฐ แล้วทรงโยนขึ้นสู่เวหาส ท้าวสหัสสนัยน์วาสวเทวราชทรงประคองรับด้วยผะอบทองทูนไว้เหนือเศียร

ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ ทรงดำริว่า ผ้ากาสิกพัสตร์นี้ไม่สมควรแก่ความเป็นสมณะของเรา ในลำดับนั้น ฆฏิการมหาพรหมผู้เคยเป็นสหายเก่าครั้งศาสนาพระกัสสปพุทธเจ้า ด้วยไมตรีที่ยังไม่ถึงพุทธันดรหนึ่ง ดำริว่า วันนี้สหายของเราเสด็จออกมหาภิเนกษกรม เราจักนำเอาสมณบริกขารไปถวายพระ-

สหายของเรา ดังนี้ ท้าวมหาพรหมนำบริกขาร ๘ มาถวาย มีไตรจีวร ๑ บาตร ๑ มีดตัดเล็บ ๑ เข็มเย็บผ้า ๑ ประคตเอว ๑ ผ้ากรองน้ำ ๑ ทั้ง ๘ นี้เหมาะแก่ภิกษุที่ประกอบความเพียร

พระบรมโพธิสัตว์ทรงผ้าอันเป็นธงชัยพระอรหัตต์ ถือเพศบรรพชิตอันอุดมด้วย ทรงสั่งนายฉันนะให้กลับ ตรัสสั่งว่า ฉันนะ เธอจงกราบทูลความไม่มีโรคแก่พระชนกชนนีตามคำสั่งของเราด้วย นายฉันนะถวายบังคมพระบรมโพธิสัตว์ ทำปทักษิณแล้วหลีกไป ขณะเมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงปรึกษาอยู่กับนายฉันนะ ฝ่ายม้ากัณฐกอัศวราชก็ยืนฟังอยู่ คิดว่า ที่นี้เราจักไม่เห็นเจ้าของเราอีกแล้วต่อไปนี้ ไปพอลับตาไม่อาจอดกลั้นความโศกได้ หทัยแตกทำลายแล้วไปบังเกิดเป็นกัณฐกเทพบุตรในดาวดึงส์พิภพ นายฉันนะเศร้าโศกอยู่คนเดียวชั้นหนึ่งก่อน เมื่อม้ากัณฐกะตาย นายฉันนะก็ถูกความโศกชั้น ๒ บีบคั้นเข้าอีก เดินร้องไห้รำพรรณไปตลอดทาง

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงผนวชแล้ว พักอยู่ด้วยสุขเกิดแต่บรรพชาประมาณ ๗ วันในสวนอนุปิยัมพวันในประเทศนั้น แล้วทรงดำเนินด้วยพระบาทเปล่าสิ้นระยะทางประมาณวันละสามสิบโยชน์ เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ แล้วทรงจาริกไปบิณฑบาตตามลำดับตรอก ชาวพระนครทั้งสิ้นพากันแตกตื่นเพราะเห็นพระรูปพระโฉมของพระบรมโพธิสัตว์เหมือนช้างธนบาลเข้ากรุงราชคฤห์ และเหมือนจอมอสูรเข้าเทพนครฉะนั้น ครั้งนั้นราชบุรุษได้มาเห็นแล้วกราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะข้าพระองค์ไม่ทราบว่า สัตว์เห็นปานนี้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในเมืองจะเป็นเทวดามนุษย์นาค ครุฑหรือใคร พระราชาประทับอยู่บนพื้นปราสาททอดพระเนตรเห็นพระมหาบุรุษแล้ว ทรงดำริเกิดอัศจรรย์แล้ว จึงทรงบังคับบุรุษทั้งหลายว่า ดูกร ภณาย ท่านจงไปจงทดลองดู

ถ้าเป็นอมนุษย์ต้องออกจากเมืองหายไป ถ้าเป็นเทวดาก็ต้องเหาะไปทางอากาศ ถ้าเป็นนาคก็ดำดินไป ถ้าเป็นมนุษย์ก็จะรับภิกษาตามที่ได้

ฝ่ายพระมหาบุรุษได้ภัตรพอสมควรแล้ว ทราบว่าเพียงเท่านี้ก็พอจะยังอัตภาพให้เป็นไปได้แล้ว จึงออกจากพระนครตามทางที่เสด็จเข้าไป นั่งผินพระพักตร์ไปทางด้านบูรพา อาศัยเงาภูเขาบัณฑวะปรารภเสวยพระกระยาหาร ลำดับนั้นลำไส้ของพระบรมโพธิสัตว์ทรงอึดอัดด้วยอาหารอันปฏิกูล เพราะไม่เคยทอดพระเนตรอาหารเช่นนั้นด้วยอัตภาพนั้นกับจักษุเสียเลย จึงตรัสสอนพระองค์เองอย่างนี้ว่า ดูกรสิทธัตถะท่านเกิดในสกุลที่มีอาหารมากทั้งหาง่าย เกิดในที่ซึ่งมีโภชนะมีรสอันเลิศ เป็นข้าวสาลีมีกลิ่นหอมอบไว้ตั้งสามปี ได้เคยเห็นภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตรรูปหนึ่งจึงคิดว่า เมื่อไรหนอเราจึงจะเป็นเช่นนี้จะเที่ยวบิณฑบาตฉัน บัดนี้เป็นเวลาของเราแล้ว จึงทรงสอนตนอย่างนี้ว่า บัดนี้ท่านกำลังบวชยังจะทำอย่างนั้นอีกหรือ แล้วหมดความวิการเสวยโภชนาหารนั้นได้

ราชบุรุษทั้งหลายเห็นเช่นนั้นแล้วจึงไปกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระราชาทรงสดับคำของทูตนั้นแล้ว รีบเสด็จออกจากพระนครโดยเร็วไปยังสำนักพระบรมโพธิสัตว์ ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถยิ่งนัก ทรงมอบถวายอิสสริยสมบัติแก่พระบรมโพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์ถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อาตมภาพออกบวชปรารถนาพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ พระราชาแม้จะได้ทรงอ้อนวอนด้วยประการต่าง ๆ ก็ไม่ทรงได้น้ำใจของพระบรมโพธิสัตว์ จึงกราบทูลว่า **"พระองค์ก็จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่ หากได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วต้องเสด็จมายังแว่นแคว้นหม่อมฉันก่อน"**

ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ได้ถวายปฏิญญาพระราชาแล้ว เสด็จจาริกไปตามลำดับ เข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ยังให้สมาบัติเกิดขึ้นแล้ว ทรงดำริว่า นี้ไม่ใช่ทางแห่งความตรัสรู้ ยังไม่พอพระทัยสมาบัตินั้น ปรารถนาจะประกอบความเพียรเพื่อแสดงเรี่ยวแรงและความเพียรของบุรุษของพระองค์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก

เสด็จถึงอุรุเวลาประเทศ ดำริว่า ภูมิภาคนี้น่ารื่นรมย์จริงหนอ เสด็จเข้าพักในสถานที่นั้น ทรงเริ่มประกอบความเพียร ฝ่ายบรรพชิตห้ารูปมีท่านโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า เที่ยวจาริกไปในคามนิคมชนบทราชธานีน้อยใหญ่ ไปทันพระบรมโพธิสัตว์ ณ สถานที่นั้น

ครั้งนั้นพวกเทวดาเหล่ากามาพจรคิดว่า บัดนี้สิทธัตถะจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่ สิทธัตถะจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่ พากันบำรุง พระโพธิสัตว์ซึ่งทรงบำเพ็ญความเพียรถึงหกปี ด้วยวัตรปฏิบัติมีการกวาดบริเวณเป็นต้น

ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราจักบำเพ็ญทุกกรกิริยาให้ถึงที่สุด ทรงอดอาหารโดยประการทั้งปวงโดยผ่อนลดลงจนกระทั่งเหลือเพียงประมาณวันละเมล็ดงาเดียว จนพวกเทวดาต้องช่วยกันใส่โอชาทางขุมขน พระวรกายของพระบรมโพธิสัตว์ปรากฏเป็นริ้วรอยเพราะอดอาหาร ผิวพรรณที่เคยเปล่งปลั่งดังทองก็กลายเป็นสีดำคร้ำ มหาปุริสลักษณะทั้งสามสิบสองประการก็หายหมด บางครั้งทรงเจริญอัปปนาฌาน ถูกเวทนาครอบงำ ถึงวิสัญญีภาพล้มสลบลงในที่สุดที่จงกรม เมื่อเทวดาบางพวกได้เห็นพระบรมโพธิสัตว์แล้วพูดว่า พระสมณโคดมตายเสียแล้ว บางพวกพูดว่า นี้เป็นวิหารธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย ฝ่ายพวกที่เข้าใจว่าพระสมณโคดมตาย ก็พากันไปเฝ้าพระเจ้าสุทโธทนมหาราชกราบทูลให้ทรงทราบว่า พระราชโอรสของพระองค์เสด็จทิวงคตแล้ว พระเจ้าสุทโธทนรับสั่งว่า โอรสของเรายังไม่ได้ตรัสรู้

เป็นพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ตาย พวกเทวดาทูลว่า พระโอรสของพระองค์ไม่ทันได้เป็นพระพุทธเจ้า ได้ล้มตายเสีย ณ ที่บำเพ็ญความเพียรแล้ว พระราชาทรงห้ามว่า เราไม่เชื่อท่าน โอรสของเรายังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า จะยังไม่ตายก่อน ถามว่าเพราะกะไรพระราชาจึงไม่เชื่อ แก้ว่า เพราะได้เห็นพระปาฏิหาริย์ในวันที่นำมาให้ไหว้กาลเทวลดาบส และที่ควงไม้หว้า

พระบรมโพธิสัตว์กลับได้สัญญาลุกขึ้นดังเดิม เมื่อพระมหาสัตว์ลุกขึ้นได้แล้ว พวกเทวดาก็พากันมากราบทูลพระเจ้าสุทโธทนให้ทรงทราบว่า ขอเดชะ พระราชโอรสของพระองค์หาโรคมิได้แล้ว พระราชาตรัสว่า เรารู้ว่าโอรสของเรายังไม่ตาย ดังนี้

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่หกพรรษา ได้เป็นเวลาที่ปรากฏเหมือนทำปมไว้ในอากาศ พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า "**ชื่อว่าทุกกรกิริยาไม่ใช่ทางตรัสรู้**" แล้วจึงเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในคามนิคมเป็นต้นเพื่อได้อาหารมาเสวยตามเดิม เมื่อได้เสวยพระกระยาหารตามปรกติ มหาปุริสลักษณะสามสิบสองประการก็ปรากฏตามเดิม พระวรกายก็กลับมีพระฉวีวรรณดังเช่นเดิม ฝ่ายภิกษุจัญจวัคคีย์ดำริกันว่า พระมหาสัตว์นี้ แม้ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาตั้งหกปีก็ยังไม่อาจบรรลุพระสัพพัญญุตญาณได้ บัดนี้กลับเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตในคามนิคมเป็นต้นนำอาหารที่แค่นมาเสวยเช่นเดิม จะอาจบรรลุพระสัพพัญญุตญาณอย่างไรได้ พระมหาสัตว์คลายความเพียรเวียนเข้าหาความมักมาก เราต้องการตรรกอันวิเศษจากท่านผู้นี้ เหมือนคนต้องการอาบน้ำอยากได้น้ำอันใสสอาดและเย็นสนิทฉะนั้น ไม่มีประโยชน์สำหรับเราแล้วจึงพากันละมหาบุรุษ ถือบาตรจีวรของตนๆออกเดินทางไปสิ้นระยะทางประมาณ ๑๘ โยชน์ก็บรรลุถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ก็โดยสมัยนั้นแล ยังมีนางกุมารีคนหนึ่งชื่อสุชาดา นางเกิดในเรือนของเสนกุฎมพีในเสนานิคมในอุรุเวลาประเทศ นางเจริญวัยรุ่นสาว นางได้ทำความปรารถนาไว้ที่ต้นไทรแห่งหนึ่งว่า ถ้านางแต่งงานแล้วขอให้นางได้ลูกชายหัวปี นางจะสละทรัพย์ประมาณแสนหนึ่งทำพลีกรรมแก่ต้นไทรทุก ๆ ปี ความปรารถนาของนางสำเร็จแล้ว นางปรารถนาจะทำพลีกรรมในวันเพ็ญเดือนหก ซึ่งเป็นวันครบห้าปีที่พระมหาสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาเบื้องหน้าก่อนวันเพ็ญแห่งวิสาขมาส นางให้ปล่อยแม่โคนมพันตัวไปในป่าชะเอม แล้วให้แม่โคนม ๕๐๐ ตัวดื่มน้ำนมของแม่โคทั้งพันนั้น แล้วให้แม่โคนม ๒๕๐ ตัวดื่มน้ำนมของแม่โคนมทั้ง ๕๐๐ ตัวนั้น ทำอย่างนี้จนกระทั่งถึงให้แม่โคนม ๘ ตัวดื่มน้ำนมแม่โคนม ๑๖ ตัว การที่ทำอย่างนั้นก็เพราะปรารถนาจะได้น้ำนมที่มีโอชามาก ทั้งเป็นน้ำนมแท้จึงได้ทำวิธีนั้น นางคิดว่าจะทำพลีกรรมในรุ่งเช้าวันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขมาส นางลุกขึ้นแต่เวลาย่ำรุ่งแห่งราตรีนั้น ให้คนรีดนมจากแม่โคนม ๘ ตัวนั้น ลูกโคก็มิได้ไปที่ใกล้นมของแม่โคนม แต่พอเขายื่นภาชนะสำหรับรองใหม่เข้าไปที่ใกล้นมน้ำนมก็ไหลออกตามธรรมดาของตนเอง นางสุชาดาเห็นเป็นอัศจรรย์จึงประคองน้ำนมด้วยมือของตนเองในภาชนะใหม่ ก่อไฟด้วยตนเองแล้วจัดแจงเคี่ยวน้ำนมนั้น ขณะที่นางกำลังหุงข้าวปายาสอยู่นั้น เกิดฟองใหญ่ขึ้นหมุนวนไปข้างขวา แม้สักหยาดหนึ่งก็ไม่ตกออกข้างนอก ควันแม้สักเล็กน้อยก็มิได้มีที่เตาไฟ

ในขณะนั้นท้าวจาตุโลกบาลก็พากันมาตั้งกองรักษาอยู่ที่เตา ท้าวมหาพรหมก็ทำฉัตรมากั้นให้ ท้าวสักกะก็จัดหาฟืนคอยใส่ไฟ ความจริงพวกเทวดาพากันคั้นรวงผึ้งที่กำลังติดอยู่กับคอน ซึ่งมีโอชาสำหรับเทวดาและมนุษย์ในทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร เหมือนถือเอาน้ำหวานมาประมวลลงไว้ในภาชนะข้าวปายาสนั้น ในกาลอื่นเทวดาใส่โอชาลงในคำข้าว

แต่ในวันตรัสรู้และวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน เทวดาใส่โอชาลงในหม้อข้าวทีเดียว

นางสุชาดาเห็นความอัศจรรย์หลายอย่างปรากฏเช่นในการที่ทำการหุงข้าวปายาสสำเร็จได้ในวันเดียว แล้วจึงเรียกนางปุณณทาสีมาบอกว่า แม่ปุณณะ วันนี้เทวดาโปรดฉันมาก ในเวลาเพียงเท่านี้ ฉันได้เห็นอัศจรรย์หลายอย่าง เจ้าจงไปจัดตั้งศาลเจ้าโดยเร็ว นางปุณณทาสีรับคำแล้วไปยังควงไม้โดยขมีขมัน

ในคืนวันนั้นแม้พระโพธิสัตว์เจ้าก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุบินนิมิต ๕ ประการ ทรงกำหนดพระทัยไว้แล้วว่า วันนี้เราจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่โดยไม่ต้องสงสัย เมื่อรุ่งสว่างทรงทำสรีรกิจแล้วเมื่อกำลังรอภิกขาจารได้เสด็จมาประทับนั่งที่ควงไม้แต่เช้าตรู่ ควงไม้ทั่วบริเวณเกิดความสว่างไสวเพราะรัศมีของพระองค์

เมื่อนางปุณณทาสีมาเห็นพระบรมโพธิสัตว์ประทับอยู่ ณ ควงไม้ ทรงตรวจดูโลกธาตุด้านปาจีนทิศอยู่ และเมื่อได้เห็นต้นไม้ทั้งต้น เป็นสีทองไปหมดด้วยรัศมีที่สร้านออกจากพระสรีระของพระโพธิสัตว์ นางจึงเกิดความคิดว่า วันนี้เทวดาของพวกเราเห็นจะลงจากต้นไม้รับพลีกรรมด้วยมือของตนเองเกิดความขนพองสยองเกล้า รีบกลับไปแจ้งความนั้นแก่นางสุชาดา นางสุชาดาได้ฟังดังนั้นก็ดีใจยิ่งนัก พูดว่า ตั้งแต่วันนี้ไป เจ้าจงเป็นธิดาหัวปีของฉันแล้วให้เครื่องประดับสมควรแก่ธิดา ก็เพราะในวันบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ควรจะได้ถาดทองราคาประมาณแสนหนึ่ง ฉะนั้นนางสุชาดาจึงเกิดความคิดว่า จะต้องใส่ข้าวปายาสในถาดนั้น จึงนึกถึงข้าวปายาสที่สุกแล้ว ข้าวปายาสทั้งหมดกลับไปตั้งอยู่ในถาดเต็มพอดี เหมือนน้ำไหลออกจากใบบัวฉะนั้นนางสุชาดาปิดถาดทองนั้นด้วยถาดใบอื่นหุ้มผ้าขาว แล้วประดับอัตตภาพด้วย

เครื่องอลังการทั้งปวง ทูนถาดไว้บนศีรษะแล้วไปยังควงไม้ไทรด้วยอานุภาพใหญ่

แลเห็นพระโพธิสัตว์ก็เกิดความโสมนัสเป็นกำลัง จึงย่อกายเข้าไปตั้งแต่เห็น ด้วยสำคัญว่าเป็นรุกขเทวดา ลดถาดจากศีรษะเปิดถาดแล้วถือเอาน้ำที่อบด้วยของหอมอย่างดีด้วยคนโททองแล้วน้อมเข้าไปถวายพระบรมโพธิสัตว์ บาตรดินที่ฆฏิการมหาพรหมถวายได้หายไปเสียนานแล้ว ในขณะนั้นจึงไม่ทรงเห็น เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ไม่เห็นบาตรจึงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวารับน้ำ นางสุชาดาจึงวางถาดทองที่บรรจุข้าวปายาสที่พระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ พระมหาบุรุษแลดูนางสุชาดา นางกำหนดอาการนั้นไว้แล้วพูดว่า ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงรับข้าวปายาสพร้อมกับถาดที่ดิฉันเสียสละเพื่อท่านแล้ว จงเอาไปตามชอบใจเถิด แล้วกล่าวว่ามโนรถของดิฉันสำเร็จแล้วอย่างใดขอจงสำเร็จแก่ท่านเหมือนฉะนั้นเถิด ตัดความอาลัยเสียดายถาดทองราคาประมาณแสนหนึ่ง หลีกไปเหมือนภาชนะดินเก่า ๆ ฉะนั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ เสด็จลุกจากที่ประทับแล้วกระทำปทักษิณต้นไม้ทรงถือถาดไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา วางถาดลง ณ ฝั่งท่า ที่พระพุทธเจ้าหลายแสนนั่งลงในวันตรัสรู้ ซึ่งเขาจัดตบแต่งไว้เรียบร้อยแล้ว ลงสู่ท่าน้ำทรงนุ่งห่มผ้าอันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นเครื่องทรงของพระพุทธเจ้าหลายแสนองค์ ประทับนั่งผินพระพักตร์ทางด้านบูรพทิศทรงปั้นข้าวปายาสประมาณเท่าเมล็ดตาลสุกรวม ๔๙ ปั้นแล้วเสวยทั้งหมด

เพราะธรรมดาผู้ที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะต้องอยู่ ณ โพธิมณฑลประมาณ ๗ สัปดาห์ ข้าวปายาสนั้นก็เป็นอาหารไปได้ ๔๙ วัน ตลอด ๔๙ วันนั้นไม่มีอาหารอย่างอื่น ไม่ต้องอาบน้ำ ไม่ต้องบ้วนพระโอษฐ ไม่ต้องถ่ายพระบังคน ยับยั้งอยู่ด้วยสุขในฌาน ด้วยสุขในมรรค และด้วยสุขคือผล

พระบรมโพธิสัตว์เสวยข้าวปายาสนั้นแล้วทรงถือถาด ทรงอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ ขอถาดของข้าพเจ้าจงลอยทวนกระแสน้ำ ถ้าข้าพเจ้าจักไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า ขอถาดใบนี้จงลอยไปตามน้ำ ดังนี้แล้ว ทรงลอยถาดลงในน้ำ ถาดใบนั้นได้ตัดกระแสน้ำลอยไปกลางแม่น้ำแล้วลอยทวนกระแสน้ำไปในระยะทางประมาณ ๘๐ ศอก เหมือนม้ามีกำลังเร็ววิ่งไปกลางสนามฉะนั้น แล้วจมลงที่น้ำวนแห่งหนึ่งไปยังพิภพกาลนาคราชกระทบถาดทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทั้งสามองค์ทรงใช้มาแล้ว มีเสียงดัง กิลิ กิลิ แล้วตั้งซ้อนอยู่ใต้ถาดทั้งสามใบนั้น

พระยากาลนาคราชฟังเสียงนั้น กล่าวว่า เมื่อวานนี้พระพุทธเจ้าก็ทรงอุบัติขึ้นองค์หนึ่ง วันนี้อุบัติอีกองค์หนึ่ง ดังนี้แล้ว ลุกขึ้นกล่าวสรรเสริญเป็นคาถาหลายร้อยบท ได้ยินว่าเวลา ที่พระยานาคทำให้ท้องฟ้าประมาณหนึ่งโยชน์สามคาพยุตเต็ม แล้วขึ้นยังพื้นแผ่นดิน จึงเป็นเช่นว่าวันนี้หรือวันวานดังนี้

ส่วนพระโพธิสัตว์ ทรงพักกลางวันที่สาลวันริมฝั่งแม่น้ำ ในเวลาที่ดอกไม้ทั้งหลายหล่นจากขั้วในเวลาเย็น เสด็จลีลาสโดยมรรคากว้างประมาณ ๘ อุสุภซึ่งเทวดาจัดไว้แล้ว ประหนึ่งสีหะฉะนั้น เสด็จบ่ายพระพักตร์ตรงโพธิพฤกษ์ นาคยักษ์สุบรรณเป็นต้นพากันบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น หมื่นโลกธาตุมีกลิ่นหอมอย่างเดียวกัน มีระเบียบอย่างเดียวกัน มีสาธุการอย่างเดียวกัน ในสมัยนั้นโสตถิยพราหมณ์คนหาบหญ้า ถือหญ้าเดินสวนทางมา รู้อาการของพระมหาบุรุษแล้วได้ถวายหญ้าแปดกำแก่พระมหาบุรุษ พระมหาบุรุษทรงรับหญ้าคาเสด็จยังโพธิมณฑลประทับยืนผินพระพักตร์ทางทิศอุดรทางด้านใต้โพธิพฤกษ์นั้น ในขณะนั้น จักรวาลด้านขวาจมลงภายใต้เป็นเหมือนถึงอเวจีมหานรก จักรวาลเบื้องซ้ายก็สูงขึ้นเบื้องบนเป็นเหมือนถึง

ชั้นภวัคคพรหม พระโพธิสัตว์ ทรงดำริว่า สถานที่นี้เห็นจะไม่ใช่ที่ซึ่งจะบรรลุพระโพธิญาณ จึงทรงทำปทักษิณเสด็จไปยังทิสาภาคเบื้องปัจฉิมทิศ ประทับยืนบ่ายพระพักตร์ทางด้านบูรพทิศ ในลำดับนั้นจักรวาลด้านปัจฉิมก็จมลงภายใต้เป็นเหมือนถึงอเวจีมหานรก จักรวาลด้านทิศบูรพาก็สูงขึ้นเบื้องบนเหมือนตลอดไปถึงภวัคคพรหม ได้ยินว่าในที่ซึ่งพระมหาบุรุษประทับยืนนั้น พื้นแผ่นดินใหญ่ก็น้อมลงเหมือนล้อเกวียนใหญ่ซึ่งตั้งติดอยู่บนดุมที่ถูกเหยียบในที่สุดวงล้อประกอบกงไว้ พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า สถานที่นี้เห็นจะไม่ใช่ที่ซึ่งจะบรรลุพระโพธิญาณ จึงทรงทำปทักษิณเสด็จไปยังทิศาภาคเบื้องอุดรทิศ ประทับยืนผินพระพักตร์ทางด้านทิศทักษิณ ในลำดับนั้นจักรวาลด้านทิศอุดรก็จมลงภายใต้เป็นเหมือนถึงอเวจีนรก จักรวาลด้านทิศทักษิณก็สูงขึ้นเบื้องบนเป็นเหมือนภวัคคพรหม พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า สถานที่นี้เห็นจะไม่ใช่ที่ซึ่งจะบรรลุพระสัมโพธิญาณ จึงทรงทำปทักษิณเสด็จไปทิศาภาคเบื้องบูรพทิศ ประทับยืนผินพระพักตร์ทางด้านทิศปัจฉิม ส่วนที่ตั้งบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในทิศาภาคเบื้องบูรพทิศไม่สดุ้งไม่หวั่นไหว พระมหาสัตว์ทรงทราบว่า สถานที่นี้เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงละ เป็นสถานที่ไม่หวั่นไหว เป็นสถานที่กำจัดกรงคือกิเลศ แล้วจึงทรงจับกำหญ้าเหล่านั้นแล้วลาดลง ณ ที่นั้น ทันใดนั้นบัลลังก์ประมาณ ๑๔ ศอกก็ปรากฏขึ้น หญ้าทั้งหลายเหล่านั้นก็เกลี่ยโดยสัณฐานที่ช่างเขียนและช่างสีไม่สามารถจะระบายสีได้ฉะนั้น

พระบรมโพธิสัตว์หันพระปฤษฎางค์ทางต้นโพธิ ผินพระพักตร์ทางด้านทิศบูรพาตั้งพระทัยมั่นทรงอธิษฐานความเพียรว่า

"หนังเอ็นกระดูกเนื้อและเลือดในร่างกายนี้ทั้งหมด จงเหือดแห้งไปเถิด เรายังไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จักไม่ทำลาย

บัลลังก์นี้,, ดังนี้แล้ว เสด็จประทับนั่งคู้บัลลังก์อันไม่ยอมแพ้ แม้สายฟ้าฟาดตั้งหลายร้อยครั้งก็ไม่อาจทำให้แยกออกได้

ในสมัยนั้น เทวบุตรมารดำริว่า พระสิทธัตถกุมาร ประสงค์จะล่วงพ้นอำนาจของเรา เราจะไม่ยอมให้เธอพ้นไปได้ จึงไปสำนักพลมารแจ้งความนี้ให้ทราบ ประกาศก้องแก่พลมารแล้วพาพวกพลออกไป ฝ่ายมารเสนานำหน้าพระยามารไปประมาณสิบสองโยชน์ ทางเบื้องหลังมารเสนายืนจดขอบจักรวาล เบื้องบนสูงประมาณ ๙ โยชน์ เมื่อมารเสนาบรรลือเสียงอยู่ เสียงบรรลือดังเหมือนเสียงแผ่นดินถล่ม ได้ยินไปไกลตั้งพันโยชน์ลำดับนั้นเทวบุตรมารขึ้นขี่ช้างคิริเมขล์ขนาดร้อยห้าสิบโยชน์ นิรมิตแขนตั้งพันถืออาวุธต่างๆ ในบรรดาบริษัทนั้น คนสองคนมิได้ถืออาวุธอย่างเดียวกันเลย หน้าตาก็ต่างกัน พากันมาเหมือนดังจะโถมทับพระมหาสัตว์

ฝ่ายเทวดาในหมื่นจักรวาลกำลังยืนสรรเสริญพระมหาสัตว์อยู่ ฝ่ายท้าวสักกะก็ได้ประทับยืนเป่าสังข์วิชัยอุดรอยู่ ได้ยินว่าสังข์นั้นขนาดประมาณ ๑๒๐ ศอก เป่าลมคราวเดียวก็ดังไปถึง ๔ เดือนก็กลับไม่มีเสียง มหากาลนาคราชได้ยืนสรรเสริญคุณด้วยคาถาตั้งร้อยบท ท้าวมหาพรหมก็ยืนกั้นพระเศวตรฉัตรอยู่ แต่เมื่อพลมารเข้าใกล้โพธิมณฑล ในเทพดาเหล่านั้นแม้สักตนหนึ่งก็ไม่อาจยืนอยู่ได้ พากันหนีไปต่อหน้าต่อตานั่นเอง กาลนาคราชก็ดำดินไปยังนาคพิภพอันมีมณเฑียรประมาณ ๕๐๐ โยชน์นอนปิดปากด้วยมือทั้งสอง ท้าวสักกะเทวราชทำสังข์วิชัยอุดรไว้เบื้องพระปฤษฎางค์ประทับยืนที่ขอบจักรวาล ท้าวมหาพรหมถือเศวตรฉัตรไปยังพรหมโลก เทวดาแม้ตนหนึ่งก็มิได้อาจจะอยู่ในที่นั้นได้ พระมหาบุรุษประทับนั่งอยู่พระองค์เดียว

ฝ่ายพระยามารก็พูดกับบริษัทของตนว่า ท่านทั้งหลาย ชื่อว่าบุรุษอื่นเช่นกับสิทธัตถกุมารราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะไม่มี เราทั้งหลายไม่อาจรบต่อหน้าได้ เราต้องรบข้างหลัง

แม้พระมหาบุรุษก็ได้ทรงตรวจดูทั้งสามด้าน ได้ทรงทอดพระเนตรที่ว่างเปล่า เพราะพวกเทวดาหนีไปหมด ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพลมารถาโถมมาทางซ้ายอีก ทรงดำริว่าคนมีประมาณเท่านี้ ทำความเพียรพยายามใหญ่หมายเราคนเดียว ในที่นี้ไม่มีมารดา บิดา ธิดา พี่น้อง หรือญาติคนใดเลย แต่บารมีทั้งสิบประการนี้แล จะเป็นเหมือนบริวารของเราตลอดไป เพราะฉะนั้น เราจะทำบารมีธรรมนี้แลเป็นโล่ห์ จะประหารด้วยศัตราคือบารมีธรรมนี้ เราควรจะกำจัดพลกายนี้ได้ แล้วทรงนั่งรำพึงถึงบารมีธรรมทั้งสิบประการครั้งนั้น

เทวบุตรมาร คิดว่า จะให้สิทธัตถกุมารนี้หนีไปโดยอุบายนี้ จึงบันดาลให้มีลม ทันใดนั้นเองลมก็พัดมาทางด้านบูรพาทำลายยอดเขาประมาณกึ่งโยชน์ โยชน์หนึ่ง สองโยชน์ และสามโยชน์ พัดป่าไม้ กอไม้ และต้นไม้ให้ถอนรากขึ้น ถึงสามารถจะทำบ้านนิคมให้เป็นจุลวิจุณได้โดยรอบก็จริง แต่ไม่สามารถจะให้ถึงพระโพธิสัตว์ แม้เพียงชายจีวรจะให้หวั่นไหวก็ไม่ได้ เพราะอานุภาพเดชบุญของพระโพธิสัตว์ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญแล้ว

ต่อนั้นพระยามารดำริว่า เราจะต้องให้น้ำท่วมตาย แล้วบันดาลให้ฝนใหญ่ตั้งขึ้น ฝนชนิดทำลายหลังคาตั้งร้อยชั้น พันชั้น ได้ตั้งขึ้นเบื้องบนแล้วตกลงมาด้วยอานุภาพของพระยามาร ด้วยความแรงของธารน้ำฝน แผ่นดินจึงเป็นช่อง มหาเมฆมาเบื้องบนยอดไม้ในป่า แต่ไม่สามารถจะทำให้ จีวรของพระมหาสัตว์เปียกได้แม้แต่เพียงหยดเดียว

ต่อนั้นพระยามารก็บันดาลให้ฝนก้อนหินตั้งขึ้นดังยอดเขาใหญ่ เป็นควันเป็นเปลวมาทางอากาศ ถึงพระโพธิสัตว์แล้วกลายเป็นพวงมาลาทิพย์

ต่อนั้น พระยามารก็บันดาลให้ฝนเครื่องประหารตั้งขึ้น เครื่องประหารมีคมข้างเดียว มีคมสองข้าง ดาบหอกและหอกซัดเป็นต้น เป็นเปลวมาทางอากาศ ถึงพระโพธิสัตว์แล้วกลายเป็นดอกไม้ทิพย์

ต่อนั้น พระยามารบันดาลให้ฝนถ่านเพลิงตั้งขึ้น ถ่านเพลิงสีแดงมาทางอากาศ กลายเป็นดอกไม้ทิพย์เรี่ยรายอยู่แทบพระบาทยุคลของพระ-โพธิสัตว์

ต่อนั้น พระยามารก็บันดาลให้ฝนเมล็ดทรายตั้งขึ้น ทรายละเอียดยิบเป็นควันเป็นเปลวมาทางอากาศ กลายเป็นเครื่องลูบไล้ทิพย์ตกแทบพระบาทยุคลของพระโพธิสัตว์

ลำดับนั้น พระยามารคิดว่าเราจักให้สิทธัตถสะดุ้งกลัวหนีไปด้วยอุบายนี้ แล้วบันดาลให้มืดครึ้มไปทั่วหมด ความมืดนั้นเป็นความมืดเหมือนความประกอบด้วยองค์ ๔ มาถึงพระโพธิสัตว์แล้วหายไป กลายเป็นเหมือนแสงอาทิตย์ปราศจากเมฆฉะนั้น

ด้วยประการอย่างนี้ พระยามารไม่อาจจะให้พระโพธิสัตว์หนีไปได้ด้วยเหตุ ๙ ประการนี้ คือ ลม ฝน ฝนก้อนหิน ฝนเครื่องประหาร ฝนถ่านเพลิง ฝนเถ้ารึง ฝนเมล็ดทราย ฝนเปือกตมและความมืดครึ้ม จึงบังคับบริษัทนั้นว่า ภณายท่านยืนอยู่ทำไม จงจับสิทธัตถกุมารนี้ จงฆ่าเสีย จงให้หนีไปเสีย นั่งบนคอช้างคิริเมขล์ด้วยตนเอง ทรงถือจักราวุธเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์กล่าวขู่ว่า ดูกรสิทธัตถะ ท่านจงลุกจากบัลลังก์นี้ บัลลังก์นี้ไม่ใช่ของท่าน บัลลังก์นี้เป็นของเรา พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสว่า ดูกรมารท่านไม่ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ รวมเป็น ๓๐ ทัศ ท่านไม่ได้บำเพ็ญมหาบริจาคทั้ง ๕ ท่านไม่ได้บำเพ็ญญาตัตถจริยา ท่านไม่ได้บำเพ็ญโลกัตถจริยา ท่านไม่ได้บำเพ็ญพุทธัตถจริยา นี้ไม่ใช่บัลลังก์ของท่าน

นี้เป็นบัลลังก์ของเรา พระยามารโกรธไม่สามารถจะระงับความโกรธไว้ได้ จึงขว้างจักราวุธไปให้ต้องพระโพธิสัตว์ เมื่อพระมหาบุรุษทรงระลึกถึงบารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการ จักราวุธก็กลายเป็นเพดานดาษอยู่เบื้องบน ได้ยินว่าจักราวุธนั้นคมเป็นกรด ที่พระยามารขว้างคนอื่นด้วยความโกรธ สามารถเจาะเสาหินแท่งทึบได้เหมือนต้นอ้อ แต่บัดนี้เมื่อจักราวุธได้กลายเป็นเพดานดอกไม้ตั้งอยู่เบื้องบน บริษัทพระยามารที่เหลือก็พากันพุ่งหลาวใหญ่ๆไป ด้วยคิดว่า พระโพธิสัตว์จักลุกหนีไปจากบัลลังก์ในบัดนี้ เมื่อพระมหาบุรุษทรงระลึกถึงบารมีธรรม ๑๐ ประการ หลาวทั้งหลายนั้นก็กลายเป็นพวงมาลาตก อยู่ ณ ภาคพื้น พวกเทวดาที่ยืนอยู่ ณ ขอบจักรวาล ต่างพากันเหยียดคอชูศีรษะแลดูด้วยคิดว่า ท่านทั้งหลาย อัตภาพที่สมบูรณ์ด้วยรูปโสภาคย์ของสิทธัตถกุมารพินาศแล้ว สิทธัตถจักทำอย่างไร ดังนี้

ในลำดับนั้น พระมหาบุรุษกล่าวว่า สำหรับพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว บัลลังก์นี้จึงเป็นของเรา แล้วกล่าวกะพระยามารว่า ดูกรมาร ในการให้ทานใครเป็นพยานท่าน พระยามารเหยียดมือไปตรงหน้าหมู่มารพูดว่า พวกมารเหล่านี้เป็นพยานเราได้ ในขณะนั้นก็มีเสียงประกาศก้องไปว่า ข้าพเจ้าเป็นพยาน ข้าพเจ้าเป็นพยาน เหมือนเสียงแผ่นดินถล่ม แล้วพระยามารก็พูดกับพระมหาบุรุษว่า สิทธัตถะ ในการให้ทานใครเป็นพยานของท่าน พระมหาบุรุษตรัสว่า ในการให้ทาน พยานของท่านมีตัวตน แต่ของเราในที่นี้ไม่มีพยานที่เป็นตัว การให้ทานในอัตภาพที่เหลือของเรายกไว้ก่อน เอาฉะเพาะแต่ในอัตภาพเป็นพระเจ้าเวสสันดรเท่านั้น เราได้ให้สัตตสดกมหาทาน ที่แผ่นดินใหญ่ ที่ไม่มีเจตนานี้เป็นพยานของเราได้ดังนี้ แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์ออกจากกลีบจีวร ทรงชี้พระหัตถ์ตรงยังแผ่นดินใหญ่ ตรัสว่า ในชาติเป็นพระเจ้าเวสสันดรเราได้ให้สัตตสดกมหาทาน ท่านเป็น

พยาน ท่านไม่เป็นพยานไม่ได้ มหาปฐพีบรรลือลั่นตั้งร้อยเสียงพันเสียงดังหนึ่งจะท่วมท้นพลมาร มีเสียงว่า เราเป็นพยานท่าน ดังนี้ ในลำดับนั้นมหาปฐพีบรรลือเสียงดังว่า สิทธัตถะ ท่านให้มหาทานอันสูงสุดจริงๆ ขณะเมื่อพระมหาบุรุษทรงพิจารณาทานที่ได้ให้แล้วในพระชาติเป็นพระเวสสันดร ช้างคิริเมขล์ขนาด ๑๒๐ โยชน์ก็คุกเข่าลง บริษัทของพระยามารต่างหนีไปในทิศน้อยทิศใหญ่ สองคนจะไปทางเดียวกันไม่มี บริษัทของพระยามารพากันทิ้งเครื่องประดับเศียรและเครื่องนุ่งห่มหนีไปต่อหน้าต่อตา ในลำดับนั้น ทวยเทพเห็นพลมารหนีไปแล้วคิดว่า พระยามารพ่ายแพ้ สิทธัตถกุมารทรงมีชัยชำนะ เราจักช่วยกันฉลองชัยชำนะดังนี้ พวกนาคก็ประกาศแก่พวกนาค พวกครุฑก็ประกาศแก่พวกครุฑ พวกเทวดาก็ประกาศแก่พวกเทวดา พวกพรหมก็ประกาศแก่พวกพรหม พวกวิทยาธรถือของหอมและพวงดอกไม้เป็นต้นพากันมายังโพธิบัลลังก์ที่ประทับของพระมหาบุรุษ พระยามารพร้อมทั้งเสนาพากันหนีไป

(ต่อไปนี้เป็นความยกมาจากปฐมสมโพธิ)

พอสายัณหเวลาพระสุริยามิทันจะอัสดงคต องค์พระมหาสัตว์ขจัดเสียซึ่งหมู่มารให้ปราชัยพินาศ ถึงซึ่งชำนะแก่สัตว์โลกธาตุปราศจากภัย พระกมลหฤทัยเกษมโสมนัสปรีดาวิสารทะองอาจ สถิตเหนืออปราชิตวิเชียรชาติบัลลังก์ ตั้งพระสมาธิจิตเป็นอันดีมิได้หวาดไหว ในขณะนั้นฝูงเทพไทยกับทั้งพรหมบริษัท ซึ่งปลาตนาการเพราะความกลัวแก่มารภัยไปสถิตอยู่บนขอบเขาจักรวาล คอยชะแง้พักตร์ทัศนาการพระยามารกับพระมหาสัตว์ ใครจะมีชัยแลพ่ายแพ้แก่กัน เห็นหมู่มารอาธรรม์แตกฉานปลาตนาการไป ต่างองค์ดีพระทัยแซ่ซร้องร้องสาธุการ ประสานศัพท์โกลาหลนี่สนั่น ชวนกันกล่าวสรรเสริญพระคุณพระมหาบุรุษราชด้วยบาทพระคาถา อรรถาธิบายความว่า พระสิทธัตถราชกุมารนี้เป็นมนุษย์ เหตุไฉนจึงมีชัยชำนะแก่เทพบุตร

หมู่มาร อันมีอานุภาพเห็นปานฉะนี้ควรจะอัศจรรย์ เหตุดังนั้นเราทั้งหลายถวายพระนามกรพระองค์ประกาศว่า พระอนันตชินราชบังเกิดในครานี้ แลพระองค์ทรงพระปรีชาญาณ อาจแตกฉานประจักษ์แจ้งในไญยธรรมทั้งปวงอันหากำหนดที่สุดมิได้ บุคคลผู้ใดมีชัยชำนะแก่หมู่มาร ก็ควรจะกระทำนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระองค์จำนงพระกมลจิตปองประโยชน์สิ่งเดียวแต่พระโพธิญาณ แม้ว่าเศียรเกล้าแห่งเราท่านทั้งหลายก็ควรจะตัดออกกระทำสักการบูชา สมควรที่สัตว์โลกจะถวายวันทนานอบนบนมัสการ เคารพพระองค์เพียงที่จะเป็นพระนราสภศาสดาจารย์ แลเทพเจ้าทั้งหลายชวนกันสรรเสริญสาธุการ พระเดชพระคุณพระมหาสัตว์ด้วยถ้อยคำมีนาเนกประการ

ในขณะนั้นอันว่าสุริยมณฑลอันมีประมาณได้ ๕๐ โยชน์ก็โอภาสด้วยสหัสรังสี ดุจกงแห่งจักรแก้วอันจมลงไปในขีรสาครภายในห้องจักรวาลก็ค่อยต่ำลงไปฝ่ายปัจฉิมโลกธาตุ ยังปรากฏอยู่ประมาณหัตถังคุลี อันว่าจันทรมณฑลมีประมาณได้ ๔๙ โยชน์ไพโรจน์จำรัสด้วยรัศมี ครุวนาดุจกงจักรเงินก็ผุดขึ้นมาในอัมพรานิลบถปรากฏฝ่ายปราจิณโลกธาตุ ภายในท่ามกลางแห่งจักรวาลโอภาสไพโรจน์อร่าม งามด้วยสุวรรณประภาในพระสิริราพยพแห่งพระมหาบุรุษราช แลพระองค์ทรงนิสีทนาการสมาธิท่ามกลางอปราชิตบัลลังก์ยังลำต้นพระมหาโพธิพฤกษ์อันงามดุจท่อนเงิน ให้สถิตพระปฤษฎางคประเทศกระทำภูมิเขตที่นั้นปานประหนึ่งว่า จมลงไปในกนกธาราธารสน้ำทอง เบื้องบูรพทิศาภาคโอภาสต้องด้วยจันทประภาฝ่ายปัจฉิมทิศ ก็รุ่งเรืองด้วยรัศมีพระสุริยายอแสงสันธโยบาตในปัจฉิมโลกธาตุโชติช่วงชัชวาลย์ ด้วยกาญจนพิสุทธรัศมีอันออกจากกายินทรีย์พระมหาสัตว์ แลทิพากรรังสีมีพรรณจำรัสแรงร้อน ดุจเป็นฝักฝ่ายมารดัสกรใจบาป ส่วนสสิรังสีมีหยาดอันเย็นซาบสรีรกาย ดุจเป็นฝักฝ่ายข้างพระพุทธังกุรราช แลพระสุริยาครุวนาดุจประลาตด้วยกลัวเดชแห่งสสิธร เหตุหมู่มารอมรทั้งหลายพ่ายหนี กลัวเดชบารมีพระมหาสัตว์ เบื้องว่า

พระมหาบุรุษยังมารเสนาให้นิวัตปลาตนาการ ทรงสถิตบนอุดมบัลลังก์สถานอันยกซึ่งเศวตฉัตรกางกั้นในอากาศ กล่าวคือตรุราชมหาโพธิ ภายในท่ามกลางกนกมณฑป คือระหว่างห้องแห่งจักรวาลอันสว่างด้วยแสงประทีป กล่าวคือดวงนิสากรโอภาสแจ่มจำรัส ดาษเพดานในเบื้องบนขจิตไปด้วยดาวแก้ว อันกล่าวแล้วคือพื้นอากาศอันระดับดาษด้วยดวงดารา แวดวงด้วยปราการม่านกั้นกล่าวคือขอบจักรวาลคิรี ฝ่ายฝูงเทพเจ้าทั้งหลายอันประลาตหลีกหนีด้วยกลัวภัยแห่งมาร ทราบว่าพระยารามาธิราชกับทั้งมารพลแตกฉาน พ่ายแพ้แลประลาตแต่อำนาจพระมหาสัตว์ดั่งนั้น ก็ชวนกันอุโฆษณาสาธุการถวายชัย ต่างองค์ต่างมาสู่ที่ใกล้แห่งโพธิมณฑลสถาน ฝูงนาคก็ขึ้นจากบาดาลมาสู่ที่นั้น ฝูงสุบรรณก็ออกจากพิภพแห่งครุฑ หมู่เทพบุตรแลพรหมทั้งหลายก็ออกจากพิมานแห่งตน ๆ เกลื่อนกล่นกันมา มีหัตถ์ถือประทีปสุคนธบุปผาธวัชปฏากต่าง ๆ มาแวดล้อมพร้อมกันอุโฆษถวายชัยแก่พระมหาบุรุษว่า ชัยชำนะมีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริสวัสดี ปราชัยมีแก่มารผู้ปรารถนาบาปธรรมสนั่นสำเนียงนฤนาท ท้าวสหัมบดีพรหมก็ลีลาศมาทรงทิพยฉัตรกางกั้น พระยากาฬนาคราชก็กล่าวภูติกถา รำพันสรรเสริญพระคุณมิอเนกประการ ท้าวมัฆวานก็ทรงเป่าวิชยยุทธมหาสังข์ทักษิณาวัฏศัพท์บันลือลั่น บัญจสิขเทพคนธรรพ์ก็ดีดพิณทิพย์ถวายศัพท์ขับขาน ท้าวจาตุโลกบาลก็มาสถิตในทิศทั้ง ๔ แลอัฏฐาวีสติยักษเสนาบดี ๒๘ ก็ถือพระขรรค์ป้องกันอยู่โดยรอบ แลแวดล้อมด้วยทวัตติงสกุมารี ๓๒ ก็สะพรั่งพร้อม มีมือถือผอบสุวรรณหิรัญรัตนประพาฬมณีมีประการต่าง ๆ เต็มไปด้วยทิพยกุสุมชาติเลื่อนลอยอยู่บนอากาศ กระทำสักการบูชา แลสุยามเทวราชก็ทรงทิพยจามร มีคันแล้วด้วยทองถวายรำพายพัดสันดุสิตเทวราชก็ทรงทิพยมณีตาลีปัตรรำเพยพาน เทพดาทั้งหลายอันเศษก็ถือเครื่องอภิเษกประการวิธีมีประเภทต่าง ๆ มาห้อมล้อมพระมหาสัตว์เป็นบริวาร

เทพเจ้าทั่วจังหวัดหมื่นโลกธาตุ ล้วนทรงเพศดุจเล่นการมหรสพ มาสโมสรสถิตตั้งแต่ปฐพีดล เต็มตลอดตราบเท่าถึงอกนิษฐพรหมโลกหาระหว่างมิได้ เหตุดังนั้นพระคันถรจนาจารย์จึงกล่าวสารพระคาถา อรรถาธิบายความเหมือนนัยหนหลัง แต่พิสดารออกไปกว่าก่อน

ครั้นล่วงเข้าราตรีปฐมยาม สมเด็จพระพิชิตมารพุทธังกุรราชทรงเจริญพระสมาธิภาวนา ยังอัฏฐสมาบัติให้บังเกิดแล้ว ทรงพระปรารภเพื่อจะระลึกบุพเพนิวาสานุสสติญาณด้วยกำลังพระอภิญญา แลทรงพระอนุสรจินดาจับเดิมแต่บัลลังก์อาสน์ โดยปฏิโลมถอยหลังลงไป

จึงมีคำปุจฉาว่า ทรงพิจารณาระลึกเป็นดังฤา วิสัชนาว่าทรงระลึกว่าอาตมะมาแต่ไหน จึ่งมาสถิตบนอปราชิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่ามาแต่ฝั่งเนรัญชรนทีที่ลอยถาด แล้วระลึกเป็นปฏิโลมต่อๆ ลงไป ถึงที่ทรงรับมธุปายาส แลที่ทรงพระบรรทมทรงพระมหาสุบิน แลที่เสวยโอฬาริกาหาร แลที่กระทำมหาปธานทุกกรกิริยา แลกาลเมื่ออยู่ในสำนักอุทกรามบุตรดาบส แลอาฬารกาลามดาบส แลที่ให้ปฏิญาณแก่กรุงพิมพิสารราชบพิตร แลที่สถิตในอนุปิยอัมพวัน แลที่ทรงบรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานที แลที่อันออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ จนตราบเท่าถึงที่ประสูติในลุมพินีวัน แลเสด็จสถิตในครรภ์พระมารดา แลกาลลงสู่ปฏิสนธิ แลสถิตในดุสิตเทวโลก ตราบเท่ากาลเสวยพระชาติเป็นพระยาเวสสันดรโดยลำดับ ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาจนถึงกาลกระทำมูลปณิธีอภินิหาร แทบบาทมูลพระพุทธทีปังกร แลทรงพระอนุสรกำหนดเห็นแจ้งตลอดลงไป ในที่สุด ๔ อสงไขยแสนมหากัลป์ เห็นนิวุฏฐขันธสันดานในอดีตบุพภพจนทั่วทั้งไตรภพ กำเนิดแลคติวิญญาณฐิติทั้งสิ้น สำเร็จตรัสรู้แจ้งในบุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา ระลึกรู้ในบุพชาติทั้งหลายมีประการเป็นอันมาก

จึ่งมีคำปุจฉาว่า รู้ดั่งฤา วิสัชนาว่ารู้ตั้งแต่ชาติหนึ่งสองชาติตราบเท่าถึงสิบชาติยี่สิบชาติ จนพันชาติหมื่นชาติทั้งหลายว่า อาตมะบังเกิดในชาติภพโพ้นมีนามชื่อนั้น มีวรรณะแลสัณฐานอย่างนั้น ๆ มีโคตรมูลดั่งนั้น ๆ มีอาหารดั่งนั้น ๆ ได้เสวยสุขแลทุกข์อย่างนั้น ๆ กำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้นมาบังเกิดในชาตินั้นเป็นลำดับสืบ ๆ ต่อกันมา จนตราบเท่าถึงปัจฉิมชาตินี้ มีครุวนาดุจบุรุษอันออกจากบ้านแห่งตน ไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้น ออกจากบ้านตำบลนั้นไปสู่บ้านอื่นสืบไป แล้วกลับมาสู่บ้านของตนแล้วคิดว่า อาตมะออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านมีชื่อโพ้น ไปยืนที่นั้นทำสิ่งนั้นๆก็ดีนั่งอยู่ก็ดี แล้วออกจากบ้านนั้นไปสู่บ้านอื่นสืบ ๆ ต่อไป จนกลับคืนมาสู่บ้านเดิมของตนอีก เห็นแจ้งไปฉันใด **สมเด็จพระมหาบุรุษก็ระลึกเห็นแจ้งไปในบุพชาติอดีตภพ** เหมือนดั่งนั้น แลทรงตรัสรู้ในบุพเพนิวาสญาณในกาลราตรีปฐมยาม

ครั้นล่วงเข้าเวลามัชฌิมยามสมัย ก็ทรงสำเร็จตรัสรู้จุตูปปาตญาณ

จึ่งมีคำปุจฉาว่าตรัสรู้เป็นดังฤา วิสัชนาว่า พระองค์ได้ทิพจักษุอันบริสุทธิ์ดุจเป็นทิพย์ ล่วงเสียซึ่งจักษุแห่งมนุษย์ เห็นซึ่งสัตว์ทั้งหลายอันจุติแลบังเกิดในที่ต่ำช้าแลปณีต มีพรรณอันชั่วแลดี ถึงซึ่งทุคติแลสุคติอันควรแก่กุศลแลอกุศลของสัตว์จำพวกใด ๆ ก็เห็นประจักษ์แจ้งตลอดทั่วไปในประเทศคติแห่งสัตวโลกนั้น จำพวกนั้น ๆ ทั้งสิ้นว่า สัตว์ทั้งหลายจำพวกนี้ประกอบไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตกรรม แลกล่าวอริยุปวาทเป็นมิจฉาทิฐิ แลสมาทานซึ่งมิจฉาทิฐิกรรม ทำลายเบญจขันธ์เบื้องหน้าแต่จุติจิต ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ แลสัตว์ทั้งหลายจำพวกนี้ประกอบในกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต มิได้กล่าวอริยุปวาทเป็นสัมมาทิฐิ แลสมาทานซึ่งสัมมาทิฐิกรรม ทำลายเบญจขันธ์เบื้องหน้าแต่จุติจิต บังเกิดในสุคติภพ เห็นแจ้งประจักษ์ในพระญาณตลอดทั่วไปในคติกำเนิดแห่งสัตวโลกทั้งหลายต่าง ๆ อย่างประหนึ่งว่าบุรุษอันยืนอยู่บนปราสาทอันมีอยู่ในท่ามกลางหว่างถนน ๔ แพร่ง เล็งแลไป

เห็นมนุษย์แลสัตว์ทั้งหลาย อันเข้าสู่เรือนแลออกจากเรือน แลสัญจรไปมาตามวิถีแลนั่งอยู่ในที่ท่ามกลางทาง ๔ แพร่ง แลเห็นแจ้งประจักษ์ดุจนั้น

ครั้นล่วงเข้าปัจฉิมยามสมัยใกล้ปัจจุสกาล จึ่งหยั่งพระญาณลงพิจารณาในปัจจยาการอันเป็นที่สั่งสมแห่งพระบรมสรรเพชญพุทธเจ้าทั้งปวง

ทรงพิจารณาในพระปฏิจจสมุปปาทธรรมเป็นอาทิ คืออวิชชาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขารๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดวิญญาณ ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูปๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดสฬายตนะๆเป็นปัจจัยให้บังเกิดผัสสะๆเป็นปัจจัยให้บังเกิดเวทนา ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดตัณหาๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดอุปาทานๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดภพๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติๆเป็นปัจจัยให้บังเกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส อุปายาสทั้งหลายต่าง ๆ ย่อมบังเกิดอาศัยซึ่งกัน แลกันเป็นลำดับ นับว่าเป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงด้วยประการดังนี้

แล้วทรงพิจารณาซึ่งที่ดับแห่งกองทุกข์สืบไปว่า อวิชชาดับสูญแล้ว สังขารก็ดับตาม แลดับต่อๆกันลงไปตราบเท่าถึงชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทว ทุกข์โทมนัส อุปายาส แลดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้นด้วยประการดังนี้

แล้วทรงพิจารณาถอยหลังลงไปเล่า ว่าชรามรณะก็ไม่มีใครตบแต่งเบื้องว่าชาติให้บังเกิดเบญจขันธ์ขึ้นแล้ว ก็ตรากตรำทำลายไปเอง เหตุดังนั้นก็ทรงเห็นแจ้งว่าชาติปฏิสนธิมีแล้ว ก็มีชราแลมรณธรรมเป็นที่เจริญในเบื้องหน้า

แล้วพิจารณาสืบไปว่าชาตินั้นไหลมาแต่สิ่งอันใดๆเป็นที่ตั้งเป็นเหตุให้บังเกิด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าชาติบังเกิดด้วยกรรมในกามภพ รูปภพ อรูปภพ เมื่อภพทั้ง ๓ มีแล้วก็มีชาติๆไหลมาแต่ภพ แลภพให้บังเกิด แลภพนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าภพบังเกิดด้วยอุปาทาน คือถือมั่นในภพทั้ง ๓ เมื่ออุปาทานทั้ง ๔ คือ กามุปาทาน ถือมั่นในกิเลสกาม ๑ พัสดุกาม ๑ ทิฏฐุปาทาน

ถือมั่นในทิฐิวิปลาส ๑ สีลัพพัตตุปาทาน ถือมั่นในศีลวัตรแห่งเดียรถีย์ภายนอกพระศาสนา ๑ อัตตวาทุปาทาน ถือมั่นว่าตนเที่ยงนั้น ๑ เบื้องว่าอุปาทานยังมีอยู่ตราบใดก็มีภพอยู่ตราบนั้น ภพนั้นไหลมาแต่อุปาทาน ๆ ให้บังเกิด แลอุปาทานนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่า อุปาทานบังเกิดด้วยตัณหาคือความปรารถนาในรูปเสียงกลิ่นรส ที่สัมผัสแลธรรมารมณ์ เมื่อตัณหามีอยู่ตราบใดอุปาทานก็มีอยู่ตราบนั้น อุปาทานนั้นไหลมาแต่ตัณหาๆให้บังเกิด แลตัณหานั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่า ตัณหาบังเกิดด้วยเวทนาทั้ง ๓ ประการ คือสุขเวทนาเสวยอารมณ์ต่างๆอันเป็นสุขนั้น ๑ ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์นั้น๑ อุเบกขาเวทนาเสวยอารมณ์มัธยัสถ์ไม่สุขไม่ทุกข์ ๑ เบื้องว่ามีเวทนาอยู่ตราบใด ตัณหาก็มีอยู่ตราบนั้น ตัณหานั้นไหลมาแต่เวทนา ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลเวทนานั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤา ก็ทรงเห็นแจ้งว่าเวทนาบังเกิดด้วยผัสสะ เมื่อผัสสารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปเป็นต้นมาสัมผัสแล้ว เวทนาก็เสวยซึ่งผัสสารมณ์นั้น เวทนานั้นไหลมาแต่ผัสสะๆเป็นเหตุให้บังเกิด แลผัสสะนั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤา ก็ทรงเห็นแจ้งว่าผัสสะบังเกิดด้วยสฬายตนะ แลอายตนะทั้ง ๖ มีจักขวายตนะเป็นต้นมีอยู่ตราบใด ผัสสะ ๖ ก็มีอยู่ตราบนั้น ผัสสะนั้นไหลมาแต่อายตะ ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลอายตนะนั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤา ก็ทรงเห็นแจ้งว่าอายตนะบังเกิดด้วยนามรูป เบื้องว่ามหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีอาโปเตโชวาโยธาตุ กับนามขันธ์ คือสัญญาแลสังขาร ๆ นั้นได้แก่เจตสิกธรรมทั้งหลายอันเศษ แลนามรูปมีอยู่ตราบใดก็มีอายตนะอยู่ตราบนั้น อายตนะนั้นไหลมาแต่นามรูป ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลนามรูปไหลมาแต่สิ่งดังฤา ก็ทรงเห็นแจ้งว่า นามรูปบังเกิดด้วยวิญญาณ เบื้องว่าวิญญาณคือจิตยังปรากฏแลประพฤติเป็นไปด้วยกุศลากุศลวิบากในไตรภพทั้ง ๓ แลกำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ ตั้งอยู่ตราบใด นามรูปก็มีอยู่ตราบนั้น นามรูปนั้นไหลมาแต่วิญญาณ ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลวิญญาณนั้นไหลมาแต่สิ่งดังฤา

ก็ทรงเห็นแจ้งว่า วิญญาณบังเกิดด้วยสังขารทั้ง ๓ คือ บุญญาภิสังขาร ได้แก่กามาวจรกุศลวิบากแลรูปาวจรกุศลวิบากตบแต่งให้บังเกิดในกามสุคติภพทั้ง ๓ คือมนุษย์แลฉกามาวจรสวรรค์ แลรูปาวจรพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนั้น ๑ อบุญญาภิสังขาร ได้แก่อกุศลวิบากอันตบแต่งให้บังเกิดในกามทุคติภพทั้ง ๔ ชั้น มีอากาสานัญจายตนภพเบื้นต้นนั้น ๑ เบื้องว่าสังขารทั้ง ๓ มีอยู่ตราบใดวิญญาณก็มีอยู่ตราบนั้น วิญญาณนั้นไหลมาแต่สังขาร ๆ เบื่นเหตุให้บังเกิด แลสังขารไหลมาแต่สิ่งดังฤา **ก็ทรงเห็นแจ้งว่าสังขารบังเกิดด้วยอวิชชาคือโมหะอันครอบงำสันดานปกบึดกำบังบั้ญญามิได้เห็นแจ้งใน พระไตรลักษณญาณ และพระจตุราริยสัจจธรรมทั้ง ๔** เมื่ออวิชชามีอยู่ตราบใดสังขารก็มีอยู่ตราบนั้น แลสังขารนั้นไหลมาแต่อวิชชา ๆ เบื่นเหตุให้บังเกิดแลทรงพิจารณาโดยปฏิโลมถอยหลังลงไปตั้งแต่ชรามรณะเบื่นอาทิด้วยประการดังนี้ แลทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปปาทธรรมอันกอปรด้วยกาล ๓ แลสนธิ ๓ สังเขป ๔ มีอาการ ๒๐ โดยพิสดาร เหตุดังนั้นพระคันถรจนาจารย์จึ่งกล่าวพระคาถาอรรถาธิบายความซ้ำเหมือนนัยหนหลัง

ในขณะนั้น พอเบื่นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทองส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้พระสัพพัญญูตญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเบื่นสมุจเฉทประหาน พร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง

จึ่งเปล่งพระพุทธสีหนาทปฐมอุทานตรัสทักตัณหาโดยสารพระคาถาว่า "อเนกชาติสํสารํ เบื่นอาทิ อรรถาธิบายความว่า แต่ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสงสารประมาณเบื่นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือน กล่าวคือตัณหาอันก่อสร้างนามรูป ก็มิได้พบพาน ทรมารเสวยชาติทนทุกข์ลำบากแล้ว ๆ เล่า ดูกร ตัณหาผู้เบื่นช่างกระทำเรือนให้

ตถาคต กาลบัดนี้ตถาคตพบท่านแล้วเห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลายสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือนของท่านตถาคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว แลจิตของตถาคตก็ปราศจากสังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตบแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบต่อไปนั้นหามิได้แล้ว แลสันดานแห่งตถาคตก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตัณหาเป็นนิราวเศษโดยแท้"

เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเปล่งพระพุทธสีหนาทประภาษทักตัณหาแล้ว มีพระพุทธดำริสืบไปว่า **"แต่ตถาคตบริจาคบุตรทารทานธนสารมังสโลหิตกับทั้งองค์ชีวิตสิ้นกาลนานถึง ๔ อสงไขยแสนมหากัลป์ ก็เพราะเหตุประโยชน์ด้วยโพธิบัลลังก์อันนี้ กาลบัดนี้ตถาคตก็ยังกิเลส ๑,๕๐๐ ให้สูญสิ้นจากสันดาน ได้พระโลกุตรธรรมสำเร็จมโนรถประสงค์แล้ว"**

อัศจรรย์ในขณะนั้นก็บังเกิดมี อันว่ามหาปฐพีอันมีประมาณกำหนดโดยหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็อุโฆษณาการบันลือลั่น ดังกังสดาลอันประหารด้วยค้อนเหล็กดังสนั่น ได้ละร้อยพันหมื่นแสนเสียงสะเทือนสะท้านสำแดงวิจลจลาการกัมปนาทมหาสาครสมุทรก็ตีฟองนองคลื่น อุทยานดื่นดาษระดมศัพท์สำเนียงโครมครึกกึกก้อง บรรดาแก้วประดับทุกทิพยพิมาน ก็เปล่งแสงส่องสัตตรัตนรังสีจำรัสประภัสสรโอภาสไพโรจน์กว่าปรกติธรรมดา บรรดาทิพยพฤกษลดาในเทพอุทยาน ก็บันดาลเผล็ดดอกออกผลทั่วสกลกิ่งก้านเกิดมหัศจรรย์ปรากฏ อันว่าขุนเขาพระสิเนรุราชบรรพตก็โน้มยอดโอนอ่อนดุจถวายวันทนาการ ปานประหนึ่งว่ายอดหวายอันต้องอัคคีลน อันว่าขณิกพรรษแลกุสุมพรรษก็ตกลงยังพื้นปฐพีมณฑลสถาน มันทวาตาก็รำเพยพัดพานพอเย็นสบาย

น้ำในบ่อบึงแลสระทั้งหลายก็บังเกิดดุจเป็นคลื่นคลั่ง กระแสชลในนทีน้อยใหญ่ ก็มิได้ไหลหลั่ง หยุดอยู่ดุจน้ำในสระแลวาปี เบญจวรรณกุสุมชาติก็บันดาลลอย ดาษไปในชลธีชโลทกทุกตำบล คชสารก็บรรหารศัพท์คำรนร้องก้องโกญจนาท หมู่ตุรงค์ตระกูลสินธพชาติก็บันลือศัพท์หฤหรรษ์ ไกรสรสีหราชก็แผดสีหนาท สนั่นสะเทือนสะท้าน บรรดาชนมีจักษุอันธการก็ได้จักษุประสาทแลเห็นรูป ทุกสิ่งสรรพ์ ชนที่พธิรชาตินั้นก็ได้โสตประสาทสดับซึ่งศัพทารมณ์ทั้งหลาย ชนที่เป็นค่อมก็เหยียดกายขึ้นได้ตรงมิได้ค้อมคด ชนที่เป็นเปลี้ยก็บทจรไปไหน ได้ สรรพภัยมิได้มีแก่นิกรสัตว์ทั้งหลายทั่วโลก ระงับความเศร้าโศกวิโยค ทุกข์ทุกสิ่งสรรพอันตรธาน ในขณะนั้นอันว่าจุติแลปฏิสนธิกาลก็มิได้มีแก่ สัตวนิกาย สัตว์ทั้งหลายต่างมีเมตตาจิตแก่กันทุกถ้วนหน้า เว้นจากเวรานุเวร อาฆาตประทุษร้าย เพลิงในนรกก็ดับสูญหายทั่วทุกนิรยสถาน ทั้งน้ำแสบ ในขารนทีธารก็เหือดแห้ง ภูเขาถ่านเพลิงก็ดับแสงขจัดขจายทำลายลง สิมพลี พฤกษ์ก็มิคงโค่นล้ม โลหกุมภีก็แตกระทมเพิกพังพินาศ ด้ายกาลสูตรก็ขาดทุก เส้นทั้งสิ้น สรรพเครื่องพันธนาการมีขื่อคาเป็นอาทิก็ภินทนาการ ความ อยากน้ำในเปรตวิสัยก็บันดาลระงับกระวนกระวาย ภัยแห่งสัตว์เดียรัจฉานทั้ง-หลายก็มิได้มี ความเร่าร้อนด้วยเปลวอัคคีก็เสื่อมสูญจากสันดาน สัตว์ต่างๆ ก็ โสมนัสมโนภิรมณ์ปรีดา กล่าวปิยกถาสมัคสโมสรแก่กัน น้ำเค็มในโลโณทก มหาสมุทรนั้นก็กลายกลับเป็นมธุรสโอชา สรรพอเนกนานาในมนุษย์ก็เปล่ง พิสุทธรังสี บรรดาดุริยางคดนตรีทุกสิ่งสรรพทั้งนั้น บันดาลดังขึ้นเองบันเลง ศัพท์เสนาะ สรรพาภรณ์อุปโภคแห่งมนุษย์ ไม่มีใครเคาะกระทบกระทั่งก็ดัง ขึ้นเอง ดุจเพลงพิณพาทย์ไพเราะสำเนียงนฤนาท ทั่วทิศานุทิศก็เกลื่อนกลาด เรี่ยรายด้วยบุปผชาติทั้งหลายนาเนกประการ สรรพสัตว์ทั้งหลายก็เสวยสุข สำราญบันเทิงใจ อมรทุนทุภิกลองชัยในสุรโลกก็บันลือลั่นศัพท์ปรากฏ หมู่ ชฎิลดาบสก็ร่ายมนต์พร้อมสะพรั่ง ฝูงคนธรรพก็ขับร้องประโคมดนตรี ฝูง

กินนรกินนรีก็ร้องรับ ศัพทนฤโฆษดีดแข่งขานประสานสุนทรกถา ฝูงอมรสุรางควนิดาก็ฟ้อนรำ กระทำอุปหารกิจถวายพุทธสัมโพธิปราโมชเปรมปรีดิ์ ทั้งทิพมณฑารวมาลีก็ตกลงเองจากอากาศกระทำสักการบูชา ใช่แต่เท่านั้น ยังมหัศจรรย์อื่น ๆ เป็นอันมากหากบันดาลปรากฏทั่วทศทิศาดล สรรพรุกขชาติที่ทรงผลก็น้อมกิ่งลงเล่ห์จะถวายอภิวาท บรรดาไม้ที่มีใบก็บังเกิดดอกปทุมชาติออกตามระเบียบใบ บรรดาไม้ที่มีกิ่งก้านกอหน่อแลยอดแลลำต้นแลรากแลเครือ ก็บันดาลดอกปทุมชาติออกตามกิ่งก้านกอหน่อยอดแลลำต้นรากเครือทั่วไปทุกหมู่รุกขลดาชาติ เบื้องบนอากาศก็ห้อยย้อยไปด้วยดวงดอกโกมุทบุษบาดาดาษ บรรดาพื้นแผ่นศิลาก็บังเกิดกอปทุมชาติกอละ ๙ ดอกบันดาลทั่วประเทศปาสาณทุกตำบล ในมหาสาครสมุทรก็ดาดาษไปด้วยโกมลมีพรรณ ๕ ประการ ทั่วทั้งจักรวาลก็อากูลไปด้วยระเบียบธวัชมาลาแลพวงบุปผานานาวรรณ กุสุมชาติสัมบั่ชชลิตโอฬาร ปานประหนึ่งว่านันทวันแลจิตรลดาวันมิสกวันปารุสกวันสวนสวรรค์ทั้ง ๔ อันมีในดาวดึงส์เทวโลกสุราลัยสถาน ตั้งแต่เขตขอบเขาจักรวาลด้านข้างบูรพทิศ ก็ติดเนื่องไปด้วยระเบียบทิพยธงชัยเต็มตลอดไปตราบเท่าถึงขอบจักรวาลด้านบั่จฉิมทิศ ตั้งแต่เขตเขาจักรวาลด้านทักษิณทิศก็เต็มติดตลอดไปด้วยทิพยธงชัย ตราบเท่าถึงขอบเขาจักรวาลด้านอุตรทิศ ภายในห้องแห่งจักรวาลดาลวิจิตรไปด้วยสิริโสภาคย์พ้นที่จะรำพันในเวลากลางวันก็เห็นดวงดาราปรากฏชัชวาลดุจกาลราตรี ฝูงนานาชาติบักษีก็บินร่อนร่าดาดาษกลาดเกลื่อนไปในทิฆัมพรคัคนาดล บรรดาไม้ที่มีผลก็เกิดพวงทั่วไปในสินธุพิสัยทุกประเทศสถาน ฝูงอมรพรหมมารหมู่นักสิทธิ์พิทยาธรกินนรนาคสุบรรณคนธรรพ์ทานพทั้งหลาย ก็ขวนขวายในทัศนกิจ เพื่อจะชมพระบรมพิชิตมารมุนินทร์พร้อมกันทั้งสิ้นทุกถ้วนหน้า แลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธสัพพัญญู ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ อันประดับด้วยอุฬารโลกุตร

คุณสมบัติ มีพระจตุเวสารัชญาณแลทศพลญาณเป็นต้น ในลำดับแห่งเวลาตัมพารุณสมัยพร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง ในกาลนั้นก็บังเกิดโกลาหลทั้งสกลโลกธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียว ตั้งแต่เหฏฐาภาคปฐพีดลจนตราบเท่าถึงพรหมโลกเป็นกำหนด แต่ที่พอจุจดปลายเส้นขนหางทรายจามรี เทพเจ้านฤมิตสุขุมกายเท่าอณูปรมาณู ลงประชุมอยู่ในที่มีประมาณเท่านั้น ถึง ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ตราบเท่าถึงร้อยองค์พันองค์หมื่นองค์จนถึงแสนโกฏิองค์ก็มีเป็นอันมาก นิมิตแต่จักษุให้กว้างพอแลเห็นองค์พระสัพพัญญู แลหมู่เทพดาทั้งหลายมาแต่หมื่นจักรวาล ประดิษฐานเต็มจักรวาลอันนี้ เมื่อจะทัศนาบูชาภิวันทนชุลีพระผู้มีพระภาค มากเหลือล้นพ้นจะคณนา หมู่ยักษ์ทั้งหลายก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งหมู่เทพดาอเนกนับ ฝูงคนธรรพก็ลงแทรกในระหว่างแห่งหมู่อสุรคณา ฝูงนาคก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งหมู่คนธรรพ์ ฝูงสุบรรณก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งหมู่นาคนิกร หมู่กินนรก็ลงแทรกอยู่ในระหว่างแห่งคณากินนรกินนรี ก็มีทิพยฉัตรปรากฏอยู่เรียงราย ระหว่างแห่งฉัตรทั้งหลายก็มีสุวรรณจามรเรียงเรียบ ระหว่างแห่งจามรก็มีระเบียบทิพยธงชัยไพโรจน์เรียงระดับ ระหว่างธงชัยก็มีธงปฏากสลับแลสล้างสลอน แวดล้อมบวรรัตนบัลลังก์อาสน์ แห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถอันแรกได้วิมุตติเศวตฉัตร ตรัสรู้พระพุทธรัตนอนาวรญาณ

(ต่อไปนี้เป็นความยกมาจากพระวินัยปิฎก มหาวรรค)

พระผู้มีพระภาคประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุข ณ ควงโพธิพฤกษ์ตลอด ๗ วัน และทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลมและปฏิโลมตลอดยามทั้ง ๓

เมื่อสิ้นยามที่ ๑ ได้ทรงเปล่งพระอุทานว่า **"เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ"**

เมื่อสิ้นยามที่ ๒ ได้ทรงเปล่งพระอุทานว่า **เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่ง อยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวง ของ พราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความ สิ้นแห่ง ปัจจัยทั้งหลาย"**

เมื่อสิ้นยามที่ ๓ ได้ทรงเปล่งพระอุทานว่า **เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ดุจพระอาทิตย์ อุทัย ทำอากาศให้สว่างฉะนั้น"**

จบประวัติของพระพุทธเจ้าในภัททกัปป์โดยสังเขปเพียงเท่านี้

ภาคผนวก

รวบรวมจากพระธรรมบท

วาจาสุภาษิตย่อมมีผลแก่ผู้ปฏิบัติ

เมื่อพระมเหษีทั้ง ๒ ของพระเจ้าปเสนธิโกศล คือ พระนางมัลลิกา และพระนางวาสภขัตติยา ต้องการจะศึกษาธรรมะ พระศาสดาจึงทรงมอบหมายให้พระอานนท์เถระ แสดงธรรมแก่พระนางทั้งสองเป็นประจำ

พระนางมัลลิกาได้เรียนและท่องโดยความเคารพ พระนางวาสภขัตติยาไม่เรียน ไม่ท่องโดยความเคารพ

เมื่อพระศาสดาทรงทราบจึงตรัสว่า

"ธรรมที่เรากล่าวแล้ว ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ฟัง ไม่เรียน ไม่ท่อง ไม่แสดง โดยเคารพ ดุจดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสี แต่ไม่มีกลิ่นหอม

แต่ย่อมมีผลมาก อานิสงส์มาก แก่ผู้ฟัง ผู้เรียน เป็นต้น ด้วยความเคารพ"

แล้วตรัสเป็นพระคาถาว่า

"ดอกไม้อันงามมีสี แต่ไม่มีกลิ่นหอม ฉันใด
วาจาสุภาษิตก็ฉันนั้น ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ปฏิบัติตาม
ดอกไม้อันงามมีสี พร้อมด้วยกลิ่นหอม ฉันใด
วาจาสุภาษิต ก็ฉันนั้น ย่อมมีผลแก่ผู้ทำดีอยู่"

"อันวาจาภาษิตวิจิตรพจน์ ไร้ผลหมด เมื่อไม่ทำ ตามกระแส
เหมือนดอกไม้ งามดี สีชวนแล จะเสียแต่ ไร้กลิ่น ประทิ่นกรอง
อันวาจา ภาษิต วิจิตรพจน์ ผลปรากฏ แก่ผู้ทำ นำสนอง
เหมือนดอกไม้ งามดี สีชวนมอง ทั้งละออง กลิ่นหอม ย้อมวิญญาณ์

(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

บัญหาพระอานนท์

ในเวลาเย็นวันหนึ่ง พระอานนท์นำเอาคำสอนของพระศาสดามาใคร่ครวญว่า "กลิ่นเกิดจากราก กลิ่นเกิดจากแก่น กลิ่นเกิดจากดอก กลิ่นของคันธชาติเหล่านั้นฟุ้งไปตามลมเท่านั้น ไปทวนลมไม่ได้" แล้วกลิ่นของคันธชาติใดเล่าฟุ้งทวนลม คันธชาตินั้นมีอยู่หรือ เมื่อใคร่ครวญแล้ว ไม่แน่ใจ จึงทูลถามพระบรมศาสดาจึงรับสั่งว่า

"อานนท์ กลิ่นของคันธชาติใด ฟุ้งไปตามลมก็ได้ กลิ่นของคันธชาติใดฟุ้งไปทวนลมก็ได้ กลิ่นของคันธชาติใดฟุ้งไปตามลมและทวนลมก็ได้ คันธชาตินั้นมีอยู่ ผู้ใดรักษาเบญจศีลบริบูรณ์มีใจยินดีในการบริจาคทาน ยินดีในการสละ อยู่ครอบครองเรือนเช่นนี้ เกียรติคุณของผู้นั้น ย่อมเป็นที่กล่าวสรรเสริญในทิศทั้งหลาย แม้เทวดาทั้งหลายก็ย่อมสรรเสริญ นี่แล เป็นคันธชาติที่มีกลิ่นฟุ้งไปตามลมก็ได้ มีกลิ่นฟุ้งไปทวนลมก็ได้"

และได้ทรงภาษิตพระคาถาว่า

"กลิ่นดอกไม้ฟุ้งไปทวนลมไม่ได้ แต่กลิ่นของสัตบุรุษฟุ้งไปทวนลมได้ กลิ่นสัตบุรุษย่อมฟุ้งขจรไปตลอดทุกทิศ กลิ่นจันทน์ก็ดี กลิ่นกฤษณาก็ดี กลิ่นอุบลก็ดี กลิ่นดอกมะลิก็ดี กลิ่นศีลเป็นเยี่ยมกว่าคันธชาติทั้งหลาย"

"กลิ่นบุปผา หอมหวล ไม่ทวนลม จันทน์ผสม ชูจิต กฤษณา
มะลิกลิ่น กำจาย พระพายพา ไม่โชยมา ทวนลม นิยมมี
ส่วนกลิ่น สัตบุรุษ ผู้ผุดผ่อง ย่อมฟุ้งพ่อง ทวนลม อุดมศรี

เพราะว่า สัตบุรุษ พิสุทธิ์ดี ฟุ้งทุกที่ ทิศทาง การสร้างบุญ
กลิ่นจันทน์ กฤษณา มาลาหล่น กลิ่นอุบล และมลิ แรกผลิสุนทร์
บรรดากลิ่น เหล่านี้ ย่อมมีคุณ กลิ่นศีลหนุน คุณธรรม ล้ำโลกา"

(บทกวีของพระทักษิณคณาธิการ สุวณฺณสาโร)

เบญจศีลจะสมบูรณ์ต้องอาศัยเบญจธรรมดังนี้

๑. เว้นฆ่าสัตว์ เพราะ รักและสงสารสัตว์
๒. เว้นการลักขโมย เพราะ เลี้ยงชีพโดยสุจริตชอบธรรม
๓. เว้นประพฤติผิดในกาม เพราะ ยินดีเฉพาะภรรยาของตนเท่านั้น
๔. เว้นการกล่าวเท็จ เพราะ พูดคำสัตย์จริง
๕. เว้นดื่มน้ำเมา เพราะ มีความสำนึกและรู้รอบคอบอยู่เสมอ (อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท)

บัณฑิตจอมเหยียน

ในเรื่องพระจิตตหัตถเถระ ผู้บวชสึก–บวชสึก ถึง ๖ ครั้ง และในครั้งที่ ๗ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายที่จะบวชไม่สึกนั้น วันหนึ่งนายจิตตหัตถกลับจากป่า เข้าไปในเรือนพบภรรยานอนหลับ ผ้าผ่อนหลุดลุ่ย น้ำลายไหลจากปากกรนดังครืดคราด อ้าปากกัดฟัน ดุจซากศพที่พองขึ้น จึงคิดว่า "สรีระนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์" คิดดังนี้แล้วก็ลงเรือนไป แม่ยายเห็นนายจิตตหัตถลงเรือนไปด้วยอาการอย่างนั้น สงสัยว่า "เจ้านี่มาจากป่าเดี๋ยวนี้เอง ก็ออกจากบ้านบ่ายหน้าตรงไปวิหารอีกแล้ว เกิดเหตุอะไรขึ้นหรือ" จึงเข้าไปในเรือน เห็นลูกสาวนอนหลับในลักษณะเช่นนั้น ก็รู้ว่า เขาคงรำคาญลูกสาวเราเสียแล้วจึงทุบตีลูกสาวและว่า "ผัวของเอ็ง เห็นเอ็งกำลังหลับ มีความรำคาญ ไปเสีย

แล้ว ตั้งแต่นี้เอ็งจะไม่มีเขาอีกแล้ว" ลูกสาวตอบว่า "เขาจะไปข้างไหน อีก ๒–๓ วันเท่านั้นก็มาอีก"

ส่วนนายจิตตหัตถมุ่งตรงไปวิหาร ระหว่างทางเขาเดินพิจารณากรรมฐานด้วยรูปที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ก็บรรลุโสดา จึงขอบวชกับพระภิกษุอีก เมื่อแรกพระภิกษุทั้งหลายขัดข้อง เมื่อเสียอ้อนวอนไม่ได้ ก็บวชให้อีกครั้ง เป็นครั้งที่ ๗

ภายใน ๒–๓ วันเท่านั้นพระจิตตหัตถเถระก็บรรลุพระอรหัตถ์ พระภิกษุทั้งหลายไม่ทราบก็พูดกับท่านว่า "นายจิตตหัตถ์ คราวนี้ทำไมอยู่ช้านัก ยังไม่กลับไปบ้านอีกหรือ" เธอตอบว่า "ที่กลับไปนั้น ในเวลาที่มีความเกี่ยวข้องดอกขอรับ บัดนี้ความเกี่ยวข้องนั้น ผมตัดได้แล้ว ผมไม่กลับไปแล้ว" พระภิกษุเหล่านั้นจึงนำความขึ้นกราบทูลพระบรมศาสดา กล่าวหาพระจิตตหัตถ์พูดราวกับเป็นพระอรหันต์ พูดคำไม่จริง

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "อย่างนั้น บุตรเราต้องไป ๆ มา ๆ อยู่ในเวลาที่ไม่รู้พระสัทธรรม ด้วยยังมีจิตไม่มั่นคง บัดนี้ บุตรของเราละบุญและบาปได้แล้ว"

เมื่อพระภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระจิตตหัตถ์สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงปรารภว่า "กิเลสนี้หยาบนัก กุลบุตรผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสสัยแห่งพระอรหันต์ถึงปานนี้ ยังถูกกิเลสให้มัวหมองได้ ต้องสึก ๆ บวช ๆ ถึง ๗ ครั้ง" ทรงทราบถึงพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

"ขึ้นชื่อว่ากิเลสย่อมมีสภาพหยาบ ถ้ากิเลสเหล่านี้มีรูปร่างอันใคร ๆ พึงสามารถจะเก็บไว้ได้ในที่บางแห่ง จักรวาลนี้แคบเกินไป พรหมโลกก็ต่ำเกินไป กิเลสเหล่านี้ไม่มีที่พึงบรรจุเลย อันกิเลสนี้ย่อมทำบุรุษอาชาไนยที่ถึงพร้อมด้วยปัญญา แม้เช่นเราให้มัวหมองได้ จะกล่าวใยในเหล่าชนที่เหลือ"

แล้วทรงเล่าเรื่องในอดีตกาลที่พระองค์เองก็บวชและสึกอยู่ถึง ๗ ครั้ง ทั้ง ๆ ที่ทรงมีเพียงข้าวฟ่างและลูกเดือยเพียงครึ่งทะนาน และจอบเหี้ยนอันเดียวเท่านั้น พระองค์ได้บวชอยู่ในป่าหิมวันต์ เมื่อฝนตก ดินชุ่ม คิดถึงข้าวฟ่าง และลูกเดือย ก็สึกออกมาพื้นดินด้วยจอบเหี้ยนนั้น หว่านพืชและทำรั้วกั้นไว้ เมื่อข้าวฟ่างและลูกเดือยให้ผลแล้วก็เก็บไว้ทำพันธุ์อีก ที่เหลือก็เก็บไว้กิน แล้วก็บวชอีกโดยคิดอาศัยข้าวฟ่างและลูกเดือยนั้นพอหมดก็เอาที่เก็บไว้มาปลูกอีก อย่างนี้ถึง ๗ ครั้ง จึงคิดได้ว่า เพราะจอบเหี้ยนอันนี้เอง ทำให้บวชสึกถึง ๗ ครั้ง จึงคิดจะเอาไปทิ้งในที่สักแห่ง ท่านไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา และคิดว่า "ถ้าเห็นที่ตก คงต้องลงงมเอามาอีก จะต้องทิ้งโดยเราไม่เห็นที่ตก" จึงเอาผ้าห่อพืชผูกเข้าที่จอบ จับจอบ แล้วหลับตาแกว่งโดยแรงขว้างไปในแม่น้ำนั้น หันไปดูไม่เห็นที่ตก จึงร้องขึ้นว่า "**เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว**"

ขณะนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงปราบศึกหัวเมืองชายแดนสงบราบคาบแล้วเสด็จกลับมาตั้งค่ายใกล้แม่น้ำ เสด็จลงสู่แม่น้ำเพื่อจะสรงสนานได้สดับเสียงนั้นไม่พอพระทัยจึงเสด็จมายังที่บัณฑิตนั้น ตรัสถามว่า "**เราย่ำยีข้าศึกมาเดี๋ยวนี้เอง เราชนะแล้ว เธอมาร้องว่า "เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว อย่างไรกัน"** บัณฑิตจึงทูลว่า "**พระองค์ทรงชนะพวกโจรภายนอก ความชนะที่พระองค์ทรงชนะแล้ว ย่อมกลับเป็นไม่ชนะอีกได้แท้ ส่วนโจรคือความโลภ ซึ่งมีอยู่ภายใน อันข้าพระองค์ชนะแล้ว โจรคือความโลภนั้น จักไม่กลับมาชนะข้าพระองค์อีก ชนะโจรคือความโลภนั้นอย่างเดียวเป็นดี**"

แล้วตรัสพระคาถาว่า

"ความชนะใดกลับแพ้ได้ ความชนะนั้นไม่ใช่ความชนะที่ดี
ส่วนความชนะใดไม่กลับแพ้ ความชนะนั้นเป็นความชนะที่ดี"

คนมีจิต หวั่นไหว ไม่คงที่ ไม่รู้ศรี สัทธรรม คำพระสอน
ความเลื่อมใส ลอยเลื่อน สั่นเคลื่อนคลอน ปัญญาห่อน เต็มเปี่ยม เอี่ยมอำไพ
คนมีจิต ราคะ ไม่ชะชื้น ไม่ถูกคลื่น โทสะ ปะทะไหว
ละบุญบาป ตื่นอยู่ ธรรมชูใจ ย่อมหมดภัย ทั้งผอง มาพ้องพาน

(บทกวีของพระมหาทองสุก สุวณฺณสุกฺโก)

บุรพกรรมของเปรตตนหนึ่ง

ในกรุงพาราณสี บุรุษง่อยคนหนึ่งเป็นผู้สามารถในการดีดก้อนกรวด เมื่อนั่งอยู่ใต้ต้นไทรก็ดีดกรวดทะลุใบไทรให้เป็นรูปม้ารูปช้างให้พวกเด็ก ๆ ดู เด็ก ๆ ก็เอาอาหารคาวหวานให้ทานเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ วันหนึ่งพระราชาเสด็จผ่านมาที่โคนต้นไทร ทอดพระเนตรเห็นรูปช้างรูปม้าที่ใบไทรนั้น จึงรับสั่งให้หาบุรุษง่อยผู้นั้นมาเฝ้า รับสั่งว่า "ปุโรหิตของเราปากกล้านัก เราพูดนิดเดียว ก็พูดเสียมากมาย" จึงขอให้บุรุษง่อยดีดมูลแพะสักหนึ่งทะนาน เข้าไปในปากของปุโลหิตนั้น บุรุษง่อยรับอาสา พระราชาก็ให้บุรุษง่อยนั่งอยู่หลังม่าน เจาะม่านไว้เป็นช่อง เมื่อปุโรหิตพูดกับพระราชาพออ้าปาก ก็ดีดมูลแพะไปทีละก้อน ๆ จนหมดทะนาน แล้วก็ให้สัญญาณด้วยการสั่นม่าน พระราชาทรงทราบว่ามูลแพะหมดทะนานแล้ว จึงรับสั่งกับพราหมณ์ว่า "ท่านอาจารย์ ท่านกลืนมูลแพะตั้งหนึ่งทะนานแล้ว ยังอดพูดไม่ได้ เพราะความที่ท่านมีปากกล้านัก" พราหมณ์ปุโรหิตก็อาย ตั้งแต่นั้นก็ไม่ค่อยอ้าปากเจรจากับพระราชาได้ พระราชาพอพระทัยนักรับสั่งกับบุรุษง่อยว่า "เราได้ความสุขเพราะท่าน" จึงพระราชทานข้าวของมากมายพร้อมทั้งบ้านส่วย ๔ ตำบลให้

อำมาตย์ผู้สอนธรรมจึงกล่าวว่า

"ชื่อว่าศิลปะ ไม่ว่าอย่างหนึ่งอย่างใด ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ จงดูเถิด ด้วยการดีดกรวดตามประสาคนง่อย ยังได้บ้านส่วยถึง ๔ ตำบล"

ในครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่ง เห็นลาภซึ่งบังเกิดกับบุรุษง่อย ก็นึกว่า "บุรุษนี้เป็นคนง่อย อาศัยศิลปะนี้ จึงได้สมบัติใหญ่ เราควรจะศึกษาศิลปะนี้ จึงเข้าไปหาบุรุษง่อยไหว้กราบขอเรียนศิลปะนั้น บุรุษง่อยก็ไม่ยอม บุรุษนั้นก็พยายามมารับใช้นวดเท้าให้เป็นเวลานาน วิงวอนขอเรียนศิลปะนั้นอยู่ บุรุษง่อยได้รับอุปการะนานเข้าก็ไม่อาจขัดได้ เมื่อสอนให้จบแล้ว ก็ถามว่าจะเอาไปทำประโยชน์อะไร ชายนั้นก็ตอบว่า จะเอาไปดีดทดลองแม่โคหรือมนุษย์ให้ตาย บุรุษง่อยจึงเตือนว่า "ถ้าฆ่าแม่โคมีสินไหมถึง ๑๐๐ ถ้าฆ่ามนุษย์มีสินไหมถึง ๑๐๐๐ ท่านอย่าวิบัติเพราะเหตุนี้เลย จงเลือกแม่โคไม่มีเจ้าของหรือคนที่ไม่มีบิดา มารดาเถิด ชายคนนั้นก็รับคำ แล้วพกเอากรวดใส่พกเดินไป เห็นแม่โคก็ไม่กล้าดีด ด้วยรู้ว่ามีเจ้าของ เห็นมนุษย์ก็ไม่กล้าดีด ด้วยรู้ว่าเขามีบิดา มารดา

ในเวลานั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งออกบิณฑบาต บุรุษนั้นคิดว่า "พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ เป็นผู้ไม่มีบิดามารดา เมื่อเราดีดผู้นี้ไม่ต้องมีสินไหม เราจักดีดพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ เพื่อทดลองศิลปะ" คิดดังนี้แล้วก็ดีดก้อนกรวดไป หมายช่องหูเบื้องขวาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก้อนกรวดแล่นเข้าช่องหูขวาและทะลุช่องหูเบื้องซ้าย พระปัจเจกพุทธเจ้ามีความเจ็บปวดยิ่งนัก ไม่สามารถจะบิณฑบาตได้ต่อไป จึงกลับมายังบรรณศาลาที่พัก และปรินิพพาน ณ ที่นั้น พวกชาวบ้านคอยอยู่ไม่เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามารับบิณฑบาตอย่างเคย ก็คิดว่า ท่านคงเจ็บไข้ จึงพากันมาดู เห็นท่านปรินิพพาน

เสียแล้วก็ร้องไห้คร่ำครวญกัน บุรุษนั้นเห็นคนมากันมากที่บรรณศาลา ก็มาดูบ้าง เห็นเข้าก็จำได้ จึงกล่าวว่า "พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ เมื่อเช้าเข้าไปบิณฑบาต เราทดลองศิลปะของเราจึงประหารพระปัจเจกพุทธเจ้านี้" พวกชาวบ้านก็จับบุรุษนั้นลงทัณฑ์ถึงแก่ความตายได้ไปบังเกิดในอเวจี นานหนักหนาแล้วมาบังเกิดเป็นเปรตที่ภูเขาคิชฌกูฏด้วยผลกรรมนั้น

พระบรมศาสดาจึงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ความรู้ย่อมเกิดแก่คนพาล เพียงเพื่อความฉิบหายเท่านั้น ความรู้นั้น ย่อมฆ่าส่วนกุศลธรรมของคนพาลเสียด้วย"

อธิบายว่า "ศิลปะหรือความเป็นใหญ่เป็นต้น ย่อมเกิดแก่คนพาลเพียงเพื่อฉิบหาย คนพาลอาศัยศิลปะนั้นย่อมทำความฉิบหายให้แก่ตนอย่างเดียว และศิลปะหรือความเป็นใหญ่ เมื่อเกิดแก่คนพาลย่อมเกิดขึ้นเพื่อฆ่าส่วนอันเป็นกุศล กล่าวคือ ปัญญาให้ตกไป

"ความรู้เกิดแก่คนพาล สันดานชั่ว เพื่อให้ตัว ฉิบหาย ร้ายยิ่งกว่า
กำจัดส่วน ธรรมขาว เผ่าพาลา ให้ปัญญา ของมัน อันตราย"

(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

การลดความอ้วนมีแต่ครั้งพุทธกาล

พระเจ้าปเสนธิโกศล เสวยพระกระยาหารครั้งหนึ่งด้วยข้าวสาร ๑ ทะนานพร้อมทั้งเครื่องเสวยอีกมากมาย วันหนึ่งเสวยพระกระยาหารเช้าแล้วยังไม่บรรเทาความอิ่ม ได้เสด็จไปสู่สำนักพระบรมศาสดา ให้รู้สึกอึดอัดทรงพลิกกลับไปมาข้างโน้น ข้างนี้อยู่ตลอดเวลา รู้สึกง่วง แต่ไม่สามารถจะบรรทมได้ พระบรมศาสดาจึงตรัสกับท้าวเธอว่า "มหาบพิตร พระองค์ยังไม่พักผ่อนเลย เสด็จมาแล้วหรือ"

พระราชาทูลตอบว่า "ตั้งแต่บริโภคแล้ว หม่อมฉันมีทุกข์มาก" พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "การบริโภคมากเกินไป เป็นทุกข์อย่างนี้" และตรัสสอนว่า "ในการลด บุคคลเป็นผู้กินจุ มักง่วง และมักนอนหลับ กระสับกระส่าย เป็นดุจสุกรใหญ่ที่เขาเลี้ยงด้วยอาหาร ย่อมเป็นคนมึนซึม

"การบริโภคโภชนะพอประมาณจึงควร เพราะผู้บริโภคพอประมาณ ย่อมมีความสุข คนมีสติทุกเมื่อ รู้ประมาณในโภชนะ มีเวทนาเบาบาง เลี้ยงอายุอยู่ ค่อย ๆ ไป"

พระราชาจึงให้เจ้าหลานจดจากคำเตือนนี้ไว้

พระบรมศาสดาจึงสอนว่า "เมื่อพระราชาเสวยอยู่ ท่านจงกล่าวคำนี้ในการเสวยคำสุดท้าย เมื่อพระราชาทรงได้ยินแล้ว จักทิ้งคำสุดท้ายนั้น แล้วให้นำข้าวในคำสุดท้ายนั้นมานับเมล็ดดู ในเวลาหุงข้าวครั้งต่อไปให้ลดข้าวสารมีประมาณเท่ากับเมล็ดข้าวในคำสุดนั้น ทุกครั้งไป"

โดยอุบายนี้ พระราชาทรงมีความสุข มีพระสรีระอันเบา เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วทูลว่า "บัดนี้ ความสุขเกิดแก่หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉันคล่องแคล่วพอจะติดตามไล่เนื้อได้แล้ว ความสุขแท้เกิดแก่หม่อมฉันแล้ว"

พระศาสดาจึงตรัสว่า

"ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรค เป็นอย่างยิ่ง
ทรัพย์ มีความสันโดษ เป็นอย่างยิ่ง
ญาติ มีความคุ้นเคย เป็นอย่างยิ่ง
พระนิพพาน มีความสุข เป็นอย่างยิ่ง

ความไร้โรค ควรนิยม บรมลาภ ทรัพย์กษาปณ์ ความพอ เป็นข้อใหญ่
ยอดญาติคือ ผู้สนิท ชิดมาไป ยอดสุขไซร้ คือนิพพาน ศานติธรรม

(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

เรื่องพระอุทายีเถระ

พระอุทายีเป็นผู้ไม่สนใจในพระพุทธวจน แต่มักแสดงตนว่าเป็นผู้รู้ เมื่อถูกชาวบ้านไต่ถามปัญหาธรรมก็ตอบไม่ได้ ชาวบ้านจึงติเตียนว่า "นี่เป็นพระเถระอะไร อยู่ในพระวิหารเดียวกับพระพุทธเจ้า ยังไม่รู้ธรรมแม้แต่ขันธ์และอายตนะ" แล้วจึงพากันกราบทูลความนี้แก่พระบรมศาสดา พระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นภาษิตว่า

"คนพาลเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิต แม้จนตลอดชีวิต
เขาย่อมไม่รู้ธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น"

"หากคนพาล พัวพัน คนบัณฑิต ชั่วชีวิต ใกล้กลาย ไม่หน่ายหนี
เขาไม่รู้ ข้อธรรม คำที่ดี เหมือนทัพพี ช้อนอด รู้รสแกง"
(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

ส่วนชาวเมืองปาฐาประมาณ ๓๐ คน กำลังพากันแสวงหาหญิงอยู่ ได้ฟังธรรมคราวแรกในป่าไร่ฝ้าย สหาย ๓๐ คนพากันขอบวช และเมื่อได้เข้าเฝ้าพระศาสดาฟังธรรมอีกครั้งก็บรรลุอรหัตต์

ภิกษุทั้งหลายพากันปรารภถึงความข้อนี้ว่า "น่าอัศจรรย์หนอ ภิกษุชาวปาฐาเหล่านี้ รู้แจ้งธรรมเร็วพลันทีเดียว"

พระบรมศาสดาทรงทราบปรารภนั้น ทรงตรัสว่า "ไม่ใช่แต่ในบัดนี้ แม้ในกาลก่อน ภิกษุเหล่านี้ เป็นนักเลงเป็นสหายกันทั้ง ๓๐ คน ฟังธรรมเทศนาก็รู้แจ้งธรรมได้ฉับพลัน ได้ขอสมาทานศีลห้า เพราะมีอุปนิสัยมาแล้วนั่นเอง จึงบรรลุพระอรหัตต์ในกาลบัดนี้" แล้วตรัสเป็นพุทธภาษิตว่า

"ถ้าวิญญูชน เข้าไปนั่งใกล้บัณฑิต แม้ครู่เดียว
เขาย่อมรู้ธรรมได้ฉับพลัน เหมือนลิ้นรู้รสแกง ฉะนั้น"

คนฉลาด ผูกพัน คบบัณฑิต เข้าใกล้ชิด เพียงครู่ ได้สูสี
เขาย่อมรู้ ธรรมพลัน ในทันที เหมือนลิ้นที่ รู้รส เมื่อซดแกง
(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

พระศาสดาเสด็จในงานอาวาหมงคล

มารดา บิดาของกุมาริกา กระทำอาวาหมงคล ได้นิมนต์พระบรมศาสดาพร้อมทั้งหมู่ภิกษุหมู่ใหญ่ เมื่อประทับนั่งแล้ว หญิงผู้เป็นเจ้าสาวก็เตรียมน้ำดื่มถวายพระ ระหว่างเดินไปมาอยู่นั้น เจ้าบ่าวได้ยืนดูนางอยู่ตลอดเวลา ด้วยอำนาจราคะครอบงำไม่เป็นอันได้บำรุงพระผู้มีพระภาคและพระเถระทั้งหลาย ใจอยากจะยื่นมือไปจับตัวเจ้าสาวนั้น พระบรมศาสดาทรงทราบอัชฌาสัย จึงตรัสว่า

"แน่ กุมาร ชื่อว่า ไฟ เสมอด้วยราคะ ย่อมไม่มี
ชื่อว่า โทษ เสมอด้วยโทสะ ย่อมไม่มี
ชื่อว่า ทุกข์ เสมอด้วยขันธ์ ย่อมไม่มี
ชื่อว่า สุข อื่นจากความสงบ ย่อมไม่มี"

ไม่มีไฟ ร้อนเร่า เท่าราคะ อันโทษะ ก็ไม่มี กาลีเสมอ
ไม่มีทุกข์ เท่าขันธ์ ต้องหมั่นเปรอ สุขเลิศเลอ จากสุขสันติ์ นั้นไม่มี

(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

"ความอยาก" ให้เต็มได้ยาก

ภิกษุองค์หนึ่ง เมื่อบิดาตายได้มอบเงินไว้ให้ ๑๐๐ กหาปณะ จึงคิดจะสึก พระบรมศาสดาทรงทราบจึงรับสั่งถามว่า

"เมื่อสึกไปแล้ว จะได้อะไรเป็นปัจจัยแก่การเลี้ยงชีพของเธอ"

ภิกษุนั้นทูลว่า มีเงินอยู่ ๑๐๐ กหาปณะ

พระบรมศาสดารับสั่งว่า "ถ้ากระนั้น จงเอาก้อนกรวดมา ๑๐๐ ก้อน เธอจงตั้งไว้ ๕๐ เพื่อซื้อเครื่องบริโภคก่อน ตั้งไว้อีก ๒๔ เพื่อซื้อโค ๑ ตัว เพื่อซื้อพืช ซื้อแอก และไถ ซื้อจอบ พร้าและขวาน เมื่อเธอนับ

อย่างนี้แล้ว ๑๐๐ กหาปณะนั้นย่อมไม่พอ" แล้วตรัสต่อไปว่า "ภิกษุ เงิน ๑๐๐ กหาปณะของเธอน้อยนัก เธอจะอาศัยเงินแค่นี้ทำความทะยานอยากให้เต็มขึ้นได้อย่างไร ในอดีตกาลนั้น บัณฑิตผู้ครองจักรพรรดิราชสมบัติสามารถจะยังให้แก้วรัตนะตกลงมาดุจฝนถึงสะเอว เพียงสักว่าปรบมือเท่านั้น และแม้จะได้ครองราชสมบัติในเทวโลกตลอดกาลอันยาวนาน ในเวลาตายก็ไม่ยังความอยากให้เต็มได้เลย แล้วตรัสเป็นภาษิตว่า

"ความอิ่มในทรัพย์สมบัติทั้งหลาย ย่อมไม่มี
ความอิ่มในกามทั้งหลาย ย่อมไม่มี
กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก
บัณฑิตรู้แจ้งดังนี้แล้ว ย่อมไม่ยินดีในกามทั้งหลายแม้ที่เป็นทิพย์ พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นผู้ยินดีในความสิ้นไปแห่งตัณหา"

อธิบายว่า ชื่อว่า ความอิ่มในวัตถุกาม (สิ่งน่าใคร่ทั้งหลาย) และกิเลสกาม (ความใคร่) ย่อมไม่มี ชื่อว่า ความทะยานอยากนั้น เต็มได้ยาก ชื่อว่า ความสุข มีนิดหน่อย เพราะกามมีอุปมาเหมือนความฝัน ตื่นแล้วย่อมหายไป ไม่คงทนอยู่ได้นาน ชื่อว่า ทุกข์ มีมากแท้มีจริง และมีอยู่ตลอดเวลา

"ความอิ่มใน กามา หามีไม่ แม้จะได้ กษาปณ์หลั่ง ดังห่าฝน
กามมี รสอร่อย น้อยเต็มทน มีทุกข์ล้น เหลือนับ ทั้งคับใจ
บัณฑิต สาวก พระพุทธเจ้า ท่านรู้เค้า แล้วหามี ยินดีไม่
ในกามแม้ เป็นของ ผองเทพไท ยินดีใน สิ้นพิษ กฤษณา

(บทกวีของพระราชกิตติเวที รชตวณฺโณ)

เมื่อมโนรถ (ความปรารถนา) ของสัตว์ทั้งหลายยังไม่ถึงที่สุด (คือยังข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ) ดุจนายมาลาการเที่ยวไปเพื่อเลือกดอกไม้เก็บดอกจากกอนี้อยู่ ก็ส่งใจไปในกออื่นอีก ฉันใด

นระบางคนก็ฉันนั้น หยั่งลงสู่กามคุณทั้ง ๕ เช่นเดียวกับสวนดอกไม้ ได้รูปอันพอใจแล้ว ยังปรารถนาเสียง และปรารถนากลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจต่อไปอีก ทั้งสวิญญาณกทรัพย์ และ อวิญญาณกทรัพย์ มีโค กระบือ ข้าทาส สวน นา บ้าน เป็นต้น

นระผู้มีใจข้องในกามคุณอันถึงพร้อมแล้ว หรืออันยังไม่ถึงพร้อม ซึ่งกำลังเลือกเก็บดอกไม้ คือกามคุณ ๕ อยู่ มัจจุ (ความตาย) ย่อมพัดพาชาวบ้านผู้ประมาทดังว่าหลับอยู่นี้ ให้จมลงในสมุทร คือ อบาย ๔.

หนังสืออ้างอิง

พระวินัยปิฎก มหาวรรคภาค ๑ อัฏฐสาลินี อรรถกถา

ธรรมบท อรรถกถา ปฐมสมโพธิ

พิมพ์ที่ พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์ ๑๑๕๐/๓๙ ซอยพระวุฒิ ฯ ถนนจันทน์ สะพาน ๒
ยานนาวา นครหลวงกรุงเทพธนบุรี
นายปถัมภ์ เรียนเมฆ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๕ โทร. ๘๗๐๙๖๙